

AKADEEMIA

SOTSIAALPOLIITIKA LÄHEMA TULEVIKU TEE - -	A. VAIGO
SUUR PRANTSUSE REVOLUTSIOON UNIVERSAAL- AJALOOISE NÄHTUSENA - - - - -	P. TARVEL
EPIKURISM JA TÕEOTSING - - - - -	A. ORAS
MAJANDUSPOLIITILISI ÜLESANDEID JA ETTEPANE- KUID I - - - - -	R.
NOORTE-ÕIGUS JA NOORTE HUVIDE KAITSE - -	V. POSKA-GRÜNTAL
MÄRKMEID PATSIFISMI KOHTA INGLISMAAL - -	L. ANVELT
ÕIGLUSE ANTINOOMIA ANTIIKSES ÜHISKONNAS -	E. ROOS
PRAKTILISEST FILMIKÄSITLUSEST AKADEEMILISES PERES - - - - -	A. PEEL
KEELEMEEDEST, KEELEKORRALDUSEST JA KIRJANI- KEST - - - - -	V. TAULI, J. MÄGISTE

NR. 7 · NOVEMBER · 1939

Rohkem tähelepanu
linnukasvatusele!

Kanamunad toovad
riigile valuutat!

KESKLIIT

Eesti Munaeksport

TALLINN, PÄRNU M. 10

- Kütteõli — Immutusõli
- Bituumen — „Kresolaat“ (Fenolaat)
- Mootornafta — „Karbestoleum“
- Katuselakk „Kivitõrv-Ekstra“
- Puhas põlevkivi-katuselakk
- Viljapuu-karbolliineum „Estoleum“
- Tolmuõli „Estolmit“ — Atsetoon
- Auto- ja aviobensiin „Estolin“

EESTI KIVIÕLI AÜ

KIVIÕLIS

JUHATUS JA MÜÜGIOSAKOND:
TALLINN, PÄRNU MNT. NR. 10
SUURIM ÕLITÖÖSTUS EESTIS!

AKADEEMIA

NR. 7 (21)

NOVEMBER

1939

SOTSIAALPOLIITIKA LÄHEMA TULEVIKU TEE

1. Sotsiaalpoliitiliste probleemide aktuaalsus. Erakordsed ajajärgud toovad kaasa muutusi paljudel elualadel. Eestigi tänapäev on neist tulvil. Iga uus silmapilk lisandab neile veel uusi.

Nii on taas avanemas riikliku organismi ventilatsioonilõõrid, kuna õhk oli juba läinud liiga umbseks. Ja, jätkuvalt, ühekülgne ning ülalt suunatav solidarismi-kultus on asendumas kõikide loovjõudude, maailma-vaadete ja ühiskondlike kihtide, vaba teotsemise, kindlustamise ning koostöö rõhutamisega. Riigitüüri uute hoidjate töökava tõstis need põhimõtted väljapaistvalt esile.

Erakordne aeg dikteerib ülesandeid just sotsiaalpoliitilisel alal. Eriti meil tuleb ühiskondliku rahu süvendamise ja säilitamise huvides astuda nii mõnigi julge samm. Kui viimastel aastatel toitsime end sel alal peamiselt lubadusist, siis nüüd peab asuma tegudele. Sellejuures väärivad ühtlast kohtlemist kõik sotsiaalsed kihid, kes vajavad kaitset ja kelle olund nõuab parandust.

Sotsiaalpoliitika lähema tuleviku tee tähistub mitme suurema ülesande kaudu. Enamus neist on püsinud päevakorral juba aastaid. Seal on suurülesandeid sotsiaalkindlustuse, kutseühingulise liikumise ja tööturuprobleemistike alalt. Väiksema mõõtelisi muresid ei tarvitse esialgu loetledagi.

2. Ülesandeid sotsiaalkindlustuse alalt. Ei ole peale Leedu ühtegi riiki Euroopas, mis oma kodanikkonna sotsiaalse kindlustuse osas oleks nii mahajäänud kui Eesti. See tõik ei tee meile au. Kui veel hiljuti võisime pidada omasarnaseks Lätit, siis nüüd on ta selles küsimuses juba möödunud meist. Tugev reformimise hoog näib seal footavat veel mõndagi.

Sotsiaalkindlustus, teadupoolest, jaguneb paljudesse alaliikidesse. Nii tuntakse kindlustumist tööõnnetuste, haiguste, vanuse, töövõimetuse ja töötuse vastu; lisaks neile veel omaste- ja emade-kindlustust. Eesti iseseisvusaegne seadusandlus pole ühelgi mainitud alal teostanud märkimisväärset uut, peale põllutööliskonna, kus 1936. a. põhiliselt reformiti tööõnnetusvastase kindlustuse kord. Käitistööliste haigus- ja tööõnnetus-

vastase kindlustuse alal aga kehtib ex-vene normistik, mida omariikluse ajal on vaid üksikute novellidega lapitud ning täiendatud.

Haiguskindlustus ei hõlma meil kõiki töötavaid kihte. Töösuslikest käifistest on osa neile allutamata; 80.000 põllutöölisest on kindlustussammeid võimaldatud ainult mõnele sajale, kes teenistuvad riigile kuuluvais põllumajapidamisis. Töölise perekonnaliikmete abistamine haiguste puhul sünnib ainult sedavõrd, kuipalju lubavad haigekassade piiratud ressursid; perekonnaliikmete sundkindlustus on alles tööliskonna sotsiaalpoliitilise programmi üheks loosungiks.

Tööõnnetusvastase kindlustuse alal on samuti kehtiv 1912. aasta normistik, mis vananenud, täis lünke ja tühikuid ning võõras moodsa aja nõudeile. Reformi vajavad mainitud kindlustust teostavad kindlustusühingudki, milliste juhtimisel on ainupädevad tööandjad, kelle huvides, nagu avalikkuseni ulatunud kaebusist võib järeldada, pole igakord kaugeltki tõhus hüvitus tööõnnetuse tagajärgede leevendamiseks, pigemini sotsiaalkindlustuse vaimule sobimatu printsiibi — omakasu — rõhutamise.

Kindlustus vanaduse ja töövõimetuse puhuks on seni pandud meil kehtima ainult riigi- ja omavalitsusametkonnale, samuti riigitöölisile ja õppejõududele üldise pensioniseaduse alusel. Tööliskonna suhtes aga ei ole mingit põhjust märkida nii selle kui ka teiste ülejäänud sotsiaalkindlustuse alaliikide olemasolu.

Säärasest poolikust sotsiaalse kaitse hoonest on aga vähe riigile, kes tahab elada omaenda elu ja vajab selleks kõikide ühiskondlike jõudude kaasabi. Tööliskond nii maal kui linnas, käitises, põllul ja metsas, on loova riikliku organismi olulisemaid alustugesid. See alustugi on mõranematu aga üksnes siis, kui teda koheldakse täisväärsena teiste ühiskondlike rühmitistega võrreldes ja kui ta olund kujundatakse riigivõimu korraldusel sääraseks, nagu see omane iseseisvale riigile ja nagu seda ka lubaks meie majanduslik kandejõud.

Järelikult — sotsiaalpoliitika lähema tulevikutee esimestel etappidel pörkame kohe kokku sotsiaalkindlustuse reformimise ja laiendamise vajadusega. Siin ei või enam väljata lubadusveksleid, — neid on viimastel aastatel jagatud küllaldaselt, — vaid küsimus tuleb asetada otse tähelepanufookusesse. Haiguskindlustuse laiendamine nii, et see ühe ja sama seaduse järgi hõlmaks nii kättis- kui maatöölisi ühes perekonnaliikmetega, tuleks võtta käsile esijoones ja otsemaidself. Seoses sellega, eriti aga põllutööliskonna kaasatõmbamisega, osutub hädavajaliseks haigekassade ja teistegi kindlustusasutiste (kindlustunõukogu ja kindlustusametite) reform, kusjuures, nagu tööliskond korduvalt ja kategooriliselt on rõhutanud, kindlustusasutiste juhtimisel tuleb säilitada otstarbekaks osutunud kassaliikmete omavalitsuslik põhimõte. Saksa sotsiaalkindlustuse rakingus ülalt pealesunnitud juhprintsiip meie oludes väevall sobiks.

Niipea aga, kui haiguskindlustuse reformile on antud kuju, peaksime, teiseks, võtma lõplikult käsile sotsiaalkindlustuse järgmise astme — kindlustamise vanaduse ja töövõimetuse vastu. Seni on mainitud küsimuse

arengus valitsenud ebajärjekindlus. Riigivõimu käitsejate informatsioonis tunnistati esialgselt kiireks haiguskindlustuse reform; hiljem on tõstatatud esirinda vanuse- ja töövõimetusevastase kindlustuse teostamine. Sedasi on mõlemad kavatsused vastastikku kõikunud. Säärane selgusetus sihtides peaks aga kaduma. Sotsiaalkindlustuse teostamine annab parimaid tulemusi vaid siis, kui see sünnib loogilises järjestuses: kõigepealt tööõnnetusvastane kindlustus, siis haiguskindlustus ja alles kolmandaks kindlustumine vanaduse ja invaliidsuse puhuks. Pole millegagi põhjendatud, kui sotsiaalkindlustuse väljaarendamises lahkume otstarbekailt rööpmeilt. Pealegi baseerub vanaduse- ja töövõimetusevastase kindlustuse ehitis haiguskindlustusrakingule.

Teistest sotsiaalkindlustuse liikidest tuleks võtta sotsiaalpoliitilise programmi olulisteks punktideks veel *o m a s t e -* ja *e m a d e k i n d l u s -* t u s. Esimene neist lülitatakse tavaliselt vanadus- ja töövõimetusevastase kindlustusse, teine aga eeskätt haiguskindlustusse (nii on ta kehtiv ka meie riigiametkonna —, -töölise ja õppejõudude suhtes). Peale selle aga tuleks emade ja laste kaitset tunduvalt laiendada veel teiste sammetega. Viimastest väärib siinkohal märkimist *l a s t e a b i r a h a*, ehkki see, sõna tavalisemas tähenduses, ei kuulu niivõrd sotsiaalkindlustuse, kuivõrd sotsiaalhoolduse valdkonda.

L a s t e a b i r a h a on tõhusaim lasterikaste perekondade toetamisvahend. Ei ole kerge palgalisel, olgu ta väikesetasuline riigiteenija, käitis- või maatöoline, käsitöoline või väiketalunik, kelle sissetulekud väga piiratud, kasvatada lasteperet, koolitada, anda arstiabi, varustada riie- ja toiduga. Riigi Statistika Keskbüroo poolt hiljuti lõpetatud palgaliste büdžetiuurimus tõendab seda kujukamalt. Kui 6- ja rohkemaliikmeline perekond teenib aastakeskmiselt ühe täistoidustatu kohta kõigist allikaist kokku ainult 25 kr. kuus või isegi vähem, siis peab olema otse meister, et katta sellega kulusid, mida nõuab suur leibkond. Loomulikult kannatab toitlus, ravi on puudulik — ja tagajärjeks — kõrge suremus, — maatööliskonnal ulatub see riigikeskmiselt tervenisti ligi 20%-ni!

Kui lasteabirahamaksimine teostub, — siis peab see küll haarama lasterohkeid töötavaid perekondi *k a m a a l*. Maal on lasteõnnistus suurim: sündimus on rahvaloenduse andmeil põllutööliskonnas näiteks üle 25%; väikemaapidajate hulgas (kelle enamik teotseb ka osapalgalisina) koguni 40,6%!

3. *K ü s i m u s i k u t s e l i s e o r g a n i s e e r i m i s e a l a l t*. Kutsealane organiseerumine on meil viimaste aastate vältel kulgenud kahte rada. Ühelt poolt tegutseb rida avalikõiguslikke kutseomahaldusi, *k u t s e k o d a s i d*, millised tihedas sõltuvuses riigivõimust. Sääraste kutseesinduste süsteem ei hõlma aga kõiki huvigruppe, nii ka kõiki palgalisi. Tööliskoda käitistööliste koondisena toetub ainult suuremaile käitistele. Maatöölise ja Väikemaapidajate Koda lubab enda moodustamisele ainult teatava kvalifikatsiooniga põllu- ja metsatöölisi. Käsitöölised on kuidagiviisi lülitatud Käsitööstuskotta. Iga äsjamainitud koda allub eri ministeeriumile. Koostööinstantsi, mis koordineeriks kutseesinduste tööd, pole olemaski. On loomulik, et korporatiivset süsteemi matkiva pooliku

lahenduse juures seda suuremaid ülesandeid veeretub v a b a d e l e kutseühingutele, missugused printsipaalselt on sõltumatud haldusest.

Kutseühingud on meil praegu reorganiseerimisjärgus. Lõppemas on kohandumine töövõtjate kutseühingute ja nende liitude seaduse alusel antud normaalpõhikirjadele. Kutseühingute keskliidu organite komplekteerimine uutel alustel seisab veel ees. Täielikult on aga ummikus maal asuvate põllu-, aia-, metsa-, kraavi- ja turbatöölise organiseerimine, kus üleriigilise kutseühingu ellukutsumise taotlused on erakorralise halduse käsitsejate poolt otsustatud eitavalt.

Kahjuks ei saa ka kutseühingute ja nende liitude seadusele põhjendava kutsealase organiseerimise juures kõnelda koalitsioonivabandusest sõna tuntuimas tähenduses. Mainitud seadus muudab kutseühingud liigselt olenevaks riigivõimust. Siseministril ja politseiprefektil on nende suhtes laialdased võimupiirid, alates koosolekute keelamisest ja lõpetades ühingute sulgemisega. Neile kitsendusele lisandub kaitseseisundi kestel Sisekaitseülemade instituudiva seosesolevaid takistusi; maa- ja metsatöölise kutsealase organiseerimise ebaõnnestumist märkides vihjasime juba neile.

Säärane range sõltuvus halduslikest instantsidest ei lase kutseühinguid anda oma parimat. Teadmine, et igal sammul tuleb arvestada ühinemisvabadust ja -õigust kitsendavaid tegureid, kes pealegi oma tegevuses võivad kehtiva normistike sätteid tõlgendada suvaliselt, häirib tööliskonda kujunemast ühtlaseks tervikuks ja ei ole kasuks sotsiaalse rahu süvendumisele. Eriti siis, kui ühe osa töötavate kihtide kutsealase organiseerimine osutub täiesti võimatuks, idaneb peitumustunne ja kõikide kihtide isetegevuslikust tööst, mida viimasel ajal kõikjal rõhutatakse, pole säärasel juhul juttugi.

Sotsiaalpoliitiliste probleemide lähemaageste ülesannete sarjas on töötavate kihtide kutseühingulise elu normaliseerimine olulisem kui seda tavaliselt arvatakse. Väär sammud sel alal, liig vali ohjeshoidmine ja asjatult pikk hooldamisperiood võib muuta problemaatiliseks kogu reorganiseerimistöö saavutised. Tööliskond tervikuna oskab hinnata omariiklust ja tahab olla selle tublimaks kandjaks. Seejuures peab tal olema aga kõik võimalused vabaks arenguks ja küllaldaselt õhku hingamiseks.

4. Probleeme ja ülesandeid tööturuküsimuste alal. Kolmanda küsimustekompleksina, kus sotsiaalpoliitiline tuleviku tee dikteerib väga pinga tähelepanu pälvimise, on tööturuga sidestatud probleemidesari. Siin tõusetub eeskätt küsimusi töösoetuse ja töövahenduse sfäärist.

Töösoetuse alal on sõjaolustik muresid mitmekordistanud. Kui töömuresemise probleem normaalseil aegadel eksisteeris meil vaid seosoonse nähtena, talveabi-aktsioonina, siis nüüd näib see kujunevat permanentseks pähklikuks, mis kummitab pidevalt. Johtuvalt raskusist toorainete saamise alal, samuti meriblokaadist tingitud turgude piiramisest, võib esineda tootmisprotsessi pidurdusi tööstuslikes käitistes ja töökäte vallandamisigi. Sümptoome selleks juba esineb. Vabanevad tööliskihvad

tulevad aga paigutada uutele töödele, leida neile uusi teenistusvõimalusi, kuna vastasel korral võivad nad ühes perekondadega sattuda raskus- ja ohustada riigiorganismi ühtlust. See ülesanne on raske ja nõuab suurt taktitunnet ning selget pilku, kuid on lahendatav, kuna meil ühelt poolt esineb terve rida tootmisalasid, kus töömaht tunduvalt suureneb (põlevkivitööstus, fosforiiditööstus) ja, teiselt poolt, leidub neidki rakendusalasid, kus seni on ilmnenud tööpuudus, nagu talviti metsatööl ja suviti põllumajanduses. Riigivõimu ratsionaalse sekkumisega töösoetus- ja tööjagustusprotsessi võib tööprobleemide eelkirjeldatud osa, s. o. töö- ja leiva kindlustamist kõigile, teostada võrdlemisi rahuldavalt.

Töölisringkondadest on seoses tööpuuduse probleemiga tõusetatud ka töötusevastase kindlustamise teostamise nõue välismaade eeskujul. Näib aga, et sellest esialgu ei tule siiski midagi välja, enne kui pole läbi viidud sotsiaalkindlustusreformi kaugelt olulisem osa — haiguskindlustuse laiendamine ja vanadus- ning töövõimetusvastase kindlustuse kehtimapanemine. Töötute abistamist tuleb aga teostada sel teel, et neid uuesti tööprotsessi rakendada küll uute tööalade soetamisega, ja, kui ka neist ei piisa, avalikkude ja talvetaabi-tööde korraldamisega, eriti linnades naistele ja nõrgajõulisile perekonnaliikmeile.

Kaugelt suuremaid ponnistusi aga nõuab tööturu-probleemistiku teise osa — töövahendluskuüsimuste lahendamine.

Töövahendus on seni olnud meie sotsiaalpoliitiliste lahenduste nõrgimaks osiseks. Näib, et sel alal on aastate vältel tahetud midagi teha, on kavatsetud päris ulatuslikke samme, kuid tulemused on minimaalsed. Otstarbeka töövahendluse eeltingimus on mitmesuguste instantside koostöö ja ühtlane juhtimine, ent selle vastu on seni patustatud ennekõike. Sirgjoont on siin asendanud hüplemine siia-sinna, tsentralisatsiooni lodev koordineerimine ja killustamine. Tööstus on rajatud linnaomavalitsuste juurde, kuid nende tööd ei ühtlusta ega suuna keegi. Nime poolest on küll keskendavaks organiks Sotsiaalministeerium, kuid viimase, nagu varem Teedeministeeriumigi sellealane töö on piirdunud ainult tööstuste mittesotsiaalsete ülevõtte poolkoo-aruannete kokkuvõtmisega. Rohkem teha pole neil võimalikki. Põllutöölise töövahendus usaldati Põllutöökoolile, kes sel alal on tegutsenud täiesti monopoolselt; tema side Sotsiaalministeeriumiga seisneb vaid aruannete lähetamises, — kollaboratsioon tööstustega puudub üldse. Töövahendusametite juures nõuab vastav rahvusvaheline konventsioon, mis kehtib meil siseriikliku õigusega, töövõtjate ja tööandjate pariteetseid esindusi, kuid neid pole seni üldse kireeritud. Põllutöölise töövahenduse alal pole põllutöölise kutseesindusel sõnagi ütlemist.

Sääraselt ebamäärane on meie töövahenduse-ala tänapäevne pale. Senise süsteemi pahed ilmnevad eriti kujukalt siis, kui seosoonne tööpuudus vaheldub seosoonse tööliste puudusega. Praegune töövahendusorganisatsioon põllumajanduse osas ei ole õieti muud suuremat suutnud teha, kui importida võõrtööjõudu ja olla vahendajaks tööandja ning välismaiste tööliste vahel. Välistööjõu kasus-

tamine on aga lihtsaim vahend tööjõunõudluse rahuldamisel. Kodumaised regionaalsed töökäte-reservid, missuguseid meil vaieldamatult esineb, on jäetud tähelepanemata, sest nende rakendamine ja tööprotsessi lülitamine nõuab kõigepealt hästifunktsioneerivat vahendusmehhanismi ja, teiseks, vastavat riigipoliitilist mentaliteeti. Mõlemad on meil seni puudunud. Tänapäeval aga jätta tööturu reguleerimist töötasude ja hindade hooleks, on petlik lootus, — see vaid süvendab häireid tööturu alal.

Lähem tulevik nõuab töövahendluse küsimuses murrangulist reformi. Muutunud oludes osutub illusoorseks välistööjõu importimine põllumajandusse. Talundis jääb edaspidi puudu ca 4000 töölist, kes olid tänavu toodud endisest Poolast, ent nüüd siirduvad oma uutele kodumaadele. Teisalt on arvata, et tööjõu põgenemine maalt võib üha jätkuda, isegi süveneda, eriti loodetavate ehitustööde tõttu vene sõjaväebaasides. Kui sotsiaalpoliitika seirab praegust tendentsi, asetades tööliste olundit parandades maatööliskonna teise järku, siis otsib iga hakkajam põllutöoline paremat elatist töönduslikelt tööalult. Kord juba käitise või linna siirdunud leibkonda aga tööpuuduse perioodidel maale tagasi juhtida osutub peagu võimatuks; vähemalt administratiivsete korraldustega seda ei suudetaks. Maa töökäsi talundis kinni hoida liiklemiskeelu ja elukutsevaliku fõkestamisega samuti ei saa, — pealegi ei luba seda meie konstitutsioon ja v a b a r a h v a kohtlemisreeglid. Jääb üle ainult kaks teed, mis tulevad võtta kasutamisele korraga ja otsemaid-selt. Esiteks, tervendades maatööliskonna olukorda ühtlaselt käitistöölisiga ja teiseks, muutes tööturumehhanism sedavõrd painduvaks, et ta hõlmaks kogu riigiterritooriumi ja kõiki tähtsamaid kutsealasid.

Kavad töövahendluse ümberkorraldamiseks ongi juba liikumas. Rationaliseerimise Komitee vastavas sektsioonis on valminud teesid tööturu reformiks. Nende kohaselt tuleks keskhalduse juurde rajamisele riiklik tööamet, kelle kohainstantsideks oleksid ringkonnatöoametid, omavalitsuste juures töötavad tööbürood (praegu tööborsid) ja tööameti esindajad, eeskätt valdades, nagu Šveitsis. Riikliku tööameti deliberatiivseks organiks oleks direktor koos juhatusena ja nõuandvaks kolleegiumiks nõukogu, milline komplekteerub halduse ja asjaomaste kutsekodade esindajaist. Ringkonnatööametite ja tööbüroode juures töötaksid samuti omahalduse ja kodade esindajaist koosnevad nõuandvad komiteed. Riikliku tööameti pädevusse kuuluks, esiteks, töö- ja õpilaskohtade vahendamine, teiseks, tööturu reguleerimine ja, kolmandaks, teised ülesanded, milliste eesmärgiks tasakaalu saavutamine tööturul ja tööjõudude optimaalne ositus rahvamajanduslikus tööprotsessis. Põllumajandusliku tööturu paremaks reguleerimiseks luuakse tööameti juurde põllumajandusosakond. Välistöölise sissetoomine jääks tulevikus tööameti kompetentsi. Samuti on kaalutud kutsenõuande allutamist kavatsetavale tööametile.

See kava on julgemaks algatuseks meie kaootilise tööturuolustiku tervendamisel. Kava üksikasjade, eriti organite ja territoriaalse liigestuse

üle võib ju veel vaielda, kuid tema siht — võtta praegune olukord põhjalikult uuendamisele — on täiesti selge ja rõõmustab igaühte, kellele sotsiaalpoliitilised probleemid südamelähedased. Tahaks ainult loota, et kavatsetav reform teostuks veel enne, kui teravneb mure, kust võtta suveks põllutöölisi. Aega selleks on jäänud väga napilt. Peale töövahendluseorganisatsiooni tuleb ju koostada kavu ja väljata veel rida normistikke reformi elluviimiseks ja tööturu reguleerimiseks. Võibolla ei pääse me mööda tööteenistuslikest formatsioonidestki, vähemalt vabatahtlikul kujul. Ka tööraamatute sisseseadmise küsimus, mida eriti nõutakse talupidajate ringkondades, vajab põhjalikku kaalumist, kas see samm annab neid tulemusi, mida loodetakse.

Muuseas vahemärkmena mainitagu, et Rootsis kutsuti hiljuti ellu Riiklik Tööjuhatus ja Lätis võib tööliste palkamine toimuda äsjase korralduse põhjal ainult Riikliku Töökeskuse kaudu.

Tööturu ümberkorraldamise vajadus seisab meil igas huviringkonnas väljaspool kahtlust. Raskusi näib aga veeretuvat seal, kus hästifunktsioneerivat töövahendlust oleks ennekõike vaja — nimelt põllumajanduse ringkondades. Teatavasti on põllutööliste töövahendus 1937. a. novelli alusel usaldatud Põllutöökoja tööbüroole ja kõik katsed, mis pärit peamiselt tööliste kutseesindusist, ei ole suutnud väärata selle monopoli talunditööjõu nõudmise ja pakkumise registreerimise alal. Nüüdki on kuulda arvamusi, et riiklik töökeskus võidakse küll luua, ent Põllutöökoja tööbüroo tuleks praegusel kujul säilitada. Tehes seda, on aga kogu reform joosnud liivale, sest senise süsteemi peamised puuded seisnevadki ju selles, et puudub, esiteks koostöö kahe töövahendluse peamise osise — linnalise ja maalise tööturukorralduse vahel ja, teiseks töölis-kond ei usalda üksnes tööandjaist juhitud töövahendlust ning on jäänud oma suures enamuses sellest täiesti eemale.

Teatavaid raskusi võib ehk veel fousestuda tööturuaparaadi ülalpidamise küsimuses, kuna väljaminekud senisega võrreldes mõnevõrra suureneksid. Kuid, loodetavasti, ei paisu vajaline summa siiski mainimisväärselt ulatuslikumaks praegusest. Riik on andnud seni töövahendluse otstarbeks toetust ca 30.000 kr. aastas, sellest 18 tööborsile kokku 7000—10.000 kr. ja Põllutöökoja tööbüroole, kelle tegevus kodumaiste tööjõudude vahenduse alal on ainult 7% tööborside tegevusest, ülejäänud osa. Lisaks sellele on tööborside ülalpidamiskulude enamiku kandnud maa- ja linnaomavalitsused. Need toetused, loodetavasti, säilivad ka tulevikus. Töövahendus aga läheks pärast reformi kahtlemata odavamaks. Praegu nõub üks tööborside poolt vahendatud isik riigilt 35—40 senti, Põllutöökoja tööbüroodes vahendatu aga Ratsionaliseerimise Komitee andmeil ca 14 kr.! Kui hästifunktsioneeriva töövahendlusemehhanismi juures vahendustoimingute koguhulk fouseb (praegu on see väiksemais tööborsides minimaalne), siis iga üksiku tehingu kulud vähenevad; mitmekordselt aga, kaheldamatult, tõmbuvad kokku põllutööliste hankimise kulud.

5. Veel üks valus küsimus maal. — See kuuluks küll pigemini agraarpoliitiliste küsimuste sarja, kuid et ta omab tugeva sof-

siaalpoliitilise värvingu, siis väärib ta riivamist siinkohalgi. See on nimelt sakslasist mahajäetud maade taasisustamise probleem.

Meil, teatavasti, on Asundusametis seismas ligi 6000 sooviavaldust maasaamiseks. Neid pole seni suudetud rahuldada vabade maareservide puudusel, — uudismaade juurdeloomine on aga aeganõudev ja kulukaski. Kuid senine maanälg on viimaste sündmuste tiivustusel aina tõusmas: sadu kodanikke ründab kõiki võimalikke asutisi ja isikuid järelepärimistega, milliste sisuks — andke meile „ärakutsutute“ maa. Isegi vallaomavalitsused on võtnud vastu resolutsioone, mis toetavad sääraseid taotlusi.

Ametlikest ringkonnist aga vastatakse, et praegu ei olevat veel midagi selgunud. Põllutööminister ütles oma viimases raadiokõnes, et kui maajagamist tuleb, siis sünnib see ainult sel määral, kui võrd Põllutöoministerium suudab neid maid omandada riigile. Loomulikult ei ole aga ministeeriumi kukkur teabkui suur.

Siinkohal ei saa teisiti, kui peame meenutama Lätti, kus sakslasist mahajäetud talundid võtab üle üks riiklikke panku, tükeldab need 3000 üksuseks ja jagab välja soovijaile. Meilgi tegutseb agraarürituste finantseerijana Eesti Maapank, mille juures asub Maakapital; viimase ülesandeks ongi just asundustegevuseks vajaliste krediitide hankimine. Kas nüüd, kus võimalik oleks rahuldada suure osa maasoovijate nälga oma eluaseme ja maalapi järgi, ei peaks põllumajandusliku ressoori asemel astuma tegevusse just mainitud agraarpank, kellel selleks võimalusi ja ka kohustused?

Mõne sakslaste talundi ostmisest ei piisa. Peale sadade endiste maasoovijate on neile viimastel päevadel tulnud juurde sadu uusi. Edasi. — Läänemaalt peab mitukümmend talupidajat sunduslikult lahkuma oma põlistest kodudest (paljud kavatsevad rännata sealt välja ka vabatahtlikult), — neile tuleks anda uus tööpaik mujal. Ka lasterohkete perekondade soodustamise küsimuses on tunnustatud tõhusaimaks abistusvahendiks neile maa andmine. Sotsiaalministeeriumi andmeil on linnades üksi ca 500 säärast suurt perekonda, kes meelsasti läheksid harima oma põllulappi; peale selle on valdades ja alevikes maata lasterikkaid leibkondi veel hulgaliselt. Lõpuks on mitmes paigas raske teostada sisemist maa-reformi — maakorraldust, — kuna seni puudusid läheduses riigi-varumaad, milledega oleks saadud elujõustada seniseid lapi- ja väiketalundeid. — Kõigi nende rahvaliikmete huvides tuleks sakslaste maade probleem lahendada kiireimas korras ja nii, et see maa, mis meilt ajaloo vältel on libisenud võõraste elementide kätte, nüüd jälle leiaks õige ja ustava peremehe maa põlisrahvast. Valitsus on lubanud omas töökavas aidata kaasa selleks, et igaüks võiks luua endale kodu ja peavarju, — nüüd on soodus hetk tõestada, et see lubadus pole ainult deklaratiivne fraas.

6. S u l u s õ n a n a tuleb veelkordselt konstateerida, et Eesti rahva kõigi kihtide koos- ja kaastöö riigivõimuga ning ühiskondlik rahu, — mõlemad on meie iseolemise olulisimaiks postulaatideks praegusel harukordsel ajal, — on rajatav ja süvendatav vaid sel teel, kui sotsiaalpoliitika tuleviku tee valvsamalt kui seni arvestab neid tähiseid, mis

kangastunud viimaste aastate kestel. Need on — sotsiaalkindlustuse laiendamine; rahva isetegevussfääri tõhus avardamine, eeskätt kutseühingulise organiseerumise alal, tööturuala põhjalik reformimine ja maanälja leevendamine, eriti lasterikaste perekondade asustamise osas. Seejuures keegi ei nõua, et loetletud algatused peaksid olema sellised, et need võiksid kujuneda saatuslikuks meie riigi ja rahva kandejõule. Kuid ükski ei või väita, et me kõnesolnud küsimusis oleksime teinud isegi seda, mida lubab meie olukord päris lahedasti.

A. Vaigo

SUUR PRANTSUSE REVOLUTSIOON UNIVERSAALAJALOOLOSE NÄHTUSENA

REVOLUTSIOON 150-NDA AASTAPÄEVA PUHUL

Revolutsioonid kui ühiskondliku olustiku järsud ja murrangulised ümberkujundused mõjustavad sügavasti riiginduse arengut ja rahvaste mentaliteeti. Tavaliselt siirdub nende puhul poliitiline võim ühelt sotsiaalselt klassilt teisele ja seniseis omandisuhteis toimuvad kardinaalsed ümberpaigutused. Sageli kerkivad nendega seoses esile uued vaimsed väärtustesüsteemid, mille seisukohalt hinnatakse ja reformitakse konkreetset tegelikkust. Revolutsioonid raiuvad järsu resoluutsusega läbi poliitilise ja ühiskondliku elu lootusetult sassiläinud keerdsõlmed, vabastavad rahvaste jõud neid ähvardavast tardunud stagnatsioonist ja avavad sellega tee hoogsamale ja tulemusrikkamale arengule. Õhku puhastava ja värskendava äikesena teostavad revolutsioonid lühikese ajavahemiku kestes, hoogsas ja tormilises tempos selle, mis asjade harilikus käigus oleks arenenud tunduvalt suurema aeglusega, osade kaupa, katkendlikult ja süsteemitult. Sellega moodustab revolutsiooniline areng loomuliku ja vajaliku täiendi evolutsioonilisele arengule. Kuigi tuleb üldiselt eelistada viimast ja pooldada tekkinud keerdsõlmede kannatlikku lahtiarutamist, ei saa ometi silmi kinni pigistada fõsiasja suhtes, et mõnigi kord Gordioni sõlmede lahtiraiumine on paratamatu ja inimkonna üldhuvide ja üldarengu seisukohast vägagi positiivne toiming.

Eelõeldu kehtib ka Suure Prantsuse revolutsiooni kohta, mis on maailmaajaloos põhjalikumaid revolutsioonilisi murranguid, nii-öelda revolutsioon *par excellence*. Võimsa jõupingutusega purustas see revolutsioon, mille 150-ndat tähtpäeva käesoleval aastal pühitseb kogu kultuurmaailm, vanad pehkinud õiguslik-poliitilised eluvormid ja hoogustas sellega inimkonna loovate jõudude vabamat avaldumist kõigil elualadel. Ülesanded, mille kallal Suure revolutsiooni ajal töötati, pole praegugi veel vajaliku täiuslikkusega lahendatud. Ka nüüdisaegsed generatsioonid tunnevad enda üle heljuvat ta võimsat hingeõhku ja elavad ta kestvate mõjuavalduste atmosfääris.

Tõelised revolutsioonid ei feki äkki, üle öö; neid ei põhjusta pinnatute teoreetikute eluvõõrad utopiad ega vastutustundeta poliitiliste intri-

gaanide auahned taotlused, nagu varemini arvati ja nagu praegugi mõned ühiskondliku aatlemise alal kanapimedad elemendid kipuvad tõendamata. Nad küpsevad ja valmivad aastakümnete, isegi sajandite kestes ja purskuvad siis neid varjava koore alt äkki esile nii, nagu uued tuldpurskavad mäed, mis tekivad varjatud telluursete jõudude toimel. Ka Suur revolutsioon, mis rabas ja üllatas kaasaegseid otsekui mingi ürgjõuline loodusnähtus, hõõgus kui tuli tuha all juba pikemat aega: teda valmistas ette kogu uusaegne ajalooline areng Lääne-Euroopas, nagu mingisse fookusse jooksid temasse kokku eelmiste ajastute tähtsamad arenemisteed.

Ta peamiseks põhjuseks olid Euroopa rahvaste riigindused ja ühiskondlikus struktuuris tekkinud vastuolud õigusliku korra ja tõeliste sotsiaalsete vahekordade, riigiasutiste ja rahvaste kultuuriteadvuse, ühe sõnaga võimu ja vaimu vahel. Kehtiv õiguskord ja riigindus vastasid järjest vähemal määral tegelikele ühiskondlikele jõusuhteile ja haritud rahvakihtide kultuuriteadvusele. Uue aja esimesil sajandil olid Euroopa rahvad siirdumas keskaegselt feodaliseerunud ühiskonnalt uueaegsele demokraatiseerunud ühiskonnale, kuid linnakodanlus ja laiemad töötavad rahvakihid olid veel kaua liiga nõrgad selleks, et ise poliitilist võimu teostada. Et samal ajal nõrgenesid poliitiliselt ka senised eesõigustatud seisused — aadel ja vaimulikud, kes olid feodaalse ja seisusliku monarhia ajastuil üsna väljapaistvalt osa võtnud riigielu juhtimisest, siis võisid seni oma õigustes ja võimu käsitlemises piiratud monarhid endilt abitahtsaks maha raputada ühiskondliku järelevalve ning kontrolli. Ühe juhtiva ühiskonnaklassi puudumise tõttu võisid XVII ja XVIII sajandil kujuneda uus poliitiline riigivorm — piiramatult absoluutism, mis suhtus kõigisse rahvastikuelementidesse kui riigivõimu ees ühevõrra õigusteta alamaisse, koheldes neid mitte õiguste subjektina, vaid lihtsa võimutsemisobjektina.

Nii tõusis absoluutse monarhia ajastul riigi ülimaldaks eesmärgiks maine jumal — kuningas, kuna riikide valitsemisel arvestati esijoonel, sageli ainuüksi, kuningate vägevust ja kuulsust, ta dünastia ainelisi ja muid huve. Välispoliitikas kerkis Vestfaali rahu järel dünastiline tegur rõhutatult esikohale, tõrjudes kõrvale konfessionaalsed ja üldpoliitilised momendid. Seega said riigi asjad valitsejasugude perekonna-asjadeks ja konfliktid dünastiate pärandite pärast arenesid riikidevahelisteks sõdadeks (Hispaania, Poola ja Austria pärilussõjad). Välispoliitika ainsaks juhtivaks printsipi oli oma dünastia kasu, vahendiks — hoolimatu, julturnud intriig, ainsaks seaduseks — toores jõud. Iga valitseja vaatas oma naabermaadele kui täiesti loomulikele omandamisobjektidele, mille puutumatus ei suutnud kaitseda ükski leping ega pühalik töotus. Seejuures ei tulnud kellelegi pähe arvestada rahvaste endi õigusi ja soove: dünastiad vahetasid omavahel maid ja lõikasid ning tükeldasid riike „otsekui hollandi juustu“ (ühe XVIII sajandi tegelase sõnade järgi).

Samasugune omavoli-süsteem tekkis neil ajal ka sisepoliitiliste suhete alal. Riigirahvastikus nägid võimud igavesti alaealist, kelle „piiratud alamamõistus“ ei tohtinud poliitilistes küsimustes vähimalgi määral kaasa

rääkida. Tõrkumatult sõna kuulda, makse maksta ja riigi-isale sõdureid anda — selles seisis absolutistliku riigi alama õige voores. Nii kõrvaldas absolutism riigiasjade juhtimisest täielikult vabad ühiskondlikud jõud ja nivelleeris kõik rahvakihid ühesuguses õigusetuses keskvalitsuse ja ta kohapealsete käsutäitjate ees. „Eraisikuile pole lubatud võimuseid solvata“ (*insulter les puissances*), väitis Preisi valgustatud monarh Friedrich II. Ja sellist solvamist nähti iga tagasihoidlikumaski püüdes esitada valitsejale ühe või teise rahvakihiga kõige truualamikumad soovid! Absolutism oli täidetud suurima umbusklikkusega ühiskondlikkude jõudude vabade eneseavalduste suhtes. Võimutsev bürokraatia arvas ise paremini teadvat, mis rahvale vaja, ja pidas enda ainuõiguseks teostada riigipea suveräänset tahet ilma seltskonna kaasabit. Ajajooksul tõusis bürokraatia kõikvõimsaks poliitiliseks teguriks, kes sageli tegelikult hoidis isegi riigiasjadesse vähe pühendatud kuningad oma hooldamise all ja juhtis omapead kogu valitsemistööd.

Siiski polnud bürokraatlikkude jõudude poolt teostatud nivelleerimistöö täielik, sest seniste privilegeeritud seisuste eesõigusi sotsiaalses ja kultuurielus ei julgenud monarhid kuigi resoluutselt vapustada. Talumaadel lasusid endiselt keskaegse senjõriaalrežiimi aegadest pärinevad feodaalsed koormused aadli heaks ja katoliiklikes riikides ka kiriku künis. Kesk- ja Ida-Euroopas jõudis pärisorjus ühes teoorjusega alles XVIII sajandil oma arengu haripunkti. Kõikjal seisis aristokraatia valitsejale lähemal kui teised kihid ja mõjustas telgitaguste õukonnaintriigidega enda huvides riigiasjade käiku. Nii ei puudunud vana korra ajal mitte ainult poliitiline vabadus, vaid ühtlasi sotsiaalne võrdsus.

Kuid samal ajal olid piiramatu võimuga monarhid sunnitud ajama sellist majanduspoliitikat, mis õõnestas olulisel määral vana korra alused ja kaevatas lõpuks neile endile haua. Järjest suurenevate sõjavägede ja arvuka ametnikkudekihi ülalpidamiseks pidid nad tõstma oma maade majanduslikku kandevõimet ja arendama energiliselt rahvastiku kaubandus- ja tööstuslikku aktiivsust. Kaubanduskapital kasvas merkantilistliku majanduspoliitika toetusel Lääne-Euroopas jõudsasti ja revolutsioneeris ka seniseid tööstusvorme. Inglismaal alates XVIII sajandi keskpaigast toimuv tööstuslik revolutsioon valmistas teed kõrgkapitalismile, milleni küll jõuti alles järgneval sajandil. Kõik see soodustas kodanlike keskkihide tugevnemist ja iseteadvumist. Juhtivais Lääne-Euroopa riikides tõusis kodanlus XVIII sajandil kõige elujõulisemaks sotsiaalseks klassiks. Ta ei leppinud enam senise tagasihoidliku kohaga ühiskondliku hierarhia redelil, vaid hakkas nõudlema oma majanduslikule osatähtsusele vastavat poliitilist erikaalu riigielus; ta taotles poliitilisi vabadusi, sotsiaalset võrdsust, konstitutsioonilist režiimi ja majandusliku reglementatsiooni kaotamist. Absolutistlik riik oli aga liiga tihedasti seondunud feodaalse aristokraatiaga ega tihanud anduda uute tõusvate ühiskonnakihtide teenistusse. Hangunud oma bürokraatlikus rutiinis ja seisuslikes traditsioonides, ei suutnud ta otsustavalt lahendada elu arenemisel esile kerkivaid aktuaalseid ülesandeid.

Nii valdas XVIII sajandil Lääne-Euroopa riike raske sisekriis. Revolutsioon valmis seniste eluvormide varjul kogu sajandi kestes, kodanluse ainelise jõu tõustes ja vana korra kõdunedes ning laostudes. Ta puhkes lõpuks seal, kus kodanlus oli oma kultuuriliselt tasemelt küpsem ja kus *ancien régime*'i kõdunemine ilmnis kõige drastilisemal kujul, nimelt Prantsusmaal.

Jõukate ja iseteadvate kodanlike kihtide püüdlusi kajastas tabavalt võimas universalistlikult häälestatud kultuuriliikumine, nn. valgustus. Juba XVII sajandil olid loodusteadused üle elanud „Suure uudumise“ (*The great renewal*, nagu seda kutsub oma samanimelises teoses ameerika ajaloolane Preserved Smith). Mehhanistlik, loodusteaduslik tunnetus Newtoni gravitatsiooniteooria ja teiste selliste saavutiste näol andis maailmavaafelistele otsinguile kindlama teaduspärase aluse, mida nad ei olnud omanud endisil suuril kultuuritõusu aegadel, näit. ei antiikses Kreekas ega humanismi ajastul. Toetudes täppisteaduste erakordseile saavutistele vabanes teaduslik ja filosoofiline aatlemine XVIII sajandil kirikliku hooldamise alt. Valgustusfilosoofid ründasid erakordse ägedusega sallimatuid ja vaba mõtte vastu vaenlikke kirikuid ja arvustasid peene irooniaga kristlikele ilmutusundeile omast dogmatismi ja traditsioonilist teoloogilist moraali. Niiviisi juhtisid nad haritud selfskonna huvid eemale teoloogilistest vastuoludest ja rajasid aluse maise elu suuremaks väärtustamiseks.

Seejärel suundusid, eeskätt XVIII sajandi teisel poolel, valgustatud pead poliitiliste teooriate alale, andes poliitilist võimu taotlevaile keskkihitidele rea süsteemi järjestatud ideid talumatuks muutunud olusuhete ümberkorraldamise kohta. Kuna vana korda pooldavad elemendid toetusid ajalooliselt pühitsetud traditsioonidele, rajasid uuendusi taotlevad teoreetikud oma nõudlused üldisele, universaalsele loodusõigusele, mis osutus nende käes võimsaks relvaks mineviku tülika pärandi vastu võitlemisel. Loodusõigus arvati koosnevat kõikjal ühevõrra kehtivaist ja kõigi inimeste suhtes ühevõrra kohustuslikest õiguslikest põhinormidest. Ta eelduseks oli juba antiikajast pärinev usk inimiseloomu stabiilsusse ja ühetaolisusse ning veendumus, et kõrgeimad inimideaalid on ühesugused ja muutumatud. Loodusõigusliku mõtlemisviisi najal tuletati mõistuse põhimõttest ideaalne ja ratsionaalne riiklik õiguskord, mis pidi kindlustama ühiskonna hüveolu ja üksikisiku vabadused. Inimkonna kõlbelise uuestisünni ja ühiskonna poliitilise reformi taotlused leidsid ideelise ühtluse ja vaimse keskpunkti õpetuses inimese ja kodaniku loomulikest, loovufamatuisest vabadusest kui riigivõimu teotsengute paratamatust piirist. Loodusõigus moodustas Archimedes'e punkti, millele toetudes valgustajad ründasid vana korra kindlaimaidki kantse. Esijoones nõuti siiski elust väljakasvanud konkreetseid reforme, kuna radikaalsemad revolutsioonilised teooriad esinesid pigemini puhtabstraktsete arutlustena ja mõnikord ainult sädeleva mõttemänguna.

XVIII sajandi ideestik polnud järelikult selline pinnatu, eluvõõras ja elukauge nähtus, nagu seda mõned uurijad (H. Taine jt.) on kirjeldanud,

vaid omas suurt aktuaalset sisu ja sügavat elulist mõtet. Ta kujunes haritud kodanlike kihtide elukäsitlusena ja moodustas loomuliku reaktsiooni vabadust ja võrdsust eitava *ancien régime*'i vastu. Ta taunis teravasti selle pahesid ning puudusi, esitas aga samal ajal kaineid ja kaalutud parandusettepanekuid viimaste kõrvaldamiseks. Nii seisis valgustusfilosoofia mõlema jalaga tugevasti Lääne-Euroopa tõeliste olusuhete pinnas. Ta optimistlikult-elujaatav mentaliteet oli täielikus kokkukõlas varakapitalistliku ajastu kodanlike kihtide idealistliku eluvaatega. XVIII sajandi kodanlus oli veel vaba kitsarinnalisest ja lamedast mammomismist, mis on vohanud ja lokanud hilisemal, kõrgkapitalistlikul ajastul, näit. eriti varjamatult juulimonarhia ja Napoleon III ajal. Seetõttu võisidki kodanlikud elemendid Suure revolutsiooni ajal lausa erakordset saavutada: Peter Kropotkini õige märkuse järgi on ikka vaja kas või noaotsatäis ideaali, et suured pöörded võiksid õnnestuda. Ühtlasi oli valgustusfilosoofia oma loodusõigusliku hoiaku tõttu rõhutatult universalistlik ja kosmopoliitlik. Ta poolt propageeritavad tõed pidid eranditult kehtima kõigi rahvaste kohta. Hoolimata sagedaist sõdadest-riikide vahel suhtusid eri rahvaste haritud kihid üksteisesse veel heatahtliku sallivusega ja moodustasid mingi riikide piire ületava klassi — „valgustatud peade vabariigi“, kus valitses ühine mentaliteet, nn. euroopa vaim (*l'esprit européen*). A. Mathiez' tabava märkuse järgi (töös „La Révolution et les étrangers“) ei eksisteerinud internatsionaalneil ajal kongresside resolutsioones ega parteide doktriines, küll aga eksisteeris ta hingedes ja südameis.

Seetõttu võis Prantsusmaal puhkenud revolutsioon leida väga laialise kõlapinna teisteski Euroopa maades. Valgustusajastul oli Prantsusmaa saavutanud Euroopa kultuurielus samasuguse vaieldamatu esikoha, nagu tal oli juba olnud XII ja XIII sajandil, gootika ja skolastika ajastul. Kui Versailles' õukonnaelu oli alates Louis XIV-ndast avaldanud sügavat muljet teiste riikide valitsevatele kihtidele, vallutasid vaimukusest sädelevad prantsuse valgustusfilosoofid eeskätt haritud keskkihtide, aga sageli ka aristokraatide südamed kaugel väljaspool Prantsusmaa piire. Nii kujunes Euroopas prantsusliku hoiakuga ja prantsuse keelt kõnelev kosmopoliitlik vaimuaristokraatia, kes oli tihedais suhteis prantsuse kultuurieluga, saades siit alatasa uusi mõjustusi.

Prantsusmaal haarasid uued ideed üsna laialisi rahvastikuelemente üle kogu maa. Väga mitmesuguste teede ja kanalite kaudu tungisid nad pealinnast provintssidesse, kus tekkis rida kirjanduse- ja teadusehuvilisi ringe. Nii polnud Prantsusmaa enne revolutsiooni puhkemist enam ämblik hiiglasuure peaga (Pariis) ja pikkade ülikõhnade jalgadega (provintsid), nagu teda XVIII sajandi esipoolel oli iseloomustanud markii d'Argenson. Siin leidis kõikjal uusi ideid innukalt jälgivaid, juurdlevaid ja kriitilisi päid. Isegi suur osa aadlikke oli langenud nende ideede mõju alla. „Ilma mingi ettenägelikkuseta (kõneleb üks neist — Ségur — oma memuaares) nautisime meie ühtaegu aadliseisuse paremusi ja plebeilise filosoofia võlusi . . . Et ehituse välisvormid säilisin puutumatuina, siis ei näinud me, et seda seestpoolt õõnestati. On teatav nauding allapoole

laskuda juhul, kui arvad võivad uskuda, et sa igal hetkel võid vabalt oma suva järgi ülesse tagasi tõusta." Eriti populaarseks muutusid moodsad ideed aristokraatia keskel seejärel, kui Prantsuse valitsus abistas sõjaliselt Inglise asumaid, kes olid Põhja-Ameerikas emamaast lahku löönud. Inglise kolonistide võitlus „türannia“ vastu õhutas Prantsusmaalgi opositsiooni „ministrite despotismi“ vastu. Asjaasutatud P.-A. Ühendriikide saadik Benjamin Franklin külvati Pariisi kõrgema seltskonna poolt üle erakordsete tähelepanuavaldustega ja muutus otsekui mingiks legendaarseks kujuk, rahvaste vabaduse sümboliks. Chateaubriand'i sõnade järgi olevat siis olnud parimaks tooniks olla ameeriklane (s. t. vabariiklane) pealinnas ja inglane (s. t. konstitutsioonilise monarhia pooldaja) õukonnas.

Moodsaist ideedest pealiskaudselt riivatud, samal ajal aga kangekaelselt oma eesõiguste küljes rippuvad aristokraatlikud kihid andsidki esimese tõuke Suure revolutsiooni puhkemiseks. Oma hooga väliskaubanduse tõttu oli Prantsusmaa XVIII sajandil rikkamaid Euroopa maid. Siiski muutus ta rahanduslik seisund valitsuse saamatu ja pillava ühepäeva-poliitika tagajärjel P.-Ameerika iseseisvussõja järel lausa katastroofiliseks, nii et kerkis esile isegi riigipankroti hädadoht. Kui selle vältimiseks püüti maksustada ka eesõigustatud seisusi, asusid need opositsiooni ja nõudsid „despotismi“ piiramist, loomulikult nende endi kaudu ja nende endi huvides. Nad ei taibanud, et seisusliku monarhia restaureerimiseks olid ajad juba ammu möödunud, ega osanud karta, et nende aktsioon võiks aidata võimule kolmanda seisuse, s. t. kodanluse koos laiemate rahvakihtidega. Nii aga tegelikult juhtuski. Mõõga- ja mantliaadli liit vaimuliku seisusega heidutas kuningas Louis XVI valitsust, kes otsis endale seljatuge kolmandalt seisuselt ja andis üle pika aja jälle kokku kutsutavate generaalseaduste valimistel hääleõiguse erakordselt laialistele rahvakihtidele. Kodanlus ja talupojad hakkasid aga poliitilise reformi — kuningavõimu piiramise — kõrval nõudma ka sotsiaalseid reforme — kodanlikku võrdsust, kõigi seisuslike eesõiguste kaotamist, kirikumaade riigistamist jne. Et nende nõuete teostamine oleks tähendanud aristokraatia täielikku kokkuvarisemist, lähenesid kodanluse iseseisva väljaastumise läbi hirmutatud privilegeeritud seisused nüüd jälle monarhiale ja moodustasid koos viimasega generaalseaduste kokkufuleku järel ühisrinded kodanluse võimutaotluste vastu. Kui generaalseadid kuulutati kodanluse algatusel suveräänse võimuga asutavaks koguks, asus kuningas reaktsiooniteele ja hakkas koondama Versailles'sse sõjavägesid.

Sellega oli saanud otsustav hetk. Kui Prantsuse valitsusel koos eesõigustatud seisustega oleks õnnestunud juba eos lämmatada algav revolutsioon ja hajutada asutav kogu, oleks Prantsusmaal ja kogu Euroopas konservatiivsed jõud võinud veel kaua võimul püsida. Äkki kerkis aga esile uus tegur, keda võitlevad pooled polnud seni kuigi tõsiselt arvestanud, nimelt revolutsioneerunud laiad rahvamassid. Neisse olid valgustusajastu ideed jõudnud tungida vaid väga vähesel määral. Nad olid hoopis rohkem huvitatud oma igapäevasest leivast ja oma viletsa ainelise seisundi parandamisest kui Prantsuse riiginduse reformi-

mise üksikasjust. Kuid nad tundsid ühtlasi aristokraafia vastu otse instinktiivset viha ja olid valmis selle kihi likvideerima hoopis suurema järjekindlusega, kui seda soovisid aadlile oma elustiililt lähemal seisvad jõukad kodanlikud elemendid. Töötuse, elukalliduse ja nälja mõjul Pariisis tekkinud massidekäärimised arenesid ärevas poliitilises õhkkonnas otsustavaks revolutsiooniliseks aktsiooniks.

Relvastudes ja kroonuladudest laskemoona otsides olid Pariisi rahvamassid sattunud konfliktile ühe vangla, nimelt Bastille' komandandiga, kes oli lasknud neid tulistada. Ägeda rünnaku järel Bastille vallutati 14. juulil 1789 rahvahulkade poolt ja ta komandant surmati. Sellest sündmusest dateeritaksegi tavaliselt Suure revolutsiooni algust. Tõeliselt ei oleks Pariisi rahva viha tarvitsenud langeda just sellele vanglale, mis ei olnud määratud lihtrahvasse kuuluvate isikute jaoks. Bastille'sse kui parimasse ja mugavamasse vanglasse paigutati eeskätt aadlikke ja erilise kuningliku armu alusel ka literaate kolmandast seisusest. Tähtsamail vangidel olid siin kaasas oma teenrid ja lemmikloomad (koerad, kassid, tuvid). Vangidele pakutavad veinid olid heas kuulsuses; suhtlemine teiste vangidega oli teoorias keelatud, praktikas aga enamasti lubatud, nii et siin erisugupoolte vahel tekkis isegi armuromaane. Alates aastast 1720 ei tarvitatud Bastilles enam tortuuri: hoolimata põhjalikest otsinguid ei leidnud vangla vallutajad siit ei laipu, ei luukeresid ega piinamisriistu. Viimaseil ajal oli siin ka vangide arv tublisti kokku kuivanud. Võitjad kohtasid vaid seitset vangi, kellest neli olid vekslivõltsijad, kaks vaimuhaiget ja üks oma perekonna nõudel siia toodud brutaalne sadist; seega puudusid poliitilised vangid täielikult.

Siiski tuleb Bastille' vallutamist pidada esmajärguliseks maailmaajalooliseks sündmuseks. Bastille' kindlus oma kaheksa torniga, laiade ja sügavate kraavidega ja kahuritega valitses Pariisis Saint-Antoine'i liht-rahva-korterlat ja hoidis seda vajalikus kuulekuses. Laiemad rahvakihid ei tundnud oma kogemuste najal Bastille' siseolusid, kuid vihkasid ta süngeid müüre ja uskusid ta kohta käivaid veel süngemaid lugusid. Ja kas ei peitunud oma sügav mõte juba selleski tõigas, et rahvas hävitas just selle vangla, mille režiimi tal endal polnud võimalustki tunda saada? Ja et ta hävitas ta seepärast, et seda vanglat peeti meelevaldse despotismi kantsiks, mis sümboliseeris juba oma olemasoluga *ancien régime*'le iseloomulikkude isiksuse rõhumist, kontrollimatut ja ohjendamatut omavoli, isikuõiguste ja -vabaduste tallamist? Bastille' vallutamine oli miljonjalgsel deemonilise esimene jõuline ja edukas aktsioon, ta õnnestunud debüteerimine Euroopa ajaloo näitelaval. Seni olid anarhilised massiliikumised ilma erilise vaevata võimude poolt maha surutud, seekord aga saavutas ootamatu ja üllatuslik massiaktsioon otse erakordseid tulemusi. Ärahirmutatud Louis XVI loobus otsekohe kontrevolutsioonikatseist, tunnustas asutava kogu suveräänset võimu ja leppis kodanliku rahvuskaardi loomisega Pariisis, kust valitsuse väed viidi täielikult ära.

Tunnustades rahvamässi ja ta tulemusi keeldus Prantsuse monarh sellega avalikult oma piiramatust võimutäiusest ja alistus suveräänsele rahvale kui riigielu põhiküsimuste kõrgeimale otsustajale. Selle kaudu sai

monarhistlik põhimõte kogu Euroopas äärmiselt ränga hoobi, millest ta enam kunagi ei suutnud täielikult toibuda. Nii oli vanale korrale omane piiramatult ja kontrollimatult andnud endale ise vaesusetunnistuse. Kuninga võimu pankroti üheks otseseks tulemuseks oli üldine hoogus revolutsioonilaine kogu maal. Senised võimukandjad (intendandid, määratud linnavalitsused jne.) kukutati ja asendati rahva poolt valitud võimudega. Teade Bastille' vallutamisest vapustas kiiresti leviva elektrisädemena kogu maa ja aitas luua tähtsad rahvusliku energia koondised vabalt organiseerunud kommuunide näol. Siitpeale muutus Prantsusmaa autonoomsete kommuunide föderatsiooniks. Sellele kommunaalsele revolutsioonile järgnenud laiaulatuseline agraarliikumine sundis asutavat kogu asuma senjõriaalse režiimi jäänuste likvideerimisele. Need massiliikumised halvasid vanade võimude tegevuse, julgustasid ja toetasid kodanlust ta reformitöös ja õhutasid teda teostama radikaalseid murranguid senises poliitilises ja ühiskondlikus korras.

Ilma laiade rahvamasside spontaanse ja jõurikka aktiivsusega oleks Suur Prantsuse revolutsioon jäänud samuti pinnale peatuma, nagu revolutsioonid Saksa riikides „hullul aastal“ (1848—49). Kodanlike kihide küpse poliitilise mõtte ja laiade töötavate rahvahulkade jõulise revolutsioonilise aksiooni kooskõlalise ja rööbitise tegevusega ongi seletatavad Suure revolutsiooni olulised poliitilised saavutised.

Rahvahulkade toetusel võis asutav kogu, hoolimata endiste eesõigustatud kihtide avalikust ja kuningas Louis XVI enam-vähem varjatud opositsioonist, kahel järgneval tegevusaastal uuendada senise riiginduse ja kummutada seisusliku korra, mis asendati seisustevaba, kodanlikule võrdsusele toetuva klassikorraga. Sellega saavutasid loodusõiguse humaansed põhimõtted esmakordselt suure elulise tähenduse ja mitmedki valgustatud aatlejate teooriad teostusid konkreetsetes tegelikkuses. Punase joonena läbistavad asutava kogu reformiseadusandlust isikuvabaduse, kodanliku võrdsuse ja rahvasuveräänsuse ideed.

Põhja-Ameerika Ühendriikide tekkimisel olid selle eri osariigid paigutanud oma uute põhiseaduste algusse deklaratsioonid oma kodanike põhiõiguste ja oma riiginduse aluspõhimõtete kohta. Sedasama otsustas teha ka Prantsuse asutav kogu; ta avaldas veel enne uue põhiseaduse koostamist revolutsiooni sotsiaalpoliitilise programmina oma kuulsa Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni. Kuna ameeriklased olid koostanud oma deklaratsioonid endi koduseks tarvituseks, ei piirdunud prantslased sellega, vaid otsustasid deklareerida oma põhimõtted nii viisi, nagu nende eelkäijad, valgustusfilosoofid, olid püstitanud oma teooriad — tervele maailmale, kogu inimkonnale. „Me tahame koostada deklaratsiooni kõigile inimestele, kõigile aegadele, kõigile maadele“, väitis üks asutava kogu kõnelejaid. Revolutsioonilised seadusandjad tundsid olevat endile pöördunud kogu maailma pilgud ja olid sügavasti veendunud oma ürituse ajaloolises suuruses ja tähtsuses. Siira innukusega kuulutasid nad poliitilistest ja sotsiaalseist vastuoludest lõhestatud maailmale oma maist evangeeliumi, mis pidi rajama alused üldisele hüveolule, õiglusele ja rahule.

Üleval usus intellekti vägevusse väitsid nad oma deklaratsioonis, et ideed juhivad inimkonna elu ja arengut: ühiskondliku elu puuduste ja valitsuste rikete ainsaks põhjuseks olevat inimõiguste mitteteadmised, unustamine või põlgamine. Seetõttu püüti „raiuades vasktahvleile inimeste õigused kõrvaldada Prantsuse riigikorra puudused ja teha võimatuks nende tekkimine tulevikus“. „Kõrgeima Olendi palge ees ja kaitse all“ kuulutati välja inimese ja kodaniku loomulikud ja loovutamatud õigused, nimelt vabadus, omand, julgeolek ja õigus rõhumisele vastu hakata. Inimesed sündivat vabadeks ja oma õigustelt võrdseiks, kuna sotsiaalsed erinevused oleval ainult niivõrra lubatavad, kuivõrra nad põhjenevad üldisel kasul. Individualistliku isikuvabaduse idee seisukohalt rõhutab deklaratsioon eriti isikupuutumatus ja võimalikult täielikku mõttevabadust: „mõtete ja vaadete vaba vahetamine on inimese kallimaid õigusi; seetõttu võib iga kodanik vabalt kõneleda, kirjutada ja oma teoseid trükkida, vastutades samal ajal ettenähtud juhtumel selle vabaduse kuritarvituse eest“. Seevastu puudub deklaratsioonis koosolekute ja ühingute vabadus ning usundilisel alal kõneldakse vaid ususalливusest. Ühtlasi rõhutatakse kindlalt sõnul rahva kõrgeima võimu põhimõtet: „iga suveräänsuse põhimõte asetseb oluliselt rahvas; ükski asutus ega ükski isik ei või teostada võimu, mis ei lähtu selgel kujul rahvast“. Sellise käsituse järgi on õigeks suverääniks kogu rahvas, kes delegeerib oma võimu teostamise vastavaile esindajaile. Kui viimased täidavad oma ülesandeid halvasti, on rahval õigus rõhumisele vastu astudes nad kõrvaldada.

Kuigi deklaratsioon ei loonud inimõigustele vajalikku kohtulist kaitset, nagu seda olid näit. inglased teinud oma *Habeas corpus act*’iga, on ta ajalooline tähtsus ülisuur. Formuleerides oma lühikeste ja tabavate valemitega inimõigused, äratas ta seniseis rõhutud ja passiivseis alamais eneseväärtuse-tunnet ja aitas neist kasvatada iseteadvaid kodanikke. Tema põhimõtetele rajatud reformid avasid vaba tee rahvas peituvaile individuaalseile jõududele, mis siitpeale võisid kasvada, areneda ja teostada, tundmata seniseid kammitsaid. Kuna mujal ranged seisuslikkuse raamid tõkestasid rahvastikuenamuses kätkevat energiat, olid Prantsusmaal kõrvaldatud tammid ja paisud selle võimsa veevoolu eest. Isiku vabastamises ja ta loovutamatud õiguste kuulutamises tuleb näha Suure revolutsiooni olulisemaid tagajärgi, hoolimata sellest, et individualistlik režiim osutus alguses kasulikumaks rikkamaile ja seetõttu sotsiaalselt tugevamaile ühiskonnaelementidele. Pikapeale avasid liberaalsed vabadused ka laiemaile ja kehvemaile rahvakihtidele teatavad võimalused organiseerumiseks ja oma huvide tõhusaks kaitsmiseks. Kodanlik võrdsus rajas vaba tee kõigi rahvakihtide ettevõtlikkusele ja algatusvaimule, õhutas kõiki energilisemale ja hoogsamale teotsemisele. Nii kujunes 1789. a. põhimõtete alusel XIX sajandi jooksul uus ühiskond, kes suutis luua tunduvalt rohkem ainelisi rikkusi ja arendada võrdlematult kõrgema vaimse ja tehnilise kultuuri, kui seda olid jaksanud teha eelmised, individuaalsete jõudude tõkestamisele rajatud seisuslikud režiimid.

Deklaratsiooni põhimõtete alusel lõi asutav kogu Prantsusmaast

konstitutsioonilise monarhia, kus teostati üsna avar, ent siiski mitte üldine valimisõigus, administratiivne detsentralisatsioon ja kiriku allutamine riigivõimule ühes kiriku hiiglamaaomandi riigistamisega. Ulatuslikkude reformide kaudu kindlustati haritud ja jõukaile kodanlikele keskkihtidele esivõim poliitilisel ja majanduslikul alal. Mõnevõrra kasulikuks osutusid need reformid siiski ka teistele endise kolmanda seisuse elementidele. Talleyrand'i poolt redigeeritud proklamatsioonis prantsuse rahvale (veebr. 1790) iseloomustab asutav kogu ise oma reformitööd järgmiselt. „Inimõigusi ignoreeriti, need on nüüd kehtima pandud. Rahval puudus õigus anda seadusi ja määrata makse; see õigus on falle antud. Meie avalik õigus koosnes lõpmatuist eesõigustest; need on kõrvaldatud. Prantsusmaa senises jaotuses (administratiivseiks, kohtu- ja kirikuringkonniks) on kõrvaldatud, et välja juurida vanade eelarvamuste jäänused ja asendada provintsipatriotism tõelise isamaa-armastusega. Me lõpetame oma töö seadustega hariduse ja rahvusliku kasvatuse kohta, et asetada uus põhi-seadus uute, kasvavate generatsioonide kaitse alla. Millise auväärse pärandi võite teie edasi anda järelmaailmale! Teie olete tõusnud riigikodanikeks, te pääsete vabalt kõigisse ametitesse, te olete kõik võrdsed seaduste ees, te võite vabalt teosteda, kõneleda, kirjutada, ilma kellelegi aru andmata.“ Siin loendatud paremustes võiski prantsuse rahva enamik näha revolutsiooni olemust, selle peamist sisu. Asutava kogu reformide kaudu olid prantslased muutunud vabadeks kodanikeks ja seondunud oma isamaaga tihedate sidemete kaudu. Nad olid tõusnud oma kuninga eripalgelistest alamaist iseteadvaks riigirahvaks, natsiooniks. Nad püüdsid ühtlasi endi poolt saavutatud paremusi kättesaadavaks teha teistele rahvale.

Suure revolutsiooni hüüdsõnade universaalsus ja ta põhimõtete abstraktsus tegid ta taotlused arusaadavaks ja vastuvõetavaks naaber-rahvale ning võimaldasid prantsuse ideedele erakordselt suure löögijõu ja laia levimisala. Pidades end mõistuse, õigluse ja edu eestvõitlejaks, arendas prantsuse revolutsiooniaegne generatsioon innukat propagandat humanitaarse kosmopolitismi vaimus. Ühes lendkirjas (aug. 1790) rõhutab poeet André Chénier seda mõttesuunda haruldase selgusega. „Meie keskel toimuv revolutsioon on niiõelda rase maailma saatustest (*grosse des destinées du monde*). Teised rahvad on pööranud meile oma pillud ja ootavad meie sisevõitluste tulemusi kannatamatu ja kärsitu huviga. Ja tõepoolest: meie kaudu teostab inimkond praegu suurt katset. Kui meie asi õnnestub, siis muutub kogu Euroopa saatus; inimesed taastavad oma õigused, rahvad saavad tagasi neilt röövitud suveräänsuse; võib-olla lepivad kuningad Prantsuse eeskujul ära oma rahvastega ja kutsuvad nad osa võtma riigivalitsemisest. Ja võib-olla, õpetatud meie kogemuste kaudu, suudavad teised, meist õnnelikumad rahvad rajada endile õiglase ja vaba põhikorra, ilma et neil tarvitseks üle elada selliseid segaseid ja rahutuid aegu nagu meie.“

Prantslaste siiras ja vankumatu usk oma tsivilisatoorsesse missiooni äratas teistes rahvais fäit usaldust ja laialist sümpaatiat, sest kõikjal kannatati nendesamade vana korra pahemuste all, mille vastu prantslased

olid alustanud energilist võitlust. Kuna kodanlikud elemendid jagasid täiel määral Prantsuse kodanluse püüdeid ja ihkasid samuti aristokraatia mõjuvõimu murdmist, sümpatiseerisid mõnel pool isegi XVIII sajandi ideestikust nakatunud aadlikud prantslaste poolt üritatud võitlusele kuningliku despotismi vastu. Sellega ongi seletatav see lausa harukordne vastukaja, mida Bastille' langemine äratas kogu Euroopas. Kõikjal tervitati seda sündmust varjamata heameelega ja mõnikord otsese juubeldamisega. Peterburis olevat (Séguur'i teatel) prantslased, venelased, taanlased, sakslased, inglased, hollandlased olnud otsekui hullunud rõõmust: nad õnnitlenud, sülelenud ja suudelnud ühtteist tänavail, nagu oleks nad ise vabanenud mingeist raskeist ja rõhuvaist ahelaist. Mainzi kuurvürsti nõunik, šveitsi ajaloolane Johannes Müller nimetas 14. juulit ilusaimaks päevaks Rooma riigi langemisest saadik. Taanlane Steffens kõneleb oma mälestustes vaimustatud sõnul neist kustutatamatuist muljeist, mida avaldanud teade Prantsuse despotismikantsi vallutamisest: „Nii algas revolutsioon mitte üksi Prantsusmaal, vaid ka kogu Euroopas. Ta sirutas oma juured miljoneisse hingedesse. Neis esimesis vaimustushetkis oli midagi puhast ja püha, mis kunagi ei unune. Lõpmatu lootus vallutas me südamed.“ Eriti tugev oli Suure revolutsiooni mõju saksa filosoofiliselt orienteeritud haritlaskonnale. Isegi juhtivad filosoofid sattusid ta valdava mõju alla. Vana tasakaalukas Königsbergi tark, Immanuel Kant, tervitas entusiastlikult revolutsiooni puhkemist ja jäi ta ürituse veendunud pooldajaks hiljemgi, kui enamik saksa intelligente oli revolutsiooni äärmuste (kuninga hukkamise, terrori jne.) mõjul juba hakanud sellesse eitavamalt suhtuma. Revolutsiooni ideede mõju leiame näit. ta töös igavese rahu kohta. Hegel istutas Tübingeni üliõpilasena innukalt vabaduspuid revolutsiooni mälestuseks, kuna Fichte võttis ühes noorea töös, mis moodustab Suure revolutsiooni esimese filosoofilise tõlgenduse avarate perspektiivide seisukohalt, prantslaste radikaalsed püüdlused otsustavalt ja julgelt oma kaitse alla. „Kunagi ei seisnud rahvasteliidu ideed oma teostumisele lähemal, vähemalt mõtleva eliidi ridades, kui sellel uue maailma kirgaval koidikul, mis järgnes Bastille' vallutamisele“ (Mathiez).

Euroopa haritud kihtide keskel sai viisiks küllastada isiklikult vabaduse maad ja hingata vabaduse õhku. Nii koondus revolutsiooni esimesil aastail suurel arvul „vabaduse palverändureid“ Pariisi kui inimsõprade Mekasse; mitmed neist jäid siia püsivalt elama, omandasid Prantsuse kodanikuõigused, pääsesid riigi- ja sõjaväelistesse ametisse või isegi rahvaesindajaks. Samal ajal valiti Prantsuse seadusandlike kodade poolt Prantsuse aukodanikeks rida välismaalasi, kes olid „hästi teeninud vabaduse asja“ ja sellega kaasa aidanud rahvaste üldisele vabanemisele.

Siiski jäi üldine rahu ja vendlus saabumata; just vastupidi: Suure revolutsiooni mõjul sattusid Euroopa rahvad raskete ja pingutavate sõdade keerisesse, mis kestis üle paarikümne aasta. Prantsuse kodanlus oli asjatult lootnud, et aristokraatia lepib oma positsioonide kaotamisega ja et kuningas muutub siiraks uue korra pooldajaks. Prantsuse emigreerunud aadlikud leidsid toetust teiste maade eesõigustatud kihtide poolt. Ka valitsejad, kelle võim toetus esijoones jõule ja traditsioonidele, tund-

sid end tõsiselt ohustatud olevat Suure revolutsiooni humanitaarsest propagandast. Kuulutades prantsuse rahva kõigi rahvaste sõbraks ja kaitsjaks ja pakkudes neile abistavat vennakäft „türannide“ vastu võitlemisel, sundisid Prantsuse „patrioodid“ monarhe koonduma neid kõike ähvardava ühise hädaohu vastu. Nii vallandus alates 1792. aastast terav sõjaline konflikt Prantsusmaa ja Vana-Euroopa vahel, kuna kõigis sõdivais riikides tekkis omakorda sisekonflikt eesõigustatud kihtide ja vabadust ning võrdsust taotlevate rahvakihtide vahel. Seega omandasid revolutsioonisõjad suurel määral klassidevahelise sotsiaalse võitluse ilme.

Võitlus uue ja vana korra pooldajate vahel osutus siiski tunduvalt raskemaks ja kestvamaks, kui esimeses revolutsioonituhinas oli arvatud. Vana korra esindajate käes olid riikides olulisemad võimu- ja jõuressursid. Samal ajal olid Kesk- ja Lõuna-Euroopa mail kodanlikud kihid majanduslikult nõrgemad, vähearvulisemad ja vähem haritud kui Prantsusmaal ja nende alade poliitiline killustumus takistas hoogsat ning koordineeritud revolutsioonilist ekspansiooni. Ühtlasi ei tekkinud teistes maades niivõrra jõulist ja ulatuslikku laiade rahvamasside aktsiooni, nagu see esines Prantsusmaal. Siiski ei suutnud Vana-Euroopa ühendatud jõud vallutada revolutsioonilist Prantsusmaad ja restaureerida siin *ancienrégime*'i. Prantsuse-vastane koalitsioon pidas sõda vanade meetoditega ega julgenud apelleerida uutele jõududele; sageli kartsid monarhid oma alamaid rohkem kui vaenlikke vägesid. Koalitsiooni kuuluvate riikide väed asetsesid hajuli, ei suutnud pidada omavahel vajalikku kontakti, liikusid aeglaselt ja hoidusid suurtest lahinguist. Seevastu oli Prantsuse uus rahvuslik sõjavägi, kus igapähele oli avatud tee tõusuks, täidetud erakordse revolutsioonilise entusiasmiga ja harrastas kiireid ning purustavaid lööke. Kõigil neil põhjusil ei suutnud saagiahned ja ühteist umbusaldavad liitlased jagu saada Prantsuse revolutsioonilisest armeest, kes okupeeris rea naaberalu. Belgias, Madalmail, Reini vasemal kaldal, Šveitsis ja Põhja-Itaalias teostati Prantsuse vägede kaitse all samalaadilisi reforme, nagu need olid läbi viidud Prantsusmaal. Nii tungisid revolutsioonisõdade ajal ja nende sõdade kaudu Prantsuse mõjud sügavale naabermaadesse ja mõjutasid nende olukordi.

Revolutsioonisõjad aitasid olulisel määral kaasa rahvusteadvuse ja rahvuslike tunnete arenemisele Lääne-Euroopas. Prantsusmaal kujunes suurelt osalt vabatahtlikest koosnevas sõjaväes võimas rahvustunne, mis astus senise provintsipatriotismi asemele. Kui Euroopa monarhiate poolt alustatud pealetung ohustas revolutsiooni saavutisi, kummutasid prantslased, hoolimata oma senisest kuningriiklusest, 1792. aastal monarhia ja löid „ühe ning jagamatu“ vabariigi, mis algul kavatseti rajada laiale demokraatlikule alusele. See nn. teine revolutsioon teostas üldise valimisõiguse ja andis võimu laiade kihtide huve arvestatava radikaalse väikekodanliku haritlaskonna kätte. Erakordselt raskeis välis- ja kodusõja tingimustes loodud revolutsiooniline valitsus heitis ajutiselt „kätte vabaduse kujule“, restaureeris jälle sõjapidamiseks vajaliku tsentralisatsiooni ja rakendas kõik demokraatlikult häälestatud elemendid riigikaitse teenistusse. Ühtlasi pühiti terrori süsteemi kaudu otsekui raudse luuaga

prantsuse ühiskonnast endise feodaalse maailma jäänused niivõrra põhjalikult ära, et hiljem järgnenud reaktsioonid osutusid täesti jõuetuks vana korda restaureerima. Neil raskete sise- ja välisheitluste aegadel tumestasid 1789. a. üllaid põhimõtteid teravad huvide, arusaamiste ja kirgede võitlused erisuundade vahel. Väikemaaomanikkude ja käsitöölise demokraatia, mida taotles Robespierre oma pooldajatega, püüdes kõrvaldada liiga suuri varanduslikke erinevusi, ei leidnud Prantsuse ühiskonnas küllalist kõlapinda ja 1794. a. haaras mõõdukam jõukas ja haritud kodanlus uuesti võimu. Kõigile, üksteisele järgnenud sisepoliitilistele suundadele Suure revolutsiooni ajal oli aga omane tahe kindlustada 1789. aastal saavutatud võitu eesõigustatud kihtide — aadli ja vaimulikkude — üle ja kodanlikku võrdsust. Asutava kogu tööd jätkates ruineerisid järgnevad seadusandlikud kojad täielikult mässulise prantsuse aristokraatia, kaotasid lõplikult feodaalkoormused ja müüsid enampakkumise teel kiriku ja emigreerunud aadli maaomandi, mis rahakursi languse tõttu siirdus üliodavalt linnakodanluse ja jõukamate talupoegade kätte. Eesõigustatud seisuste hiiglavaranduste siirdumine endise kolmanda seisuse erikihtide omandiks oli Suure revolutsiooni olulisemaid tagajärgi ja aitas stabiliseerida kodanlikul võrdsusel baseeruvat uut ühiskonda. Need revolutsiooni saavutised jäid vankumatult püsima, kuna poliitilised vabadused läksid Napoleon I tsesaristliku diktatuuri ajal varsti kaotsi ja restaureeriti laiemas ulatuses alles hiljem aastakümneid kestnud sisevõitluste järel.

Heatahtlik ja omakasupüüdmatu suhtumine teistesse rahvastesse asendus revolutsioonisõdade karmis tõelikkuses järkjärgult hoopis realistlikuma välispoliitilise suunaga. Kui monarhid taotlesid Prantsusmaa tükeldamist, hakkasid prantslased nõudlema loomulikke piire (kuni Reini jõeni ja Alpideni), jätkates selles suhtes endiste Prantsuse kuningate välispoliitilisi traditsioone. Kui võõrrahvad ei osutanud kuigi tõhusat toetust võitluses vana korra jõudude vastu ja jäid sageli saamatuks ning loiuks, teostasid Prantsuse kindralid nende aladel ise teatavad reformid (kodanliku võrdsuse, feodaalkoormuste ja kirikukümnise kaotamise jne.), hakkasid aga ühtlasi vastutasuks neid koormama kontributsioonidega ja rekvisitsioonidega Prantsuse vägede heaks. Humanitaarne vabastamispropaganda muutus niiviisi üleolevaks hooldamiseks ja lõpuks hoolimatuks ekspluateerimiseks ning sõjaliseks diktatuuriks. Kui revolutsioon oli alguses sisendanud rahvaise lootusi vabanemiseks senise surve alt, aitasid Prantsuse röövpoliitika ja sõjaline ike hiljem tugevdada nende patriootilisi tundeid ja liita neid võitluseks ühise rõhuja vastu. Seega kujunes Suure revolutsiooni ajastu uusima aja rahvuslike liikumiste lähtekohaks.

Suure revolutsiooni vaimne pärand on viljastanud kogu hilisemat arengut poliitilisel, sotsiaalsel ja rahvuslikul alal. Ideed, mille lipukirja all alustati XVIII sajandi lõpul hoogsat võitlust, mõjustasid ka XIX sajandil inimkonda üsna sügavasti ja teostasid üha suuremal määral riiginduses ning ühiskondlikus elus. Ent Maailmasõja järel, mil senised ühiskondlikud klassid sõjaaegse hiiglavapustuse survel segi paisati, on märgata teatavat reaktsiooni Suure revolutsiooni liberaalse ja demokraatliku idees-

tiku vastu. Hingelise tasakaalu kaotanud pärastõjaaegne generatsioon on hakanud otsima pääsu ideist ja meetodeist, mis meenutavad Suurele revolutsioonile eelnenud vana korra omi. Mitte ilmaaegu ei ole Mirkine-Guetzévitch nimetanud nüüdisaegsete totalriikide režiimi neoabsolutistlikuks! Mõnedki mineviku eluvormid, mida peeti lõplikult põrmu varisenuks, on ootamatult surnuist üles ärganud, et üllatada kummitistena praegust inimkonda, eriti selle ajalooliselt koolitatud päid. Juba XIX sajandi keskpaiku rääkis Tocqueville (töös „L'ancien régime et la révolution“) tavadest, harjumustest ja institutsioonest, mis äkki kaovad, et tulevikus samavõrra äkki ja ootamatult vaatepiirile ilmuda, „otseku mõned jõed, mis endid maa alla peidavad selleks, et kaugemal uuesti päevavalgele tulla, näidates neidsamu voogusid uutele kallastele“. Kas ei esine nüüdisajal see nähtus veelgi laiemal ja ilmekamal kujul kui varemini?

Vaevalt tohiks aga sellest järeldada, et inimkonna uusim areng on alates Suurest revolutsioonist sattunud täielikult ummikusse ja et vanker tuleb ümber keerata. „1789. aasta ideed“ on oma triumfikäigus XIX sajandi keskes osutanud nii suurt loovat jõudu ja nii suurel määral vabastanud ühiskondlikke energiasid ning edasi viinud üldist kultuuri, et täiesti asjata oleks rääkida nende lõplikust pankrotist. Eriti on praegusil raskeil ja kriitilistel aegadel, mil vägisi õhupuudus ähvardab kätte tulla ja seetõttu vabaduse väärtust jälle hakatakse positiivsemalt hindama, seda enam põhjust meenutada ja rõhutada 1789. a. ideid, neid vanu, ent siiski igavesti noori põhimõtteid, mille nimel rahvad pidasid saatuslikku ja tulemusrikast võitlust Suure revolutsiooni dramaatilistel aegadel.

P. Tarvel

EPIKURISM JA TÕEOTSING

Walter Pateri puhul

1.

Nagu mõnel maal „intellektualismi“, nõnda on meil „estetismi“ teatud mitte ainult ränkade etteheidete, vaid kõige mõtlematuma hukkamõistu esemeks — ning nagu näib, sama vähese teadlikkusega taunitava mõiste sisaldusest. Mida meil kujutellakse estetismi all? Ei tea kedagi, kes oleks püüdnud seda täpsalt defineerida, kuid üldmuljena saab ehk väita, et „estees“ meie keskmise ajalehekriitiku ja kirjandusliku följetonisti silmis on sisulageda kunstilise formalismi, edvistava vaimutsemise, paradoksemise ja poseerimise kehastus. See on raamatutark, kes uhkustab oma eruditsiooniga, kuid pole kunagi püüdnud välja destilleerida selle tõelist hinge, hoidudes sääljuures tegeliku elu küsimusist ja kohustusist. See on mingi kummaline kirjandusliku salongimeelsuse produkt, sisemiselt võlts ja ilma tuumata, edevalt ilutsev snob, vaimse elu pretensioonikas parasit, suurvaimu žestidega pisiliteraat, kellel puudub arusaamine maailma avarusest ja maailma tõsisusest. Ta peenutseb, kuid tal puudub vitaalsus; ta tahab etendada osa, kuid ta ei arvesta elavat inimest.

Ta on triiphoonetaim, küll eksootiline ja kirev, kuid määrat närbuma, niipea kui teda riivab välisõhk. Ta on kahtlane luksus, mida me aus ja „demokraatne“ maailm ei saa endale lubada. Sõnaga, ta on tont, kellega iga lihtsameelne kirjamees arvab võivat hirmutada veelgi lihtsameelsemat lugejaskonda.

Ei saa eitada, et oli aeg, mil me kirjandusliku elu ääremail ja isegi keskuses säärased kujud saavutasid teatava menu. Maailmasõja lõpp-aastail ning „Siuru“ õitsengu aegu nad olid populaarsed ning peegeldusid eriti algavate sulemeeste allüürides. Siis olid taidur ja dandy peagu sünonüümsed. Näilik mõttesügavus ja (metafooriline) krüsanteem nõõpaugus olid sageli lahutamatud. Poeetkond valitses publiku meeli — poeetkond, kes esines suurte väliste pretensioonidega, tahtes seltskondlikult domineerida, kuid tunnustamata ise ühiskondlikke kohustusi. Igor Severjanin ja Dorian Gray olid selle õhkkonna kaitsejumalused. Läbi Eesti rahva levis mingi aguliestetismi vänge parfüüm, millesse kippusid lämbuma meie kirjanduse peenemad ja diskreetsemad lõhnad.

Mainisin Dorian Gray'd. See pisut vulgaarsevõitu kuju, see traagilis-estetistliku poosi tippsaavutus oli saand Saksas, Venes ja meil haruldase menu osaliseks. Temas oli meie aja odavaimate ja magusaimate filmistaaride aristokraaditsevat banaalsust. Ta asendas sajandi alul Garbot ja Diefrichi, ja teda imetlesid needsamad kihid ja tüübid, kes veel hiljuti hardusid, vaadeldes jumalikku Gretat ja võrratut Marlenet. Tundub, et just tema endised austajad praegu kõige esimestena teevad maha „estetismi“.

Kuid Oscar Wilde pole ei estetismi tipp ega selle tüüpilisim esindaja — isegi mitte omaenda maal. See andekas, sädelev, kuid pinnaline iirlane, kes hakkas endasse süvenema alles pääle oma lõplikku seltskondlikku laostumist, kuid kes iialgi täielikult ei vabanend poosist, on inglise esteetilise liikumise degeneratsiooninähe. Kõigile oma võimetele vaatamata ta on vaid esteedi väärpilt, kes enne oma langust lõi veenvat ja veetlevat päämiselt siis, kui naeris ennast ja endataolisi. Väga teatraalselt ja väga žestikuleerivana jõuab temas lõpule arenemiskäik, milles peitub kõige ehtsamaid väärtusi. Ta toodangu ja saatuse bengaalitulevalgustust vaadeldes on paljudel jäänd tähele panemata see idülliline, rikas, harit maastik, kust ta algupäraselt laenas oma paleti jaoks värvid, mis tal hiljem muutusid nii heredaks ja kriiskavaks. Dorian Gray taga peitub Marius Epikuurlane, Oscar Wilde'i taga Walter Pater — hoopis teissuguse kaliibriga mõtleja ja kunstnik. Pateri sündimisest möödus 4. augustil s. a. sada aastat. See annab põhjust vaadelda pisut lähemalt teda, tema õpetust ja vaimsust.

2.

Üheksateistkümnes sajand oli Inglismaal haruldase tööstusliku ja poliitilise tõusu aeg, milles eriti suurt osa etendasid utilitaristlik meelsus ühel poolt ja teiselt poolt nonkonformistlik jutlustamiskirg ja range moralism. Mõlemal suunal oli häid ja terveid külgi, kuid kunsti ja kirjanduse

arenemist nad ei soodustand. Nad surusid elu kitsaste konventsioonide raamidesse, mille vastu protest oli paratamatu. Protestiliikumisi me näemeги läbi kogu sajandi. Usulisel alal revolteerisid vanade vaimsete traditsioonide nimel need Oxfordi vaimulikud ja õppejõud, kes algatasid n. n. kõrgkirikliku suuna, mis osalt suubuski Rooma-katoliku kirikusse. Disraeli imperialistlik-aristokraatne romantika on teine sedalaadi vastuhakk buržuaaslikule standardiseerumiskallakule. Kolmas, kuigi mitte viimane protest tuli nende poolt, kes uskusid kunsti ülevasse mõjusse. Tülgastunuina kultuuritust lamedusest, mida ümbrus näis olevat täis, põgenesid nad oma fantaasia maailma või kaugesse minevikku, otsides säält vastukaalu maotusele ning mõnikord tõstes mässu ka kogu valitseva moraali vastu, nagu Swinburne. Kaasaegsest elust eraldet kunst aseteti pjedestaalile ja kuulutati eesmärgiks omaette, mil pole vähimatki tegetmist üldsuse eelarvamuste või eelistustega. Seda tegid näiteks preraffaeliidid. Nendega rööbiti liikus mõnda aega John Ruskini areng, kuigi ta õige pea hakkas tugevasti toonitama eetilist momenti ja tahtis ilu rakendada ühiskonna teenistusse meeli õilistava ja puhastava mõjuallikana. Oma tulise, värvika stiiliga ja tihti välktabava mõttega, mil kahjuks puudus süstemaatsus, osutus ta suureks kasvatavaks teguriks, mille jälgi on inglise elus leida veel tänase päevani, kuigi modernistid ta nime enam meeldi ei maini.

Mitmed praegu loeteldud sugemeist liituvad Walter Pateri isiksuses. Tal oli puritaanlikku sisetundeerkust, kuid antipuritaanlikku janu ilu ja vaimsete elamuste järele. Temas oli kõrgkiriku traditsioonitunnet ja kiindumust pühalikku, ülendavasse rituaali, ebakiriklikku usku vaimse elu autonoomiasse, veendumust täiusliku kunsti peenendavast ja suursugustavast mõjust ning vastumeelsust kõige labastava ja odava puhul. Sündind 4. augustil 1839, õppis ta parajasti Oxfordis, kui preraffaeliidid ja Ruskin olid mõjutamas inglise intellektuaalseid kihte. Filosoofilised õpingud arendasid temas skepsist, tutvumine kreeka, ladina, prantsuse, itaalia ja inglise kirjandusega ja kogu Euroopa kunstiga ning eriline vastuvõtlikkus meelil-tajutava maailma ilumuljete vastu soodustasid sügavat esteetilist dispositsiooni. Pater polnud varaküps imelaps, ta akadeemiliste õpingute ametlikud tulemused polnud esmajärgulised, kuid ta vaim süvenes ja peenes salamahti kaugelt üle tavalise määra. Tema kvaliteedid leidsid ülikoolis tunnustust, sest ta valiti Brasenose College'i fellow'ks. Selle vanaaegse õppeasutuse müüride vahel ta veetiski suurema osa oma tagasihoidlikust elust, mis lõppes a. 1894, mõni päev enne ta viiekümneviiendat sünnipäeva. Kohustefäitmisel eeskujulik, üliõpilaste vastu haruldaselt vastutulelik, jäi ta siiski erakuks, kes seltsis vähestega ja kellele tuffavate feretaminegi linnatänavail valmistas piina. Aeglase, kuid järjekindla töö tulemusena hakkas talt ilmuma esseid ja raamatuid, mis õige pea kindlustasid talle austajate ja pooldajate ringi ja mõne aja pärast tõstsid ta n. n. „esteetilise“ liikumise juhiks — au, mida Pater kartis ja püüdis tõrjuda. Ta kirjutas rohkem endale kui teistele, püüdes sõnadeks ja mõttekäikudeks formuleerida oma vaikset, ekstaatilist siseelu. Kaitseks uudishimu vastu kandis ta seltskonnas sageli leebe, paradoksliku ironia maski. Talle ei meeldind kõmu, mis hakkas tekkima ta nime

ümber. Keegi polnud sisemiselt tõsisem kui tema, kuid ta ei tunnud end olevat kutsut prohvetiks. Oma südant ta ei avaldand täielikult kellelegi. Ta olemust tuleb otsida ta teostest — viiest lühemate kriitiliste kirjutuste ja „mõttekujutuslike portreede“ kogust — „Studies in the History of the Renaissance“ (1873), „Imaginary Portraits“ (1887), „Appreciations“ (1889), „Greek Studies“ (1895) ja „Miscellaneous Studies“ (1895) —, ühest filosoofia ajalugu käsitlevast monograafiast — „Plato and Platonism“ (1893) —, ühest lõpetet romaanist — „Marius the Epicurean“ (1885), millele ta kulutas kuus aastat —, ja ühest romaanist, mille lõpetamiseni ta ei jõudnud — „Gaston de Latour“ (1896). Pikemat aega see foodang on moodustand estetistliku suuna püha kanooni, mille laused on saand sama kohtlemise osaliseks nagu kanooniline kirjandus mujalgi, see tähendab, sellesse on pandud väga mitmesugust sisu ja sellest on võetud otse vastassuunalist õpetust. Tähelepanelikult vaadelduna see osutab vaimsust, millel on mõndagi öelda meiegi ajale. Esteetiliselt hurmalt Pateri teosed kütkestavad asjatundjaid ikka uuesti. Paljud on neis näind inglise proosakunsti, mõned — näiteks veel mõne nädala eest prantslane Maurice Rostand — kogu maailma proosa tippsaavutusi.

3.

Paterit on omal ajal nimetat „hedonistiks“, naudingufilosoofiks, puht-egoistlikuks joovastuste otsijaks. Põhjust selleks andis päämiselt ta „Renessansi“ kuulus, ajuti kurikuulus järelsõna, üks ta kunstilise proosa parimaid näiteid, milles ta esitas mõned oma maailmavaate olulisimad lähtekohad. Neid, eriti aga nende implikatsioone, on kahjuks mõistet valesti — nii ta vastaste kui osalt ka tema imetlejate poolt. Estetismi langus, selle mandumine dekadentsiks on lähedalt seotud selle esseega, või õigemini selle väärtõlgisusega. Seda Pater muide märkas ise, mistõttu ta oma raamatu teisest trükist jättiski järelsõna välja — pedagoogilistel kaalutlustel, mitte sellepärast, et ta veendumused oleksid oluliselt muutund. Kui ta selle kirjutise hiljem uuesti avaldas, siis juba algupärast seisukohta selgitavate lisandite ja kohendustega. Põhjalikumalt käsitleb samu probleeme ja teeb samadest lähtekohtadest järeldusi pärastpoole ta „Marius Epikuurlane“.

Selle järelsõna motoks on Herakleitose väide, et „*πάντα ῥοεῖ καὶ ὁυδὲν μένει*“ — et kõik möödub ja miski ei jää püsima. Nii füüsiline kui ka psüühiline maailm muutub järjest ja kujuneb ümber. Ta moodustub jõududest, mis ilalgi ei peatu, vaid liituvad ikka uuel viisil: „Sünd ja sigivus ja surm ja kannikeste puhkemine hauast on vaid üksikud kümnest tuhandest tulenevast ühendist“. Me nägu, me ihuliikmed on vaid pildid, millesse me vaim rühmitab need sugemed — „koe kiri, mille lõimed tegelikult ulatuvad hoopis kaugemale. Vähemalt sellepoolest me elu sarnaneb leekidele, et see on vaid hetkest hetkeni uuenev jõudude ühendus, mis varem või hiljem lähevad lahku.“ See käib isegi me füüsilise kohta. Psüühilised tõsiasjad on veel hoopis põgusamad. Kogemus surub end meile pääle oma intensiivsusega, sundides meid mõtlusefa tegevuse-

sele. Kuid eritluse all esemed hakkavad hajuma, nende koherentsus kaob, nad lagunevad muljete rühmitisteks, mis on olemas vaid vaatlaja vaimus. Kogu see hääbuvate, virvendavate muljete maailm tundub piirduvat individuaalse hingeelu kitsa kambriga. Me kogemust, me elamusi näib ümbritsevat isiksuse läbipääsmatu müür, mille tagant ükski tõelisuse hää ei jõua meieni. „Iga vaim säilitab maailma kohta üksildase vangina omaenda unistuse.“ Kuid ka isiksus ei ole midagi kindlat, ka minal pole massiivsust ega püsivust. Analüüs ei leia sellest lõppeks midagi usaldetavat kui „muljete, piltide, aistingute möödumist ja haihtumist — meie eneste alatist hääbumist, kummalist, kestvat põimumist ja hargnemist.“

Samasuguseid seisukohti on enne Paterit väljendat ikka ning uuesti. Ainus, mille reaalsuses ta on veendunud, on hetkelised muljed ja elamused. Elu on sellaste hetkede mosaiik. Sellest vaatekohast tuleb Pateri praktiline elufilosoofia. Need hetked tuleb teha võimalikult väärtuslikuks, koondades igaühesse neist nii palju kõrget kvaliteeti ja intensiivsust kui vähegi saab. Elamuse ainsaks viljaks on elamus ise — olgu see villi siis nii rahuldav kui iganes võimalik. Kõik, mis meile antud, on rida elutuikuid. „Kuidas saame neis näha kõike seda, mida on võimelised nägema me peenimad aistid? Kuidas saame siirduda kõige kiiremini punktist punkti, alati viibides fookuses, kus suurim hulk elulisi jõude liitub puhtaima energiaga? Lakkamatult põleda selle puhta, kalliskivitaolise tulena, säilitada seda ekstaasi tähendab elada õnnestund elu.“ Mitte tähele panna hetkedes peituvat sügavust ja kirge, nende veefluses kangeastuvat traagikat oleks võrdne „magamisega enne õhtut“. See oleks elu enneaegne käestandmine, tarbetu, kasutu pillamine. Sellepärast ongi mõttetud kõik pikad, fanaatilised, kangekaelsed teoretiseeringud, kõik andumine jäikadele doktriinidele, mis ei luba meeli lahti hoida, kõik harjumuste kujundamine, mis stereotüübistab maailma. „Philosophieren,“ ütleb Novalis ühes Pateri poolt tsiteerit kohas, „ist dephlegmatisieren, vivifizieren.“ Tuleb end hoida elevel ikka uueks, värskeks, jõudsaks vaimseks eluks, mahutades meile lubat üürikesse ajavahemikku võimalikult palju võimalikult intensiivseid, hinnalisi elutuikuid. „Suured kired võivad meile anda selle kõrgendat elutunde — armastuse ekstaas ja kurbus, mitmesugused vaimustet tegevuse vormid... Ainult vaadake, et nad tõesti oleksid kired — et nad teile annaksid seda tõstet, paljukordistat teadlikkuse vilja. Niisugust tarkust pakuvad kõige rohkem poeetiline kirg, iluiha, armastus taide vastu taide pärast. Sest taie läheb teile, avameelselt andes vaid kõrgeimaid väärtusi te hetkedele, sellal kui need mööduvad, ning tehes seda üksnes nende hetkede eneste pärast.“

Seda õpetust on tõlgitset igasuguse naudingutaotluse ülistuseks, amoraalseks lõbufilosoofiaks. Sellesse lähemalt süvenemata on sellest leitud julgustust just selleks, mida see kõige teravamalt taunib — vaimseks lõtvuseks, mugavaks, paheliseks kaasajumiseks elu vooluga. Need, kes seda tegid, asendasid Pateri väärtused omaenda odavamate väärtustega. Tema väärtused on vaimsed, nad on sellased, et nende saavutamiseks läheb tarvis suurimat enesedistsipliini. Põhjani tajuda kõike kõrgeimat, nii nagu tema seda soovib, suudab vaid väsimatult pingutav,

järelejätmatult täiust taotlev vaim. Sellest ta oli vägagi teadlik, ning oma käitumisega ta tõendas, et ta sellele eesmärgile jõudmiseks oli valmis elama askeedielu. Talle oli selge, kuivõrd jäme animaalsus võib nüris-tada aiste ja vaimu, kuidas ülim herkus on võimalik vaid paljust loobu-mise kaudu — hind, mida ta ei tõrkund maksmast.

See on juba positiivselt eetiline hoiak. Siiski tuleb möönda, et selles järelsõnas kõige ilmsem rõhk on asetet elu esteetilistele kvaliteetidele, kuna eetilist külge riivatakse ainult möödaminnes. Lause „the love of art for its own sake“ näis paljudele kaasaeglastele õhusena puht-iltse-vaks elukallakuks. Ongi tõenäoline, et Pater tollal polnud küsimust veel mõelnud lõpuni; ta käsitles seda tugeva esteetilise joobumuse mõjute-tuna. Kuid ta ei jäänd sellele astmele peatuma. Elu kõlbeline külg, millest osa saamata ka kunstnik ei suuda anda oma parimat, hakkas ikka rohkem ja rohkem paeluma ta juurdlevat loomust, mis ei talund püsimit ainult asjade pinnal. Süveneva psühholoogina ja sääljuures ka norma-tiivse mõtlejana ei pääsnud Pater mööda hää ja kurja probleemist. Väga kujukalt näitab seda arenemiskäiku ta pooleldi ajalooline, pooleldi auto-biograafiline romaan „Marius Epikuurlane“, milles suure selgusega pee-gelduvad autori vaimne kasv ja sisemine avardumine.

See teos — Pateri ulatuslikem kirjanduslik üritus — käsitleb aega, mis probleemistikult mitmeti sarnanes autori enda ajastule, nimelt Rooma elu keiser Marcus Aureliuse all, mil endine traditsiooniline usund oli juba lagunemas ning pääle ikka veel tagakiusat ristiusu olid tulemas asemele igasugused eksoofilised religioonid, levides hõlpsasti üle ebauklikuks ja vastupanuvõimetuks muutuva maa. Kõrgemates ühiskonnakihtides olid võistlemas eriti kaks filosoofilist usuaseainet, stoitsism ja epikurism. Raamatu päätegelane Marius on vanadest religioossetest pärimustest ustavalt kinnipidava aristokraatse perekonna mõtlik, introspektiivne võsu, kes, tutvund kogu antiigi vaimse kultuuriga ja läbi käänd kõik tolleaegse filosoofia keerdkäigud, lõppeks sisemiselt läheneb kristlastele. Välised sündmused etendavad selles romaanis võrdlemisi väikest osa. Psühho-loogiliselt interpreteerit metafüüsika, metafüüsilis-psühholoogilise tautaga kultuuriajalugu seisavad esikohal. Endale omase tundlikkusega oskab autor probleeme hingestada ning esitada läbi konkreetsete piltide ja stseenide, andes imetlemisväärse kunstiga edasi nii-õelda ajajärgu psüühilist aroomi. Igasse pääfükki, peagu igasse lehekülge on koondet rikkaid kogemusi, kirglikku, kuid delikaatset vaatlust, avarat ja sügavat, kuid täiesti ebapedantselt esinevat eruditsiooni ning eel kõike maailma-vaatelisti otsinguid.

Marius, kes on üles kasvand mereäärses vanas villas, eemal linnade askeldusist, imeb endasse varakult maa ja mere värsked, suured või idüllilised pildid. Ta on eriti vastuvõtlik aistingulistele muljetele — joon-tele, värvidele, kõladele, hõngudele, millel aeglaselt, kuid pidevalt ning intensiivselt hakkavad mänglema ta fantaasia ning hiljem ta abstraktne mõtlus. Muistse rooma usundi rituaalne pidulikkus jätab ta hingesse sügavad jäljed. Ta ei libise millestki kergelt üle, vaid kannab seda kaua alateadvuses, kuni see tungib välja ta hingeelu teadlikule pinnale. Ema

õpetab teda hellitama ja hoidma oma sisetunnet. „Valge lind, ütles ta kord pojale, vaadates tõsiselt ta otsa, lind, mida ta peab kandma põues üle rahvarohke avaliku väljaku — niisugune oli tema enda hing.“ Hinge probleem jääb Mariust eluks-ajaks ahvatlema. Kodus ning hiljem ka Pisas, filosoofide koolis, aina süveneb ta kiindumus meditatiivsesse rahuksesse, ta kalduvus vältida kõike karjuvat ja toorest. Oma kaasõpilase, andeka, tujuka Flavianuse kaudu ta tutvub sensuaalse paganluse sügisveelusega, andudes sellele siiski ise vaid väga poolikult ja kõhklevalt. Teda ennast hakkab kütkestama epikurism oma kõrgeimal, arenenuimal kujul. „Ta hakkas omandama seda, mille õpetamine on kõrgema hariduse päämiseks ülesandeks nimelt, kunsti nõnda maksvusele aidata me igapäevase elu ideaalsemaid või luulelisemaid jooni, selle suursugusemaid aineseid — neis nii täielikult elada —, et elu lihtlabasemad sagedad, me päevade riismed otsekui muutuvad olematuks.“ Kõiges ta harjutab end suhtuma vahenditult ja isikupäraselt, ilmtingimatu siirusega enda vastu, hoidudes teesklemast liigutust või vaimustust vaid vastutulekuna teiste inimeste tundeile. Ülimaks kohtumõistjaks jääb igal juhul ta enda isiklik intuitsioon, nii et ta hingeelu jääb vabaks paljast jäljenduslikkusest või poseerivast kunstlikkusest. Pärast Flavianuse katkuserma, mis tabab Mariust raskelt, ta asub peagu täielikus üksinduses ikka tõsisemalt tegema arveid olemasolu viimaste probleemidega. Ta ei saa lahti veendumusest, et ühes surnuriida suitsuga on lõplikult hajund ääretusse sõbra armastet hing. Seda enam näeb ta põhjust ausalt ja iseseisvalt kaaluda, kuidas kõige viljakamalt kasutada oma lühikest teekonda läbi elavate maailma. Herakleitoselt ta õpib umbusaldama harjumuslikke, kontrollimata muljeid, alistades kõike otse usulise tõsisusega valjule mõistuse eriflusele. „Kiirus, millega mööduvad asjad, veelgi suurem kiirus, millega mööduvad need meie teadliku olu moodused, mis näivad neid peegeldavat, võis tõesti olla jumaliku tule põlemine; kuid kindel oli, et nad läksid mööda nagu hävitav leek või nagu vete kihutamine keset voolu — liiga kiiresti selleks, et neist saada tõelist tunnetust.“ Ühes Protagorasega Marius jõuab otsusele, et ainsaks kriteeriumiks selle kohta, mis on ja mida ei ole, on üksikisiku hetkelised aistide tajumused, ning et igaüks peab endale ise olema kõigi asjade möödupuuks. Ta veendub, et tegelda tuleb vaid sellega, millest oled otseselt huvitet, ning et kõige muu kohta võib jääda kõige sügavamasse teadmatusse. Nii ta muutub agnostikuks, kuid Kyrene Aristippose eeskujul ta saab sellest radikaalsest skepsisest tõuke mitte lõdvaks alistumiseks saatusele või müstiliseks enesevaatluseks, vaid just „aktiivsuseks, alafiseks, kustumatuks januks elamuste järele.“ Süngemast, rusuvaimast teooriast ta ammutab jõudu tegevaks eluks. Sest isegi kui me päevad oleksid vaid varjud, võime ikkagi „hoolikas eneselugupidamises õilistada ja kaunistada oma hingi ja kõike seda, millesse me hinged puutuvad — neid imelisi kehasid, neid ainelisi elamuid, millest varjud mõnda aega matkavad läbi, isegi riideid, mida kanname, koguni ajaviiteidki ning seltskondlikke kokkupuuteid.“ See eneseharimine ei tohi degenerereeruda naudingujahiks. „Praktiliseks ideaaliks, kuhu osutas see metafüüsikavastane metafüüsika, polnud lõbu, vaid elu üldine täielikkus.“ See ei olnud mingis mõttes hedonism, sest

naudingu asemel tuli taotella „elu täiust ning arusaamist juhina sellele täiusele — elamuste jõulisust, vaheldusrikkust ja valikut, isegi üllast valu ja kurbust, säärast armastust nagu see, mida kirjeldab Apulejuse hurmav vana jutt, kõlbelise elu siiraid ja vaevanõudvaid vorme . . . sõnaga, kõiki neid inimelu vorme, mis on sangarlikud, kirglikud, ideaalsed.“ Niisugused taotlused aga eeldavad „elu täis töökust, täis agaraid õpinguid, mida saavutatakse vaid terve enesevalitsemisega, hoides puhtana nii ihu kui hinge silma.“

Praegu esitet kohad on küllaldaseks kommentaariks tsitaatidele „Renessansi“ järelsõnast. Inimesel, sellel ränduril unelmast unelmasse on kasutada vaid üks maise tõelisuse periood. Kui ta kulutaks seda mõlgutlusiks abstraktseist ulmadest, filosoofilisist süsteemest, „asjast iseeneses“, jääks talle võõraks, ainus talle tajutav, reaalne tõde. Kuid ka siis ta raiskaks oma elu, kui ta püüdleks teise- või kolmandajärgulist reaalsust. Täisväärtuslikuks saab ta olemasolu vast siis, kui ta põhjani kogeb kõiki inimvaimule kättesaadavaid ülevaid elamusi, millede hulgas selles seoses üsna eriti toonitatakse eetilisi. Oma viisil Pater ja tema Marius on suured moralistid. Nii lähedane, nii joovastav kui neile ongi kunst, ei suuda see üksi neid rahuldada. See kuulub nende meelest hinnalisimasse, mida maailm suudab pakkuda, kuid senikaua kui faldleja ei saa osa kõlbelisest elust, on ta inimsus poolik ja ta elu väärtus küsitav.

Ent eetilise elu küllus ei ole saavutetav ilma intiimse kontaktita kaas-inimestega. Eetilised vöorused on oma suures enamuses sotsiaalsed vöorused. Ning tuleb mõõnda, et Pateri Marius oma sissepöõrdund hingega ei ole kuigi vöimeline laialdaseks inimlikuks läbikäimiseks teistega ja et ta alul pole küllalt teadlik selle vajadusest. Tal on vähe sõprusi, kuigi need on sügavad. Ta hing ei löö kergelt lõkkele, vaid hõõgub aeglaselt, pidevalt ja hulkadele nägematult. Ebakõlad kipuvad teda liiga hõlpsasti häirima, olgugi et ta hoidub langetamast ennatlikke hukkamõistuotsuseid. Tal on raske teistele läheneda. Seda enam hakkab teda aegamööda vaevama üksindustunne.

Sügava imetlusega vaatleb Marius keiser Marcus Aureliust, kes kasutab teda oma sekretärina. Keisris ta tutvub epikurismiga vöistleva maailmavaate, stoitsismi suursuguseima kaasaegse kehastusega. Marcus Aurelius on leppind maailma kaduvuse ja ebatäiuslikkusega resignatsioonini ning enesevalitsuse kaudu. Ta on omandand vöime suuremeelseks sallivuseks, anduv kohustuste täitmine annab ta elule sisu. Kuid sisimas ta pole õnnelik; ta optimism on pisut sunnit, ta vaimul lasub koorem. Ta sümpaafiail puudub viimane spontaansus, ta on muutund liiga leplikuks paljude maailma pahede suhtes. Nähes, kuidas keiser ühel gladiatoritevõitlusel rahulikult loeb ja kirjutab, laskmata end häirida enda ees toimuvast verevalamisest, ärkab Mariuses ikka kasvav vöörastus. Ta märkab Aureliuse ja kogu stoilise filosoofia eetilist küündimattust. Ning kui filosoof Fronto ühes ettekandes kirjeldab ülemaailmset valit hingede ühiskonda, mida valitsevad kõigile ühised sümpaafia, armastuse ja altruismi säädused, saab Marius aru oma senise elu piiratusest. Ta näeb ära, et ta epikurism, ta isikliku täiuse taotlus oli noorusliku vaimustuse tulemus, mis kogenuma pilguga vaadeldes on ühekülgne ja kitsas. Hetke õilista-

mist ning intensiivistamist püüeldes ta oli ohverdand tuhandeid inimlikke sümpaatiid, ilma milleta olemasolu jääb kehvaks ja kuivaks. Nüüd ta mõistab, et alles suubudes inimsuse üldvoolu ta võib jõuda tõelise eneseteostuseni.

Selsamal ajal ta hakkab oma sõbra, kristliku rüütli Corneliuse kaudu lähemalt kokku puutama Rooma kristlastega. Varakristluse kirkus ja selgus, selle lootusest tulvil, harmooniline õnn, selle mõõdukuse harrastus, mis siiski pole degenereerundt askeesiks, paeluvad vastupanematult ta meelt. Ta on üllatet selle nooruslikust rõõmsusest, mida ei suuda tumesutada ükski tagakiusamine. Ta võrdleb seda tahtmatult antiigi elutarkusega, mille suursugususel puudub see sügav, tühjendamatu jõukeskus, mis ükski suudab lepitada kaduviku ja surma alatasa pää kohal rippuvate varjudega. Nukralt hakkab ta oma päevikus registreerima habraste ja veetlevate asjade ja olendite viletsust või hukkumist, vaeste kannatusi, mida ei leevenda ükski ülilm õiglus. Päev-päevalt kasvab temas iha halastuse ja osavõitlikkuse järele, mis oleks vabalt esilepuhkev ja rikas — tunne, millele ta tsivilatsiooni mõttetargad polnud märgand anda sobivat kohta oma süsteemides. Kristlastel ta leiab selle tunde. Näeme, kuidas ta juurdlev hing läheneb neile samm-sammult. Kuid enne pöördumist ristiusku ta sureb — küll nõnda, et talle langeb uue usu oreoolist mõni hele kiir. Ühe katkutaadi ajal, umbsel päeval, mis järsku toob hävitavaid maa-aluseid tõukeid, vangistetakse ta koos ühe kristlasrühmaga, kes on läind palvetama märter Hypacinthuse haua juurde. Ebausklik rahvahulk, kes õnnestuste süüdlasteks peab natsareenlase kummardajaid, tahab nad viia provintsi päälinna kohtunike ette, kellelt on oodata vaid hukkamõistvat otsust. Mariusel kui mittekristlasel oleks siiski võimalust vabaneda, kuid ta korraldab nii, et tema asemel pääseb minema ta sõber Cornelius, ilma et see teaks, milline ohver talle tuuakse. Marius on valmis taluma tavalise kurjategija surma. Kuid teel ta jääb haigeks — ta kannab endas katku idusid — ning jäetakse maha ühe talupoja majja. Võnkudes raske masenduse ja pooliku rahunemise vahel meeliskleb ta elu lõpplahenduse üle, kuni see talle ilmutubki. Läbi nende mõlgutluste tuleb leebena surm. Umbruse kristlased, kes on kuulnud sellest, kuidas ta on päästnud nende venna Corneliuse, matavad ta oma usukombe kohaselt, palvetades tema kui märtri eest.

Marius on muidugi Pateri enda projektsioon kauge mineviku taustale. Tema areng on peagu identne Pateri arenguga. Ta loomus on autori loomus, ta ihaldused on autori ihaldused. See teos, täis valgustavaid mõtteid, täis peeni tähelepanekuid ning süveneva enesevaatluse detaile, käsitleb solipsistliku filosoofia paelu sattund hinge püüdeid välja pääseda oma mina piiridest. Tähelepanelikul „Renessansi“ järelsõna lugemisel võib vaevalt jääda tajumata see melanhoolia, mis varjutab Pateri enesetäiustamise õpetust. Ekstaatiliste hetkede filosoofia ei ole rõõmudoktriin, selle tagapõhjaks on agnostilise mõtleja võitlus tühjuse hirmuga. Horror vacui viirastub selle taga. Vapra sisemise vastupanuga püüab radikaalsele kahtlusele väljaõudnud vaim ületada enda ette tekind sünget tühikut. Ta püüab seda täita, seda peletada. See on üksildase, endasse sulgund inimese püüe teha negatsioonist jaatus — kaht-

lemata menukas, nii kaugelt kui see küünib, sest see annab ta elule suursuguse sisu, kuid täit elukülluse tunnet see talle siiski ei võimalda. Ta ekstaasid on ekstaasid meeleheite kiuste, ta solipsismist pole silda teiste inimesteni. Seda silda otsib Marius. Kristliku sümpaatiatõpetuse ja kevadnoore usundi optimismi kaudu ta katsub välja jõuda põhiliselt süngest filosoofiast, millest ta enne lootis leida elujõudu. Vanast, värskest maailmast ta tahaks siirduda uude, jõulisemasse. See tal õnnestubki, kuid vaid osaliselt. Ta raskemeelne, mõtlik hing jõuab ikkagi alles endavabastuse lävele. Selles on süüdi pigemini temperamendi kui filosoofilise tunnetuse viga. Mariusel puudub see suur usaldus, mis lähendab inimest inimesele. Ta tunded ei kee üle, ta loomus, nii rikas ja süvenemisvõimeline kui see ongi, ei suuda end teistele täielikult avada. Kõigest ta vaatluse siirusest ja intiimsusest hoolimata mingi nägematu loor eraldab teda inimeste maailmast. „Mõtte kahvatu kae“ laotub üle selle vaiksema Hamleti. Pater ja Marius on mõlemad mungahinged, kelle loomupärased eeldused viitavad kontemplatsioonile. Kõigest nad ei saa osa, ning seda nad tunnevad ja kannatavad selle all. Kuid see, mis neis on, on kõrgeväärtuslik. Inimliku kannatuse, kõike-läbiva desideriumi kirgastus annab veetlust ja süvendust nende vaikselt-kirglikele mõtisklusile.

Marius-Pateri algne maailmavaade ei too sellasena inimkonnale veel lunastust. See on üleminekuaja filosoofia, kui metafüüsiline jalgealune lööb kõikuma ja olemasolu ähvardab muutuda mõttetuseks. See sarnaneb Voltaire'i lausele: „Cultivons notre jardin“, kuigi tõlgitsus sedapuhku on sügavam, nõudlikum ja väimsem. See ei ole ainult resignatsioon, vaid ka revolutsioon. Tühjusele säeb inimvaim vastu omaenda väarikuse. Põledes „kalliskivitaolise leegina“ ta eemaldab endast kõik räbu ja saasta. Metafüüsilisele vacuum'ile, füüsilisele surmale ta läheb vastu teadlikuna vähemalt iseenese puhastumisest. See on ilmselt kõlbeline hoiak, kuigi Pater „Mariuses“ näitab selgesti selle vaatekoha piire. Igatahes ei ole see hingeline laostumine. Kunstiliselt see seisukoht võib osutada eriti produktiivseks. Inglise kirjandusele see andis palju uut — proosa, milles polnud lõtvu hetki, siirust, mis suure ehtsusejanuga otsis iga eseme ja isiku olemust ja varjat põhja, vaatlusviisi, mis kummaliselt oskas esile võluda otsekuu asjade hinge.

4.

Nagu kõigest eelnevast võib järeldada, oli Pater eelkõige vaatleja. Ta ei tõstatand tühjusest hämmastavaid, elust pakitsevaid nägemusi, ta tavaliselt ei lasknud oma fantaasial vabalt ja vapralt minna, vaid jälgis ja süvenes. Ta ei paisand esile, vaid võttis vastu, imes endasse, küllastas end nähtava ja tuntavaga — alati suurima valikuga. Neile elamusile ta ei reageerind ägedalt ja äkki, vaid pärast pikka sisemise haudumise perioodi. Kui vaadeldavaks esemeks, nagu harilikult, oli kunstniku või kirjaniku isik või teos, siis ta varustas end kõige asjasse puutuva eruditsiooniga, ennekuu asus oma muljeile andma objektiivset kujut. Kuid ta lõplikuks eesmärgiks polnud ajalooliste suhete jälgimine või mõjude otsi-

mine või abstraktse sisu puht-loogiline analüüs, vaid objekti olemuse vaatlus intuiitivsemal teel. Kirjutama hakates teadlane muutus kunstnikuks, kuigi sellaseks, kes oli teravalt teadlik vajadusest tabada tõe ja vältida vastutustundetuid spekulatsioone. Ainult juhtis teda alati veendumus, et eriti kunstilisis asjus puht-objektiivset tõe pole olemas ning et seetõttu lõplikult tuleb siiski usaldada oma subjektiivseid tunnetusi, nende intensiivsete süvenemishetkede tulemusi, mil hing peagu jäägilt andub vaatlusesemele. Ta kriitiline meetod tuleb täieliku loogilisusega ta maailmavaate alustest.

Sellesama maailmavaate tõttu ta suhtus põhimõttelise eitusega neisse kriitikuisse ja esteetikuisse, kes lähtuvad ilu abstraktsest definitsioonist, püüdes kõikjal rakendada taidesse oma teoreetilisi mõõdupuid. Pateri arvates see meetod viis vaid möödaminekule tegelikust kunstiteosest ja selle individuaalsest erilaadist. „Määritella ilu mitte kõige abstraktsemas, vaid kõige konkreetsemas formulatsioonis, mis iganes võimalik, leida mitte ta üldvalemit, vaid valem, mis kõige rahuldavamalt kirjeldab mõnd selle spetsiifilist näidet, on tõelise esteetiku eesmärgiks.“ Kuid see on mõeldav vaid isiklike muljete alusel. Kui need on küllalt intensiivsed ja põhjenevad tõelisel süvenemisel, võib alata kriitiline analüüs. Sellase erifluse kõrval kahvatub täiesti ebaoluliseks probleem sellest, mis on ilu iseeneses — „metafüüsiline küsimus, mis on sama tarbetu nagu metafüüsilised küsimused üldse,“ ütleb Pater. Välja destilleerida autori ja ta teose ainulaadsus, seda ainulaadsust sõnaliselt väljendada tundub talle teenekama tööna kui kõik pilvine filosofeering. Mis on teosest saadava mulje allikas? Millistel tingimustel tekib see mulje? — need on küsimused, millele analüüsija peab andma vastuse — muidugi ainult säärane analüüsija, kellel on kunstilist herkust, võimet „sügavalt liigutada kauniste esemete nägemisel“. Sääljuures ta ei tohi kunagi unustada, et ilu on väga mitmepalgne ning et iseenesest ükski koolkond, ajajärk, tüüp pole teisest halvem ega parem, vaid et igaüks neist võib toota meistritöid, millede mõistmiseks tuleb tunda nende aega, nende tausta, nende tekke-eeldusi.

Pateri meetod on järelikult teaduslike vahenditega töötav sissetundmismeetod. Selle tulemused ei ole filoloogia, vaid kunst, millega pole muidugi öeldud, et neil ei või olla kõrgetki teaduslikku väärtust. Päämiseks tõukejõuks on sääljuures tung jõuda asjade ja inimeste psüühilise tuumani välja ning võtta selle olemus kokku intellektuaalselt täpsas, kunstiliselt sugestiivses formuleeringus.

Sellele meetodile jäi Pater truuks. Selle abil ta arenes üheks suurimaks inglise esteetiliseks kriitikuks üldse. Oma vaimu peente, inspireerit katsesarvedega leidis ta sageli varjat hingnurki, millest teistel oli vaevalt aimu. Oma loova kirjandusliku ande tõttu sõnastas ta oma avastusi herkuse ja tabavusega, milletaolisi annab otsida. Kuid vahel ta isikupärane vaim tungis võib-olla siiski sügavusse, mida polnudki olemas väljaspool teda ennast, leidis veetlusi, mida naudime rohkem ta proosas kui selle objektis. Ning mõnikord ta isiksus heidab omaenda mõlliku šarmi asjule, mille laad on teine. Niisugustel puhkudel ta kriitika on väga subjektiivne loov taie.

Nii on vist näiteks lugu kuulsa kohaga „Renessansist“, milles ta kirjeldab Leonardo da Vinci Gioconda't. Siin kriitik on muutunud poeediks. Ta maalib iseenda, mitte Leonardo unistusi, andudes puhtaimale impressionismile. Tsiteerime tõlkes selle kohta, kuigi see ei esinda Pateri tavalist laadi, vaid tema varasema loomisjärgu üht ornamentaalseimat faasi. Oma rütmilise, assotsiatsioonirikka lürismi tõttu see on üks neid passusi, millega ikka uuesti iseloomustetakse Pateri „estetistlikku“ kunsti.

„See olend, kes on tõusnud nõnda imeliselt vete äärde, väljendab seda, mida inimesed terve aastatuhande rännakuil olid õppind ihaldama. Tema oma on too pää, kuhu „tulevad kokku kõik maailma ääred“, ja ta silmalaud on pisut roidund. See on ilu, mis seestpoolt on kujundand ihu, mida rakk rakukese järele on moodustand kummalised mõtted ja fantastilised unistused ja hõrgud kired. Kõrvutage teda hetkeks mõnega noist antiigi valgeist kreeka jumalannadest ja ilusatest naistest — kuidas neid siis ei erutaks see ilu, millesse on suubund hing kõigi oma haigus-tega! Kõik maailma mõtted ja kogemused on olnud seda etsimas ja vormimas, kõigi oma võimetega peenendades ja tehes ilmekaks selle väliskuju — Kreeka animalism, Rooma himurus, keskaja müstika oma vaimse auahnusega ja kujuteldud armastusega, paganliku maailma tagasitulek, Borgiate patud. Ta on vanem kui kaljud, millel ta istub; nagu vampiir on ta palju kordi olnud surnud ning tutvund hua saladustega; ning on olnud sukeldajaks sügavates meredes ja säilitab enda ümber nende uppund päeva kuma; ning on idamaa kaupmehilt kaubelnud kummalisi kangaid; ning oli Ledana Trooja Helena ema ja Püha Annana Maarja sünnitaja; ning see kõik on talle tundund vaid otsekui lüürade ja vilepillide häälena ja elab vaid õrnuses, millega see on vormind ta muutlikke näojooni ja on jumestand ta silmalauge ja käsi.“

Siin on meil ilmsesti tegemist Pateriga, mitte Leonardoga, proosa- luuletusega, mitte kriitilise eriteluga. Pateri ekstaatilisest elamused Mona Lisa puhul leiavad siin puht-subjektiiivse sõnastuse. Kuid sellele tuleb vastu säada see, mis ta on öelnud Wordsworthist, Coleridge'ist, Rosset- tist, Platonist, Euripidesest, Dantest, Sir Thomas Browne'ist, Mériméest — rida erakordselt süvenevoid, peenevarjundilisi analüüse, mis üllatavad kui mitte oma avarusega, siis omegi puhtusega, millega on esile koorit käsitledava vaevalt tabatav tuum. Nii tundliku, kuid siiski kindla käega on harva jälgit autorite erikvaliteete, avastet nende elutunde iselaadi, nende mõtluse emotsionaalseid allikaid.

Siiski annab tsiteerit koht kujutluse Paterist ta teises, veelgi loovamas funktsioonis — selles, milles ta kirjutas neid väikesi, vahel omad laadis ületamatuid meistritöid, millele pani nimeks „mõttekujutuslikud portreed“ — „Imaginary Portraits“. Veelgi puhtamalt kui oma kriitilises loomingu suudab Pater neis maksma panna endale eriomased kirjaniku- voorused — sissetundmisvõime, vaatluse herkuse, oskuse jälgida inim- tüüpide siseimpulsse, tabada nende isikupärast värvingut, nii-öelda nende aurat, asetada neid keset nende loomulikku tausta. See on kirjandusliik, mis alati jääb seotuks Pateri nimega, kellega sellel alal pole suut- nud menukalt võistelda ükski hilisem autor. Suures kaustas esindab seda liiki „Marius Epikuurlane“, kuid veelgi täiuslikumad, kuigi vähem avarad

on ta lühemad, umbes esseepikkused sellelaadsed palad. Neis autori isiksus pääseb täielikult mõjule.

See ei ole isiksus, kes armastaks suurt retoorikat või ringutavaid žeste. Seda ei ahvatle antiikse elu robustsed sangarid. Meditatsioon vajutab kõikjale oma jaheda pitseri. Unistused, fantaasiaelamused, introspeksioon on omased peagu kõigile ta portreede modellidele. Neid ei kujuteta teravates kontuurides, vaid antakse edasi nende teadvuse mõnikord pool-udust sisu, mille sekka tuleb mõningaid väga elavaid, sageli erakordseid visioone. Meelte tajumused ja mõlgutlused näivad tihti sulavat mingiks õrnaks psüühiliseks fluüidiks. Nii luuakse pigemini isiksuste atmosfäär kui nende pilt. Neid endid meile sageli ei püütagi väliselt kujutada. Neile vihjatakse, neid ei joonisteta välja. Seda intiimsemaks muutub lugejal vaimne kontakt nendega. Jälgime samm-sammult nende hingeelu vibratsioone otsekui muusikat, harilikult tasast, sordiini all hoitud; vaatame nende silmadega, kuuleme nende kõrvadega, mõtleme nende mõtetega.

Niisugune on näiteks „Laps majas“ (The Child in the House). Me ei tea, kuidas Florian näeb välja, kuid teame tema reageerimist sellesse, mis teda ümbritseb. Teame, kuidas ta armastab oma vanaaegset, mineviku varjukujudest täidet maakodu, punasest telliskivist maja ja selle vaikust, selles elutsevat haiget angoora kassi, julgeolekutunnet, häirimata rahu kõrgete aiamuüride taga, kuldnokki, viirpuid, mille punased õied ajavad teda rõõmuärevile ning järgivad teda unenägudeski, isegi tihedat udu, millest läbi suvehommikuti langeb karmiinseid valguslaike korstnaile ning hiljem valgeid virvendusi kõnniteile. Tema elus pole mainitavaid väliseid sündmusi, kuid see illustreerib autori väidet, et „varane elukoht muutub aegamööda otsekui tunnete materiaalseks pühamuks või varjupaigaks; nähtav sümboolistik põimub kõigi me mõtete ja kirgedega; ning vastupanematult saavad väikesed kujud, hääled, juhtumid — nurk, mille all päike hommikul langeb padjale — selle suure ahela osadeks, mis meid seob.“ „Ta andub neile asjule, kuni need mängivad temal nagu heliriistal.“ Lihtsad füüsilised aistingud paeluvad kauaks ta fantaasiat. Ta hakkab aimu saama surmast, ning muistendid ja pool-unund ebausud viivad ta mõtted üle tajutava maailma läve. Usund, selle kommete puhtus, selle legendide võlu mõjuvad temasse „pühaliku muusikana“. Ilma mingi sündmustikuta on tekkind erakliku lapse hingeelust pilt, mis jääb meelde nagu mingi Verlaine'i luuletus.

Mitte alati ei ole Pateri „portreed“ nii kodulähedased ja inglispärased. Tihti nad käsitlevad eksootilisemat ümbrust ja kaugemaid aegu. Rasked ajaloolised katastroofid, võikad sündmused jätavad neile vahel oma varju. Kuid need ei ole pääteemideks. Autori pilk viibib meelsamini imponderabiliail. Vaevalt tajutavate impulsside ärkamine, assotsiatsioonide võrgud, mis kujunevad ümber näiliselt ebaoluliste seikade ja annavad iseloomule suuna ja kuju, vahel sundides seda saatuslikelegi tegudele, huvitavad teda rohkem kui äkiliste saatusehoopide või kirglike kokkupõrgete käegakatsutavam mõju. Omefigi hakkab mõttekujutus tal mõnel üksikul puhul imelikult mänglema, kirjeldades peagu somnambuulsena salapärase jõudude tungimist vaiksesse argipäeva — nii näi-

teks „Denis l'Auxerrois's", kus antiikse Dionysöse vaim virgub ellu ühes noorukis, ahvatelles terve väikelinna elanikkonna paganlikku rõõmuhulustusse, või samalaadses palas „Apollo Pikardias", kus kreeklaste päikesejumal keskaegse deemonina ilmub noore munga kujul ühe kloostri kinnisesse ühiskonda, külvates segadust, fantaasia palavikulist õitsengut ja surma.

Ent ka idüllilisemasse „portreisse" kummitab vahel piltide, võrdluste, vihjete kaudu mingit süngemat mõttelendu. Ilu mõttega liitub Pateril kergesti surmakujutus. Isegi kirjeldades Oxfordi ümbruse leebet hurma ta ei saa lahti sellest painajast. Ta näeb, kuidas maiõhtuti aerud vilguvad „kitsastel jõekestel keset püvililli — kas lugeja tunneb neid? seda just siin leiduvat rikkama, väljasurnud taimestiku kummalist jääki — kuivi lilli, kuigi igal neist on sees tilk kahtlast mett. Jõhkrad kutsuvad neid „ussipäädeks" nende kuju pärast, mil liiatigi on soomusemärke pääl ja mis värvilt on nagu roostetand veri, justkui kasvaks see mõnelt unund lahinguväljalt, selle laipadest, selle kõdunend raudrüüdest — kuid nad on õrnad, kaunid, uhkelt lainetavad."

Paganail assotsieerusid järjest ilu ja surm. On juba juhit tähelepanu sellele, kuidas Pateri hoiak suurel määral sõltub tahtest võidelda kaosega ja surmaga — kuidas preesterlik õilsuse ja ilu teenistus peab saama vastukaaluks kaduvusele. Et ta viimase mõttest sellegipärast ei vabane, pole imekspandav. See kerkib äkki ootamatult esile kesk intiimseimat meeleolu — kui mitte otseselt, siis mingi metafooriprao kaudu, võrsutades kummalisi huaõisi.

See kummalisuse tunne läbib kahvatu-punase joonena kogu Pateri toodangu. Maailm, mida ta nii igatses täielikult tajuda, ei paistnud talle olevat päris reaalne. Lõppeks see oli ju vaid vahemaa kahe olemattuse vahel, vaadeldav ainult inimese nii muutliku ja viirastusliku vaimu kaudu. Ei ole siis hämmastav, et ta loomingu põhielemendiks on romanfism, nii nagu ta ise seda määratles — „kummaline ilu". Romantismi pääjoonteks ta peab „uudishimu ja iluarmastust", mille vastandiks on klassitsismi „kainis kord". Pater ise püüab oma toodangus oheldada ja tasakaalustada nii kergesti liialdustesse kalduvat romantilist impulssi. Ja kuna ta seda enamasti ka tõesti suudab, ilma et uudsuse ja üllatavuse veetus kaoks, siis ta sageli saavutab isesuguse täiuse, milles klassika ja romantika liituvad väga mõjuvaks taideks.

5.

Seda täiust oluks raske saavutada ilma täie teadlikkuseeta loomisprofessi säädustest ning eesmärkidest. Pater mõtleski pikalt ja teravalt oma kunsti üle. See intensiivsus, see siiras andumus, mis ta säeb endale eluülesandeks „Renessansi" epiloogis, ilmnevad võib-olla veel selgemini kui mujal ta suhtumises kirjutamistoimingusse. Tema „poeetika", ta kunstiline kredo, mis näitab veel kord uuest küljest, kui avar ja tõsine oli ta „estetism", on kõige paremini formuleerund ta essees „Style" (Stiil), millega algab kõgu „Appreciations". Stiil ei tähenda sedapuhku

mitte ainult sõnastust, vaid autori kogu hoiakut kirjanduslikus loomingu-
sus, kuigi sõnastusprobleemile pühendatakse rida olulise tähtsusega
lehekülgi.

Pater teeb põhimõttelist vahet ainult teadusliku ja kunstilise stiili,
mitte värsi- ja proosastiili vahel. Kummagi stiili eesmärgiks on edasi anda
„tõde“, ent teadus otsib objektiivset tõde, kunst subjektiivset; teadus
käsitleb väliseid tõiku, kunst „hingetõiku“ (soul-facts), tõiku, nii nagu
need peegelduvad üksikhinges. „Ilu on vaid tõeilu, tõe väljendus, keele
peenem kohandamine sisenägemusele.“ Sellest sõltub kõik. Ükski stiili-
kvaliteet ei ole väärtuslik, kui see pole kooskõlas autori individuaalsu-
suga, järelikult pole ehtne. Kirjandust ei tee hääks see, et ta „on hiilgav
või kaine, rikas või impulsiivne või karm, vaid see, kuivõrd on ehtne
tolle tajumuse, tolle hingetõiga edasianne“. Seda säadust peab respek-
teerima nii luuletaja kui prosaaiik. Kui üheksateistkümnnes sajand (nagu
muide kahekümneski) eelistab proosat, siis päämiselt kahel põhjusel.
Esiteks huvid on muutunud keerukamaks ja kaootilisemaks, nii et jääb vähe
mahti tolle erilise distsipliini jaoks, mida nõuab värs, ja teiseks on hakand
pääsma mõjule kõikehaarav „naturalism“, uudishimu tegelikkuse vastu,
mis toob kaasa alandlikuma, vähem iseteadva hoiaku kui see, mis an-
nab värssidele rütmi ja tuld. Sellega ei ole öeldud, et proosa oma lõp-
matfus vaheldusrikkuses mõjult ja musikaalsuselt sageli ei suudaks võis-
felda luulega, nagu näiteks Cicerol, Michelet'i ja Newmanil.

Ei tohi olla piiri sellel teadlikkusel ja hoolet, millega sõnakunstnik
suhtub oma materjali, nimelt keelesse. See on sama vähe ta enda loodud
nagu marmor on kujuri vaimu toode. Keele subtiilseist säadusist ei saa
karistamatult mööda minna, kui taotellakse oma nägemuse tõelist edasi-
annet. Väljendustungi kärsitus õhinas kirjanik võib pidada neid säadusi
kammitseiks, ent ehtne taidur loob endale neist uusi paremusi. Just täp-
sus ja herkus, millega ta peab silmas oma väljendusvahendi erilaadi, an-
nab ta tööle erilise tundlikkuse ja peenuse ilme. Mineviku hooletu kee-
lepruugi udustav, vahesid segav mõju võib raskendada ta ülesannet, kuid
sellest hoolimata tal tuleb leida sõnade ja keelendite õige värv, nende
loomupärane funktsioon. Alles kui autor ise täiusliku siiruse ja sisetun-
dega on tähele pannud viimast kui detaili, hakkab ka lugeja teda tõeli-
selt usaldama, nõustudes tähelikult jälgima iga ta sõna. See ei tähenda
veel pedantsust. Autoril on võimalus anda oma individuaalsusele voli
v a l i k u teel — nende sugemete valimisega, mis kõige täpsamalt sobi-
vad ta isikupärasusega. Ja kui ta läbini tunneb oma tööriista, võib ta
endale sellega võtta vabadusi, üritada lisandeid ning avardusi, mis „nagu
hästi kasvafet isiku käitumise spontaansused vaid illustreerivad ta hääd
maitset.“ Kuid neid vabadusi tohivad endile lubada vaid meistrid, kes
teavad, milline toon on väär ja milline vaid rikastab harmooniat.

Taidur, kes hindab vääriliselt oma taset, ei hakka seda labastama
liigse populariseerimisega. Ta jätab ka lugeja intelligentidele kaastöövõi-
malusi. „Minna jutlustama esimesele möödaminejale, hakata esimese
vastutulija harimattuse kasvafajaks, on töö, mida vihkan,“ ütleb juba Mon-
taigne. Juba viisakus lugeja vastu nõuab stiili kokkuhoidlikkust, tihedust,
säastlikku reljeefsust, hoidumist igast täitematerjalist. Raamatud peavad

olema varjupaikadeks maailma odava vulgaarsuse eest. Neis peab puuduma kõik see, mida ei nõua struktuur. Selle askeesi varal alles saavutatakse arhitektooniline ilu, milles kõik oluline kerkib täie ilmekusega esile. Iga ehe, mis on ainult ehe, mõjub häirivalt. Iga sõna, mille assotsiatsioonid, olgu nad kui kaunid tahes, ei ole kooskõlas väljendatava olemusega, tekitavad „ajulaineid“, mis veel kaua aega võivad eksitada mõtliku lugeja meelt. „Kogu taie seisnebki vaid liigse kõrvaldamises, nägematu tolmude viimset kübet ära puhuva juveelide graveerija viimistlusest kuni kavatsusel oleva teose esimese aimuseni, mis Michelangelo fantaasia järgi peituvat kuski jämedalt tahut kivirahnu sisemuses.“

Sõnad on nagu värviline klaas, ega tohi neid käidelda, nagu oleksid nad täiesti läbipaistvad. Neil on metafoorilist värvi, mis juhul, kui seda ei panda tähele, võib viia üldpildi ähmastumisele, täpsuse vähenemisele. Ent nii väga kui nad väärivadki tähtsustamist, on nad siiski vaid stiiliaatomid. Veelgi olulisem on see sünteesiline pilk, „see teose arhitektooniline käsitlus, mis juba alguses näeb ette lõpu ega kaota seda kunagi silmist ning igas osas on teadlik kõigest muust, kuni viimne lause vähenemata värskeusega ainult ilmutab ja õigustab esimest — kirjanduskunsti tingimus, mida nimetaksin v a i m u vajaduseks stiilis,“ ütleb Pater. Kõik, iga aatom peab olema allutat sellele ühtsusele, ilma et see tohiks kaasa tuua monotoonsust. Mida suurem kunst, seda rikkam selle mitmekesisus. Lühike lause võib vahelduda pikaga, lihtne keerukaga, lapidaarne mitmekihilise ja harunevaga — kuid kõikejuhtiv kavatsus, domineeriv motiiv peab ühtsustama selle potentsiaalselt nii kireva koe. „Sest kirjanduslik arhitektuur, kui see tahab olla rikas ja ilmekas, ei nõua mitte üksnes lõpu ettenägemist juba alguses, vaid ka mustri arenemist ning paljude ebareeglipärasuste, üllatuste ja lisandite juurdetulekut loomistöö kestel, kusjuures nii kõrvaline kui ka oluline mahub terviku ühtsuse alla.“ Sisuline lõpp-punkt ei tohi tulla enne tegelikku lõppu, ehitus ei tohi muutuda ebakindlaks ega kõikuvaks ega fantastiliselt ebaloogiliseks. Iga samm peab lähendama lõpule, kuid alles viimased laused tohivad anda tõelise lahenduse, vallandades ootuspinge. Maja, mille kunstnik ehitab, olgu pigemini keha, millele ta sisendab hinge.

See on kirjandusliku loomingu ideaal, mis eeldab kõrgeimat intellektuaalset ja kunstilis-tehnilist kvalifikatsiooni. Kuid samal määral nõuab see ka hingelist sädet ja tundeandumust. Pater ei pea võimalikuks tõelist loovat tööd ilma autori kogu olemuse osavõtuta. Läbi kõigi detailide peab kumama kirjaniku kreaatiivne mõttekujutus. See alles võimaldab seda viimast herkust, ilma milleta ükski intellektuaalne töö ei vii kunstilisele tõiusele.

On olemas kirjanikutemperamente, kellel suurim kunstiline õnnestumine tuleb mingi ebateadliku takti tõttu. Need on tavaliselt autorid, kellele domineerib mitte vaim, vaid see, mida Pater nimetab hingeiks. Vaim on arvestetav, kontrollitav, kõigile jälgitav, vahenditult veenev oma loogilisusega. Hing näib olevat tujukam, maagilisem, annab vahendituma kontakti mulje, kisub ehk tugevamini kaasa, kuid võib ka tugevamini eemale tõugata; temasse reageeritakse vaistulisemalt ja tundepeärasemalt. Kuid nii vaim kui hing eeldavad valikut, elimineerimist, ühtsuse taotlust

— esimene meeleolulise, teine struktuuralse ühtsuse leidmist. Esimene on teadlikum, teine instinktiivsem. Täiuslikem on mõlema koostöö.

Nagu näeme, tahab Pater, et sisu ja vorm oleksid üks. Vorm oleneb täielikult põhiintuitsioonist, kangastusest, mida autor püüab sõnastada. Kuid see kangastus, see põhinägemus ei realiseeru iialgi, kui see ei leia õiget, absoluutselt sobivat vormi. Peab olema midagi öelda, kuid senini kui seda veel pole adekvaatselt öeldud, ei ole seda veel päriselt olemas, vaid see on alles embrüooniline, see alles ootab teostumist. Sel on oma orgaaniline sisesäädus, millele peab kohanema väljendus, ning vähimgi hooletus, vähimgi vaimse herkuse uinumine võib udustada selle vastkujunevaid kontuure või isegi võib puhuda nad laiali. On tarvis pinevaimat sisekuulatust, et tajuda inspiratsiooni ehtsaid toone, ning on vaja tundlikemat aparati, et neid kinni püüda.

Suurimat sisu ja vormi ühtsust näeb Pater muusikas, kus mõlemad on identsed. Muusikas sisu on vorm ja vorm on sisu ning mõlemad mõjuvad lahutamatuult kuulajasse. Selles mõttes Pater väidabki, et „igasugune kunst taotleb muusika olukorda.“

Kuid kõik senikirjeldetu alles moodustab hää taide eelduse — hää, mitte veel suure taide. Suurust annab lõplikult alles sisu, mis liitub täiusliku vormiga ja loob selle vormi. Thackeray „Esmond“ on suurem kunst kui „Edevuse laaf“ oma huviala suurema väärikuse tõttu. „Teemist, mida ta kujundab või valitseb, ulatusest, mitmekesisusest, suurte eesmärkide taotlusest, mässu noodi sügavusest või lootuse avarusest sõltub kirjanduskunsti suurus, nii nagu „Jumalik komöödia“, „Kaotet Paradiis“, „Viletsad“ ja inglise piibel on suur kunst.“ „Kunst on suur siis, kui tal lisaks noile kvaliteetidele, mida olen nimetanud vaimuks ja hingeks — tolele värvile ja müstilisele hõngule ning tolele loogilisele struktuurile on veel inimsuse hinge ja kui ta leiab oma loogilise, arhitektoonilise koha inimelu suures ehituses.“

Neis vaadetes ilmneb seesama suur siirus ja ausus, see tingimustetu andumus asjale, mis on Pateri maailmavaate aluseks. See on jällegi kõike muud kui hedonistlik nauditsemine. Ta ei kujutelnud kunsti, millel polnuks midagi öelda, ning kunsti väärtust ta mõotis öeldava väärtusega. Kuid ta teadis, et väärtuslikemgi muutub mõjult nulliks, kui selle olemus ei pääse esile. Ilu, mida ta kunstis tunnustab, on õieti funktsionaalne ilu. Vormi ülesandeks on vaid väljendada, mitte kaunistada. Mida vastavam sisule väljendus, seda täiuslikum ta on. Suurim kunst on suurim sisu täiuslikemas väljenduses, s. o. puhtaimalt mõjule pääsev suur sisu. Kahjuks ühekülgset sisu toonitajad kunstis unustavad sageli selle sisu kättesaadavakstegemise eeldusi.

6.

Pateri valjust kunstist ja nõudlikust maailmavaatest on tükk maad „Dorian Gray“ dekadentsini. Sajandi lõpu estetism mainis sageli Paterit, kuid jättis tähtsaimad ta põhimõtetest silmapaari vahele või tõlgitses neid valesti. Wilde, keda võib võtta selle suuna äärmustüübina, keeldus täiesti enesedistsipliini printsibiist. Ta Dorian Gray tahab peenendada

oma instinkte, kuid puht-egoistlikult, vaid iseendale suuremate ja hõrgumate naudinguvõimaluste hankimiseks. Ta hindab elu, teravmeelsust, elegantsust ja kehastab neid ise, kuid teose suhtes ta on viimseni ükskõikne, olles valmis halvima roimaks. Tõsi küll, romaanis endas peitub selle suhtumise tauning, kuid Wilde'i elu ja looming enne katastroofi — ta mõistmist sunnitööle — osutab sama tendentsi nagu ta kangelase oma. Oma elu tuleb teha kunstteoseks, iga heik tuleb teha hõrgemate naudingute allikaks — kuid tuleb hoiduda pahede sublimeerimisest nende ergutava mõju tõttu, mida on tarvis isiksuse „eneseteostuseks“. Midagi samataolist näeme ka Aubrey Beardsley's — Wilde'ist hoopis peenemas, kuid haiglasemas taiduris. Mässuna kammitseva viktoriaanliku moraali vastu on need vaated arusaadavad, kuid nad viivad ummikusse, mis reaktsioonina toob seda eitavama suhtumise „kunstisse kunsti pärast“. Pateri väärikust taotlev, idealistlik „kauniste hetkede“ õpetus on degenerereerunud millekski hoopis küsitavamaks. Suur osa parimat inimloomuses on heidet üle parda. Ei saa eitada eriti Beardsley kunsti sünget võlu, kuid ei saa samuti jätta tähele panemata selles peituvat mandumise idu.

Meile on see suund hästi tuntud. Vene sümbolism viis selle mõnikord äärmuseni, kuigi temas on tugevaid usulis-müstilisi vastastendentse. Noorel rahval, nagu meie oma, on kalduvust omandada vanematelt kultuuridelt seda, mis neis on väliselt efektsamat, dekoratiivsemat ning eksootilisemat. Ei saa öelda, et Dorian Gray mentaliteet meid poleks mõjutand, ning on sama loomulik, et selle vastu väga teravalt on tõstet hääl. Kuid tutvumine Pateriga, kes nii mõtlejana kui kunstnikuna oli suurem kuju kui tema õpilased, peaks tooma veendumuse, et estetismil on veel hoopis teine pale — et mitmed selle põhilased õieti tõlgitsetuina võivad olla vastukaaluks praegu jälle ähvardavale vaimsele anarhiale.

Ants Oras

MAJANDUSPOLIITILISI ÜLESANDEID JA ETTEPANEKUID I

On vana ja kurb tõde, et meie materiaalselt elatustasemelt oleme madalamal astmel kui meie kultuuriliselt umbes üheväärsed teised Euroopa rahvad. Sellest tuleneb ka asjaolu, et suures osas meie rahvastikus elule seatavad oma meelest õigustatud nõuded ületavad realiseerimisvõimalused. See sotsiaalsühholoogiline olukord on süüdi paljudes meil esinevais väärnähtusis, millede hulka võime arvata teiste hulgas nii erinevaid asju, nagu seda on väike sündimus, liigne egoism ja kadedus, samuti rahvustunde nõrkus, „selgroopehmus“, tõusiklus ja isegi „pugemine“. Kõik need nähtused on hoopis vähemal määral tõuliselt tingitud kui just sotsiaalsühholoogilise aluse ja ajaloolise tagapõhjaga probleemid.

Meie relatiivselt madala elatustaseme üldisemaks ja kaugemaks põhjuseks on muidugi meie õnnetu ajalugu. Kuid kaugemad põhjused ei huvita meid praegu siinkohal, sest neid ei saa enam muuta. Kui aga kõneleme ülesannetest, siis peame leidma konkreetsemaid põhjusi, selliseid, mis on muudetavad. Me

peame neid avastama ja nendest lähtudes formuleerima täpsed ja reaalsed ülesanded.

Üldiseks ühiskonna ülesandeks majanduslikul alal on oma liikmete heaolu kindlustamine ja tõstmine, moodsamalt väljendatult: elatustaseme tõstmine. Et see on madalam, kui see meie endi arvates peaks olema, on üldiselt teada, ja seda võib objektiivsemalt tõestada vastavate olude võrdlemisega teistes riikides. Kuid kas see madal elatustase on üldse tõstetav, või on meil siin tegu paratamatusega, millega tuleb leppida? Majandusteadlased arvavad, et elatustaseme tõstmine on võimalik, nad näitavad ka faktoreid, mis tingivad senise madala taseme, ja osutavad abinõudele, millede kaudu võiks teostada seda primaarsemat majanduspoliitika ülesannet: elatustaseme tõstmist.

Meie madala elatustaseme põhjuseks on tootmisaparaadi väiksus ja selle väike tootlikkus, mis ei võimalda vajalisel hulgal hüviseid toota. Selle veel otsesemateks faktoriteks on, võrreldes teiste riikidega, madal töötootlikkus ja teiseks meie terav kapitalipuudus, mis on üheks peamiseks takistuseks uuenduste ja paranduste teostamiseks meie majandusmehhanismis. Kolmandana tuleb mainida meie majanduselu juhtiva ja koordineeriva töö organiseerimatust, kuid seda probleemi vaatleme hiljem. Madal töötootlikkus ja kapitalipuudus on meil üldiselt tuntud ja tunnustatud madala elatustaseme põhjustena. Esimese kohta esitab V. Erit („Konjunktuur“ 1937 nr. 28/29 p. 268) järgmisi andmeid. Ühe tööstustöölise kohta tuli aastas toodangut (brutoväärtus):

E. Kroonides	Eesti = 100
Eesti	3.209
Läti	3.751
Soome	6.463
Inglise	9.376
Rootsi	10.520
Norra	11.031
Taanj	12.939
Ühendriigid	18.543

Meie rahvamajanduses rakendatud kapitali tootlikkuse kohta ei ole meil seni täpsemaid andmeid kuskil avaldatud, kuid ka see on üldiselt küll vist hoopis madalam teiste maade omast — eriti mõnes suurtööstuse harus, nii näiteks tekstiiltööstuses.

Madal töö- ja kapitalitootlikkus ühelt poolt ja kapitalipuudus teiselt poolt tingivad olukorra, kus suured tootmisreservid on seni igal alal täiesti rakendamata ja seega ka kasutatud meie rahvamajandusele. Hea ülevaate andis ajakiri „Konjunkturi“ 1937. a. Eesti tootmisreservide erinumber. Sealt avaldatust selgub muuseas ka, et meil oleks väga mitmetel aladel üsna palju majanduslikult tasuvaid investeerimisvõimalusi. Elatustaseme tõusu eelduseks on tootmise tõus — ainult sellele võib toetuda tõusev tarbimine, s. t. elatustaseme tõus. Toodangu suurenemist võib saavutada ühelt poolt töö- ja kapitalitootlikkuse tõusu kaudu (millele sihib rahvamajanduslik ja käitismajanduslik ratsionaliseerimine), s. o. tõhustades praegust tootmisaparaati, teiselt poolt aga uute investeerimiste kaudu, s. o. suurendades praegust tootmisaparaati.

Kuna esimest küsimust on meil mitmel pool ja mitmel puhul arutatud, käsitleme seda hiljem ja asume investeerimisküsimuse vaatlusele.

Investeerimisteks on vaja kapitali. Ka meie rahvamajanduses tekib alaliselt uusi kapitale selle tõttu, et osa rahvastikust ei kasuta kõiki oma töötulusid tarbimiskaupade ostuks, vaid säästab neid teisteks otstarveteks. Säästmistegevuse suurendamisega võime niisiis ka kapitali suurendada. Kuid see tee on praeguses olukorras vaevaline ja aeglane. Enamiku meie töötava rahvastiku tulud ületavad niivõrd vähe elatusmiinimumi, et säästmist palju laiemas ulatuses kui seni on võimatu teostada. Säästmistegemise suurendamiseks looks paremaid eeldusi aga küll juba mainitud töö- ja kapitalitootlikkuse tõstmine, mis oleks saavutatav tootmistegevuse igakülgse ratsionaliseerimise kaudu. Kuid see nõuab isegi kapitali ja annaks tulemusi alles aastate järel. Kolmas võimalus kapitali juhtimiseks rahvamajandusse on riigi finantspoliitika kaudu. See on tuntud abinõu, mida kasutatakse laialdaselt — mõnel maal (Saksa) eriti suures ulatuses. Kuid need finantspoliitilised abinõud — raharinge suurendamine, riiklikkude laenude andmine jt., on ohtlikud, kuna see toob inflatsiooni. Kuigi pärast Maailmasõda (ja sõja ajal) neid võtteid on mitmel maal kasutatud üsna heade tulemustega, peetakse neid siiski hädaabinõudeks, millede kasutamiselega tuleb olla ettevaatlik. Saksamaal ja Prantsusmaal arenes nende rakendamiseest katastroofiline olukord — ka meie oleme Vabariigi algpäevil ühe inflatsiooni üle elanud. Kuid viimastel aastatel on Saksamaa jällegi asunud samale teele, ja seekord on seal osatud ohte vältida. Vaatamata ulatuslikule „kapitaliloomisele“ raharinge ja krediidi suurendamise kaudu, ei ole ometigi seal seni ilmnenud sellise inflatsioonistliku finantspoliitika halvad küljed: üldine suur hindade tõus on jäänud tulemata — seda tänu hindade fikseerimisele ja nõudmise normeerimisele. On arvata, et ka meil võiks säärasel poliitikal olla häid tulemusi — kui meil õnnestub vältida liiga suurt tõusu hindade tasemes; selle vahendi rakendamine väärriks igatahes tõsist kaalumist ja uurimist.

Kuid kas on siis kõik teised võimalused kapitali „loomiseks“ või kogumiseks juba kasutatud? Milleks vajame õieti kapitali. Kui tahame tõsta või ka ainult säilitada elatustaset, siis peame pidevalt teostama investeerimisi — selleks vajame kapitali, see ongi kapitali tähtsamaks ülesandeks rahvamajanduses. Kuid mis on õieti kapital ja investeerimine rahvamajanduslikus mõttes, s. o. sisuliselt? Iga majanduslik tegevus baseerub tööil, ilma selleta on majanduselu võimatu. Kuid sama võimatu on majanduslik tegevus ka ilma tooraineteta, millede hulka arvame ka energiaallikaid ja meile põllumajandusliku riigina kõige tähtsama tooraine, maa (sarnaneb niivõrd toorainetega, et selle eraldamine erikategooriaks on tarbetu). Ainult töö ja toorainetega on juba mõeldav teatav majanduselu — eeldades vastavat organisatsiooni — ainult väga primitiivsel tasemel. Kuid niisugune majandussüsteem peab olema staatiline, ta ei võimalda areneda tõusu suunas, ei saa siis tõsta ka elatustaset. Selleks on vaja kapitali — kapitalita ei saa mõeldagi mingisugustele parandustele — sest need nõuavad ka tööd, kuid selle töö tulemused ei tule otse kasuks selle töö tegijatele. Kuna aga keegi ei teeks tööd saamata vastutasu, tuleb neile töötajale (A), kes teostavad parandusi või uuendusi majandusmehhanismis, leida vastutasu mujalt, ja seda saab vaid teistelt töötajatelt (B), sel teel, et osa nende tööviljast loovutatakse neile, kes töötavad paranduste ja uuenduste alal. Neid parandusi ja uuendusi nimetatakse investeerimisteks, ja seda osa töötajate tulust, mis rakendatakse nende läbiviimisele — kapitaliks. Kapital on lihtsalt töö transformatsioon aega, see ei ole mitte mingisugune rahaga ühenduses

olev kategooria, vaid ta põhjeneb töö, ta on tööst tuletatud. Sama võib öelda ka kapitali protsendinõudluse kohta — see ei ole sugugi mitte mingisugune ebaõiglane komme, või kapitalistide rikastumisvahend. Seda saab selgitada eelmise näite varal: töötajad B nõustuvad vaid sel juhul loovutama osa oma töötasust või töötulemusist töötajale A, kui need omakorda saavad tulevikus kasu töötajate A poolt teostatud töödest. See kasu peab muidugi suurem olema nende poolt loovutatud ehk „investeeritud“ väärtustest — sest poleks ju mõtet loovutada midagi, mis on omal juba käes, millegi teise samaväärtusliku vastu, mille saab alles tulevikus. See osa, mille võrra tulevikus saadav väärtus ületab selle saamiseks antud väärtuse — ongi kapitali protsent.

Nii kapital kui ka kapitali protsent ei ole mitte vaid kapitalistlikku süsteemi iseloomustavad faktorid, vaid nad on põhilised majanduslikud mõisted, ja esinevad sellistena igas majandussüsteemis, ka sotsialistlikus ja kommunistlikus. Igal pool, kus on tegemist tuleviku jaoks tehtava tööga, investeerimistega, rakendatakse kapitali rahvamajanduslikus mõistes. Kõige silmapaistvam on investeerimistegevus praegu küll Nõukogude Venes ja seetõttu on seal ka kapitali osatähtsus tootmisel palju suurem kui üheski teises riigis.

Meile näib arusaamatuna, et Venemaal on just suur puudus kapitalist, kuid see on ometigi nii. See näiline vastuoksus on kergesti lahendatav: me mõistame „kapitali“ all harilikult raha, rahakapitali, ja selletõttu me ei näe olukordi nii, nagu nad tõesti on. Kuid tuletame meelde, et kapital on sisuliselt tööga loodud väärtuste tagasihoidmine tarbimisest — investeerimine, nende rakendamine uute väärtuste loomiseks. Sellest nähtub, et teoreetiliselt võiks teostada investeerimisi ka vaba rahakapitali osavõtuta — peaks ju olema võimalik kapitali rakendamine ta algkujus — tööna. Seda tehaksegi praegu suurel määral eriti Venes (kuid ka Saksa investeerimised põhjenevad osalt sel meetodil). Sisuliselt teostatakse Venes kogu hiiglaslik industrialiseerimine töölise (ja talupoegade!) kapitalidega. Need tekivad pideva alatarbimise tõttu, kuid absorbeeritakse otsekohe investeerimisteks. Töölised saavad sisuliselt ainult osa oma töö eest palka, mis neile võimaldab osta teatava tarbimiskaupade hulga, mis koguväärtuses (aluseks võttes omahinda, mitte müügihinda!) ületatakse nende poolt toodetud tootmiskaupade hulga poolt, mis läheb riigi omandusse. Teise osaga oma tööjõust töölised nii siis finantseerivad riiki; riik saab töolistelt nii öelda siselaenu natuuras, mille tagasimaksmine — samuti natuuras — peab toimuma tulevikus riigi poolt pakutava kõrgema elatustaseme näol. Sel teel saab riik kapitali oma tohututeks investeerimisteks. Mõned majandusteaduse teoreetikud arvavad, et niisugune kapitali rakendamine ta algkujus on teostatav vaid plaanimajanduslikus süsteemis, ning peavad rahalise kapitali olemasolu vältimatuks eeltingimuseks investeerimiste teostamisel liberalistlikus majandussüsteemis.

Kuid nüüd tekib küsimus: on see arvamine põhjendatud? Tõsi, seni ei ole veel kuskil liberalistliku majanduskorraga mais teostatud sellist investitsiooni-tegevuse finantseerimist nagu seda teostatakse Venes. Kuid see ei ütle veel midagi selle sobimatuse kohta liberalistliku majandussüsteemiga. Tuleme huvitava ja väga mitmekülgse probleemi juurde: kui tahame rakendada tööliskonda investeerimistegevusele sellisel viisil, nagu see on teostamisel Nõukogude Venes, siis peaksime osalt loobuma oma praegusest majandussüsteemist. Kui me aga loobume üldse kapitali rakendamisest „natuuras“ ta algvormis, siis peame arvestama seda, et kapitali transformatsioon v a b a k s r a h a k a p i t a l i k s toimub äärmiselt aeglaselt ja suurem osa sellest kulutatakse jällegi ära tarbimisele või ebaotstarbekatele pisiinvesteeringutele, ilma et ta saaks üldse koguda investeerimisteks rakendatavasse vormi.

Kas meil pole siis teisi võimalusi pidevalt tekkiva kapitali rakendamiseks investeerimistegevusse — niisuguseid võimalusi, mida saaks kasutada praegust majandussüsteemi häirimata, millest arvame, et ta on mitmes põhilises punktis moraalselt õigustatud ja ühiskondlikult otstarbekohane?

Arvan, et meil leidub selleks võimalusi, üldiselt on ju soovitav, et võimalikult suur arv töövõimelisi oleks rakendatud aktiivselt tööle, sest see tõtaks toodetavate hüvede hulka, teiselt poolt aga on jällegi vägagi soovitav, kui saaks töölistele kindlustada minimaalpalga. Näib, et mõlemaid korraga ei saa teostada — vähemalt mitte vaba turu tingimuses — muul teel kui kapitali juurdevooluga — investeerimistega.

Kuid arvan, et üks võimalus selleks siiski avaneks: kui kasutaksime töötajate vastmoodustatud kapitale investeerimisteks, ehk teiste sõnadega, kui me asuksime investeerimistegevust finantseerima kapitali puudusel tööga. Me ei või sel alal muidugi niikaugele minna, kui Venemaa, kuid arvatavasti oleks see siiski heaks abinõuks meie kapitali puuduse ületamiseks. On alles lahtine küsimus, kuidas seda teostada vabas, demokraatlikus ühiskonnas, kuid näib, et selle lahendamine ei tohiks olla mitte võimatu. Kujutleme, et meil oleks olemas teatav tasuvate investeerimiste kava, mida aga kapitali vähesuse tõttu ei saa teostada ettenähtud ulatuses. Mõnede juures neist läheks suur osa investeeritavaist summadest välismaale, mõne juures ainult väike osa. Mõnede juures tuleks kulutada suur osa summadest materjalide ostuks, teiste juures läheks suurem osa töötasudeks. Tasuvamad viimastest tuleks arvesse mainitud niisuguse tööjõuga finantseeritava investeerimise teostamiseks, nagu seda on teostatud teistes kapitalivaestes maades — Venes ja osalt Saksas. Kuna meie ei saa tarvitada sundvõtteid selle teostamisel, tuleb kaaluda võimalusi selle organiseerimiseks vabatahtlikul alusel.

Näib, et selleks võimalusi on. Milliseid nimelt ja mis aladel, seda vaatleme lähemalt järgmises numbris, kuid arvesse tuleksid näit. ehitustegevus ja elektrifitseerimine.

Siinkohal tahaksin aga ainult veel ette vastata neile, kes arvavad, et niisugused võtted ei sobi demokraatliku korraga või eramajandusliku süsteemiga. Nad sobivad väga hästi, ja nende sobivus on juba ammu tõestatud — muuseas ka meil Eestis — sest neid on ammugi kasutatud demokraatlikes riigis. Need ei ole mitte mingisugused sotsialistlikule või fašistlikule korrale omased nähtused, vaid puhtmajanduslikud võtted, mida saab sama eduga rakendada nii liberaalsetlikus kui sotsialistlikus ühiskonnas.

Näitena nimetaksin meie maareformi ja asundustegevust. Maareformi teostamine eriti põllumajanduslikkude ehituste osas oli õieti hiigelsuur investeerimiskava, mille finantseerimiseks kasutati suureulatuslikult asunikkude tööjõudu. Kõik ei oleks ilalgi seda võinud läbi viia oma rahaliste ressursidega, sest teostatud tööd oleksid neelanud liiga suure osa riigieelarvest. Ka praegu teostatav uudismaade aktsioon on investitsioonikava, mis finantseeritakse suuremalt osalt harijate tööjõuga (arvestatakse, et riigitotused katavad vaid murdosa ülesharimiskuludest) — kui seda ei suudetakse sellest allikast finantseerida, jääks see teostamata, sest ei riigil ega harijatel ei oleks küllaldast vaba rahalist kapitali selle teostamiseks kommertsiaalalusel.

Ei ole mingisugust moraalselt ega majanduslikku õigustust keelata sama suguste finantseerimisvõtete kasutuselevõtmist ka tööstuslikul alal — küll tuleb aga ületada mõned praktilised raskused selle teostamisel, sest põllumajanduse ja tööstuse olud on üsna erinevad. Kuid neid raskusi tuleb ületada — kuidas see võimalik oleks, sellest järgmises numbris. R.

NOORTE-ÕIGUS JA NOORTE HUVIDE KAITSE

Suhtumine noortesse kui riigi ülesehitava jõu tähtsasse faktorisse on alles käesoleva sajandi nähtus. Et selleni jõuda on noorteküsimus läbi teinud pika arenemiskäigu. Ajalooline vaatlus, illustreerituna näidetega mitmedelt maadelt, on uurimus omaette. Käesoleva kirjutise piirides võiks peatuda ühel iseloomustaval momendil, — see on perekonna ning riigivõimu vahekorral noortesse puutuvais küsimusis. Esiialgu võib ajalooliselt vaadates tähele panna perekonna ainuvalitsust selles küsimuses, Rooma õigusest on tuntud kogu „pater familiae“, kellel piiramatult võim oma laste ning kogu perekonna üle. See võim nõrgeneb aja jooksul seeläbi, et teatud õigused lapse suhtes tekivad ka lapse emal, sel viisil kerkib päevakorraale uus mõiste — vanemlik võim. Praegusel ajal on põhjamaade perekonnaõigus kõige sobivama väljenduse leidnud vanemliku võimu mõistele, mille sihiks pole enam vanemate enda huvid, vaid laste huvid kaitse.

Vanemliku võimu puudumisel astub kohale avalik võim — keskajal kirikuvõimu näol, peamiselt vaestelaste hooldamisel, ning pärast riigivõimu näol. Mitte ainult hoolekandelised küsimused ei huvita riigivõimu, vaid ta hakkab huvi tundma ka hariduslike ja kasvatuslike probleemide vastu. Suure Prantsuse revolutsiooni teooriate mõjul levib kõikjal rahva haridustaseme tõstmise nõue. Sunduslikku koolikohustuse seadmise kaudu lahendab riik noorte kooliskäimist, arvestamata selles asjas vanemate soove.

Kogu XIX sajandi jooksul võib tähele panna avaliku võimu piiride laendamist alade suhtes, mis kuulusid esialgselt vanemlikule võimule.

Loomulikult arenevad ühes sellega ka vanemliku võimu asendusinstituudid, mis kannavad eri maades ka eri nimetusi, olgugi et nende ülesanded samad: hoolekandekohus, perekonnakohus, vaestelastekohus; põhjamaades — lastekaitse-ametid.

Nende asendusinstituudid arenevad alles aegamööda selleks, mis nad praegu on — alaealiste kaitseasutisteks. Veel XVIII sajandi lõpul ning isegi XIX sajandi algul näevad nad oma ülesandeid nii nagu vanemad ise — lapsed on nende pärast ning neilt on nii palju kui võimalik tarvis kasu saada.

Kasusaamise võimalused avanevad laialt ühes tööstuse arenguga. Oma-avalitsuse kulul ülalpeetavaid lapsi ning noori rakendatakse vabrikutööle, arvestamata tolle aja raskeid töötingimusi, mis polnud reguleeritud ühegi seadusega.

Iseäranis raske olukord oli noortel Inglismaal, kus tööstus arenes kiirelt ning jõudsalt. Polnud ettenähtud piiri laste vanuse suhtes töövõtmisel, nii et vabrikutes töötasid ka nelja- ja viieaastased lapsed, samuti polnud reguleeritud tööpäeva pikkus. Kogu olukord põhjustas massilisi haigestumisi ja surmajuhtumeid noorte keskel, kuid omavalitsused ei reageerinud sellele, samuti ka mitte vanemad, kes laste töö kaudu suurendasid perekonna sissetulekuid. Avaliku arvamise mõjul võetakse laste ja noorte töökaitse küsimus arutusele parlamendis ning 1802. a. ilmub Inglismaal esimene lastesse puutuv töökaitse-seadus, millega alustatakse töökaitset üldse.

Nagu noorte haridusküsimus omal ajal, nii eraldub ka noorte töö-küsimus perekonna õiguslikest normidest ning osalt ka eraõigusest selleks, et muuta avalikuõiguslikuks normide-kompleksiks, mis tuntud tööõiguse nime all ja mis moodustab ühe eri osa tööõigusest — nimelt tööõigusliku noortekaitse. Mõned riigid on isegi niikaugele läinud, et on vanematelt võtnud kaasarääkimise õiguse isegi tööala ning töö asukoha valikul: Saksamaal

on paari aasta eest kehtestatud sunduslik tööteenistus, igas maakonnas on noorte jaoks töövahetalitus, kuhu kuuluvad sundregistreerimisele kõik noored, kes algkooli lõpetanud või koolikohustusest muul teel vabanenud. Neid saadetakse töödele vahetalituse ameti äranägemise järgi. 1938. a. saadik on sunduslik tööteenistus laiendatud ka tütarlastele.

Teistes Euroopa riikides, näiteks Sveitsis, Inglismaal jne. on tööteenistusest osavõtt peamiselt vabatahtlik.

Nooresse puutuvate normide kogu suureneb aegamööda veel seeläbi, et mitmel maal luuakse eriseadusi nende noorte jaoks, kes sattunud vastuollu seadusega. Esimesi samme sel alal tegid P.-Am. Ühendriigid, luues noortekohtu instituudi, mis on olnud eeskujuks Inglismaa ja Euroopa mandrimaade vastavatele asutustele.

Vaatamata noortekohtute tüüpide erinevusele mitmel maal, on neil kõigil ühine siht — noortekaitse.

Noortekohtu erinevus harilikust kohtust selgub kõige paremini võrdluse teel.

Hariliku kriminaalkohtu ülesanne on: 1) välja selgitada kuritöö koosseis, 2) karistada süüdlast ning kaitsta ühiskonda kurjategija tegude eest. Vastavalt sellistele ülesannetele on ka välja kujunenud kohtu abiorganitena — politsei ja prokuratuur ning kohtu otsuse täitmise võimaldamiseks — trahvid, vanglad ning surmanuhtlus.

Noortekohtu ülesandeks on: 1) välja selgitada asjaolusid, mis viisid noori kuritegevusele; need asjaolud võivad peituda kas noores eneses — selle tõttu on vaja tema isiku põhjalik tundmine nii füüsilise kui ka vaimse tervise suhtes, selleks tarvitatakse harilikult eriteadlase — arsti abi. Osalt peituvad noore kuritegevuse põhjused välisoludes — perekond, lähem ümbrus, majanduslik olukord; selliseid põhjalikke uurimisi ei tolmata ei politsei ega kohtu-uurija, vaid kohtuniku abilised — probation officer Inglismaal ja Ameerikas, assistante sociale — Prantsusmaal, Belgias; lastekaitse-ametnik — Põhjamaadel.

Kui kohtunik asub eksinud noore asja otsustamisele, siis on temal käepärast eriteadlaste arvamusel tema isikust ning ümbruskonnast. Kohtuistungil kontrollib kohtunik isiklikult saadud informatsiooni, rääkides noorega ning tema vanematega või hooldajatega. Harilikult toimub kohtuistung väga lihtsustatud korras, võrreldes hariliku kriminaalkohtupidamisega.

Otsuse tegemisel on kohtunikul peasihiks valida olemasolevatest kasvatuseabinõudest kõige sobivam — kas lõpetada asi ainult noomitusega, või anda noor probation officer'i järelevalve alla, või paigutada kasvatusasutisse. Otsus pole kunagi lõplik, noor süüalune jääb kuni vabastamiseni kohtuniku valve alla, kohtunik võib kogu selle aja jooksul süüaluse suhtes uusi korraldusi teha.

Uurimised on näidanud, et noorte kuritegevuse peapõhjuseks on halb kodune elu, või selle täielik puudumine, alles teisel kohal on majanduslikud põhjused, pärivus jne.

Sellega ühenduses on nendes maades, kus noortekohus olemas, vanemliku võimu instituut teise kuju omandanud kui mujal. Mujal on vanemliku võimu lõpetamiseks tarvilik vanemate suur süü laste vastu. Seal, kus olemas noortekohtud loetakse vanemate süüks juba laste hooldamatust ning asendatakse vanemlik võim hooldaja või kasvatusasutise võimuga.

Võib vaielda selle üle, mis põhjustel võiks vanematelt võimu ära võtta, kuid jääb tõsiasjaks, et vanemliku võimu piirid ka kasvatusõiguse osas vähenavad avaliku võimu arvel.

Kõigest eespool öeldust selgub, et leidub palju alasid, kus noorte seisukord on fikseeritud seadusandluses: nii näiteks noorte haridusküsimus, töötamisega seotud probleemid, noorte kuritegevus, noorte ja vanemate vahekorrad. Kõik need normid on avaldatud eri aegadel ning moodustavad ühe või teise seadustiku osa. Tervikuks pole neid veel kuskil koondatud. Saksamaal on siiski katsetud välja anda noortesse puutuvate normide kogu, mille abil võib tulevaadetak saada, kuivõrd suur on ulatuse kui ka alade mitmekesisuse poolest noorteõigus.

Loomulikult ka Eestis on tähelepanu pööratud noorte-küsimusele ning see huvi väljendub nii vastavas seadusandluses kui ka reas uutest asutistest.

Uue asutisena esineb Haridusministeeriumi juurde asutatud Noorsoo- ja Vabahariduse Osakond. Peale selle asutati omavalitsuste juurde „Noorte komiteed“, kuhu kuuluvad koolide inspektor, Koolivalitsuse juhataja ja sekretär, noorsoo-organisatsioonide esindajad ning laiendatud koosseisu kuuluvad ka kutsevaliku nõuandla juhataja ja koolide vanem arst. Pealinnas töötab veel linnateenistuses seisev eriline noorte hooldaja. Sellest nähtub, et meil Eestis on võimalusi loodud noorte üldhoolduseks, eriti kui süstemaatselt välja arendatakse noorte hooldajate instituudid eri linnades jne. Noorte hooldaja ülesanded erinevad selle järgi, milliste noortega ta tegeleb — siht on alati sama — noorte huvide kaitse.

Noori liigitatakse hooldaja töö seisukohalt nende tegevusalade järgi. Koolinoored moodustavad eriliigi, siin on hooldajal juba direktiivid olemas, sest koolinoorte suhtes on olemas Haridusministeeriumi eeskirju, ning teiselt poolt on pea igas koolis oma noorsoo-organisatsioon olemas, kuhu noored kuuluvad.

Siiski on ala, millele on vähe tähelepanu juhitud — see on kooliõpilaste korteri- ning toitlustamiseolud, peamiselt maalt linna tulnud õpilaste suhtes. Siin piirduetakse harilikult formaalsuste täitmisega ning noorte hooldaja ülesanne oleks kaasa aidata kostikohtade inspeksiooni teostamisele.

Kõigist noortest on koolinoored siiski kõige paremas olukorras; sest neil on koolitöös kindlad ülesanded täita ning vabal ajal on nad harilikult tegevuses noorteorganisatsioonides.

On kahju, et side noorteorganisatsiooniga harilikult lõpeb noore lahkumisel koolist. Just siis oleks temal mõistlik vaba aja kasutamine vajalik, eriti siis, kui ta veel ei asu kohe tööle.

Koolivabade ning töövabade noorte probleem on mitmel pool lahendatud tööteenistuse kaudu. Eestis on neid noori küllalt olemas, osalt seepärast, et koolikohustus on meil ettenähtud ainult 14 aastani, kuid paljudele tööaladele võetakse noori alles 16-aastaselt — kui edasiõppimiseks puuduvad võimalused, siis kujuneb 14—16-a. noortel tegevusetuse ajajärk, mis võib halvasti mõjutada kogu edaspidist elu, sest ta langeb ajale, kus noor kergesti allub igasugustele mõjudele.

Noorte hooldaja tegevus on siin eriti tähtis, sest ta peab organiseerima nii tööd kui ka vaba aja kasutamist.

Eri liigi noori moodustavad mitmesugustel aladel töötavad noored.

On olemas rida asutusi, mis tegelevad töötavate noortega, need on — töökaitse inspeksioon, noorte tööbüroo ja kutsevaliku nõuandla.

Noorte hooldaja peab olema vahemeheks noorte ning nende asutuste vahel. Noorte töötajate vaba aja kasutamiseks puuduvad praegu meil soodsad

võimalused. Suvel on olukord parem, sest võib sportida, kuid kinnised ruumid, mida noored võiksid oma koduks nimetada, puuduvad meil. Selle takistuse kõrvaldamiseni vist ei pääse noorte vabaja organiseerimine katsetamise ajajärgust.

Eestis puuduvad hooldajad nende noorte jaoks, kes on sattunud vastuolulise seadusega. Kuni 12 a. eksinud noori antakse vanemate hoolele, kuid see abinõu on sageli tulemusteta, sest noor on eksiteele sattunud just seetõttu, et vanemad ei taha või ei suuda oma kohustusi tema vastu täita. Noorte hooldaja abiga saaks teatud määral kõrvaldada noorte hooldamatust.

Eespool öeldust selgub, et meil on nagu paljudel teistel maadelgi noorteõigus alles kujundamisel, kusjuures mõni ala on kujunenud üsna jõudsalt — teised on söötis. Tööõiguslik noortekaitse on Eestis arenenud rahvusvaheliste konventsioonide mõjul üsna rahuldavalt selles osas, mis käsitleb tööstuslikku tööd.

Kuna aga suur osa alaealiste tööjõudu tarvitatakse ka põllumajanduses, siis valitseb sel alal veel järelevalve puudus ning töötingimused olenevad harilikult tööandja heast tahtest. Meil on luules ja proosas kirjeldusi karjalapsepõlvest, ning seda tööd on ümbritsenud romantika, mille varju jäänud karjalapse igapäevane elu.

Noortekaitse kriminaalõiguslikul alal on jäänud Eestis samale tasemele, kui ta oli Vene ajal, ning võib isegi tähele panna noorte suhtes tagasiminekut, võrreldes teiste maadega, sest Uus kriminaalseadustik 1935. a. on ekslikult noori lähendanud täiskasvanud kurjategijatele. Kõik põhimõtted, mida rakendatakse noorte-kohtus — on kõrvale jäetud. Noorte kohta ei teostata erilisi uurimusi, mis võiksid selgitada tema süüteo põhjust. Pole olemas objektiivset kriteeriumi alaealise kurjategija paigutamiseks kas vanglasse või Harkusse. Kui nad kord sinna paigutatud, siis on vähe lootust, et neist saaks elukõlvulised inimesed, sest nad elavad tegelikult elust eraldatud maailmas. Valvurid ja õpetajad-kasvatavad kannavad vangla ametmündrit, karistusena on sanktsioneeritud ihu- nuhtlus ning kartser. Arsti osa piirdub hariliku järelevaatusega ning statistilise andmete teha täitmisega.

Kui siiski osa noortest lahkub Harkust parandatuna, siis on see tänu sellele, et meie asutised on osanud välja arendada üht tähtsat kasvatustegurit — nimelt töötahet ning tööskust mitmesuguste töökodade kaudu.

Kolovere hoolekandekooli ning Harku kasvandikud oskavad valmistada tarbeasju plekist, puust ning rauast, oskavad raamatuid köita ning rätsepa- ja kingsepaamet on paljudel selge, nad töötavad ka põllul ning aias.

Meie väikese maa kohta on meil siiski liiga palju noori, kes eksivad seaduse vastu. Olgugi et 1935. a. saadik sattuvad noored kohtu alla alles 12-aastaselt (enne allusid noored kohtule alates 10 a.), siiski selgub kohtu aruannetest, et keskmiselt on meil üle maa ligi 1000 noort iga aasta oma tegude eest kohtus vastust andmas.

Noorte-küsimuse rahuldav lahendamine nii meil kui ka mujal on võimalik ainult tingimusel, kui arvestatakse noort kui olevust, kes erineb täiskasvanust mitte ainult selle poolest, et tal on vähem füüsilist jõudu, vaid kogu tema vaimulaad on erisugune ning sealjuures kergesti mõjustatav. Noores peituvad kõik võimalused. Noortesse puutuvate küsimuste lahendamisel kas seaduseandlikul või muul teel on tarvis neid võimalusi arendada, noorte eneste huvides, ning seega on ka rahva ja riigi tulevik kindlustatud.

V. POSKA-GRÜNTAL

MÄRKMEID PATSIFISMI KOHTA INGLISMAAL

„Akadeemia“ järjekindlad lugejad vahest mäletavad Ants Orase artiklit „Aldous Huxley teekäänakul“ (Akadeemia 1938, nr. 2). Sääal vaadeldud Huxley seisukohtadest oli üks põhilisemaid mõtte, et maailmaparandamisel tuleks loobuda vägivalda kasutamisest ka nn. õilsate eesmärkide taotlemisel, ja et murrangu vägivaldala käitumise suunas peab iga indiviid sooritama eelkõige iseendas. Seesuguste veenetega ei seismud ega seisa praegugi Huxley Inglismaal üks, vaid neid jagab tähelepandav osa inglise patsifistlikust liikumisest, nimelt selle radikaalselt patsifistlik osa. Inglismaal, nagu mujalgi, on külluses rahuarmastust tingimisi, patsifiste, kes tahaksid küll rahu, ent teatud eesmärkide eest on siiski valmis sõdima, olgu selleks siis riikidevaheline status quo, kollektiivne julgeolek, töölisklassi võim või muud. (Patsifismi tingimisi esindas m. s. ka omal ajal laineid löönud R. U. P.). Muidugi pole Huxley oma ideoloogiaga mahutatav seesuguse patsifismi raamidesse, küll aga säärasesse, mis eitab sõda igasuguste, olgu kui tahes sümfaatsete, eesmärkide teenistuses. Viimast laadi patsifistid on praegusel Inglismaal koondunud eeskätt *Peace Pledge Union*'i (Rahutõotuse uniooni) ümber, mis omakorda kuulub osakonnana Sõjatõrkujate Internatsionaali (*War Resisters International*). Viimase rahvusvaheline sekretariaat tegutseb samuti Inglismaal legaalse asutisena ka praeguse sõja päevil.

Sõjatõrkujaid on Inglismaal leidunud varemgi. Puudutamata siin kveekerite vastupanu juba sajandite eest, võiks tähendada, et Maailmasõja ajal oli Inglismaal umbes 16 000 väeteenistuse tõrkujat maailmavaatelistel põhjustel. Umbes 10 000 neist paigutasid valitsusvõimud mitmesugustele tsiviiltõõdele, aga üle 6000 sattus lühemaks või kauemaks ajaks vang, nende seas hulk nn. absolutiste, kes ei nõustunud isegi mitte tsiviilteenistusega, kui käskijaks on sõdiv valitsus. Väeteenistuse hülgajate hulgas oli väga erineva varandusliku seisu ning mitmesuguste maailmavaadetega isikuid kveekeritest ateistideni, konservatiividest äärmiste pahempoolseteni. Nende arv oli suurriigi kohta mudugi liiga väike, et kuidagi märgatavalt pidurdada sõda, aga küllalt kõrge, et tõmmata endale avalikkuse tähelepanu, milleks kaasa aitas seegi, et parlamendis ja ajakirjanike seas leidus tõrkujate saatusest huvitatud inimesi.

Pärast rahuõlimimist ja sundusliku väeteenistuse kaotamist ei lakanud Inglismaal kaugeltki sõdimise vastane propaganda. Viimase ootamatult suure tõusu elas sõjatõrkumise liikumine üle 1934. a. sügisel, mil kanoonik Dick Sheppard kutsus ajakirjanduse kaudu üles endast kirjalikult teatama kõiki mehi, kes mõistavad hukka sõja ja keelduvad edaspidi osa võtmast igasugusest sõjast. Esimese kaheteistkümnne kuu jooksul saabus umbes 80 000 tõõust. Neist vastajaist kujuneski välja Rahutõõtuse unioon, millesse peagi ära sulasid mitmed teised samasuunalised organisatsioonid. Hiljem hakati uniooni vastu võtma ka naised, ent tingimisi, et naiste arv organisatsioonis ei tohi ületada meeste oma. Käesoleva aasta septembris oli P. P. U. liikmete koguarv 130 620 (uniooni häälekandja andmeil). Liikmete iga ning elukutse on väga mitmesugune. Juhtidena on tegutsenud teiste hulgas mõnedki mehed, kelle nimel on kõla ka väljaspool patsifistlikke ringe (nagu näit. filosoof ning matemaatik Bertrand Russell, kirjanik Huxley, endine diplomaat lord Ponsonby jt.).

Oma ideede propagandat on P. P. U. võinud teostada õige mitmesugustel teedel. Miitinguid, nende seas ka suuri vabaõhumiitinguid, ei korraldatud ainult sõjaelseil aastail, vaid ka käesoleva sõja ajal (vähemalt kahest esimesest kuust on andmeid nende ridade kirjutajal). Ka ärevais oludes näivad need toimunud vajaliku rahumeelsuse distsipliiniga. Uniooni seisukohti tutvustavad ka brošüürid ja raamatud (nende hulgas mõned brošüürid ka Huxley sulest, samuti tema poolt koostatud väike „Patsifismi entsüklopeedia“). Unioonil ilmub oma

nädalaleht *Peace News* (Rahu uudised), rahuajal tavaliselt 12, sõjaoludes 8 suurt ajalehelehekülge. Lendlehti on liikmed levitanud nii rahu ajal kui ka käesoleva sõja algul. Nii teatab *Times* 7. oktoobrist umbes poole miljoni P. P. U. lendlehe levitamisest, milles soovitatakse valitsusele kiiret rahusõlmimist. Ja kui mõned päevad hiljem võimud lendlehtede aktsiooni keelasid, siis jääb P. P. U-le ikkagi veel muid legaalseid eneseavaldamise võimalusi.

Milles püüab siis P. P. U. oma avaldustega inglasi veenda. Loobumine igasugusest sõjast on see põhimõte, mida jutlustati nii enne sõda kui ka propageeritakse sõja ajal. Huvitavate statistiliste võrdluste abil püütakse selgitada maailmasõja ohvrite, samuti ka relvastusfirmade kasu tohutust. Nende võrdluste hulgas on tõesti meelejäävaid. Näit. on Columbia ülikooli professor Butler välja arvutanud, et kogu maailmasõja kulude eest oleks võinud hankida igale perekonnale Suur-Britannias, Kanadas, Ühendriiges, Prantsusmaal, Belgias, Venemaal, Saksamaal ja Austraalias 2½ hektaari maad, 500 naelsterlingi väärt maja, 200 naela eest sisustust. Ülejäägist oleksid kõik vähemalt 20 000 elanikuga linnad mainitud maadel võinud saada miljon naela väärt raamatukogu ja kaks miljonit naela väärt ülikooli. Ja edasi oleks võinud veel vabalt teostada Belgias ning Prantsusmaal sõjatagajärgede hüvitamise. Püüti näidata, kuidas tööpuuduse vastu võitlemine nn. sõjakonjunkturi kaudu läheb kallimaks igasugusest töötute toetamisest ning on ainult vajaliku lahenduse ajutine edasilükkamine raskenevaise oludesse. Paljastatakse sõja ning sõjale valmistamise moraalselt laostavat mõju. (Siin puhul võiks vahest teiste teoste seast esile tõsta omaaegse välisasjade alamriigisekretäri lord Ponsonby teost *Falsehood in Wartime*, hoolsalt dokumenteeritud valede kogu Maailmasõja ajalt mitmest riigist). Öilsates sõjaeesmärkides püütakse äratada kahtlust. Tuletakse meelde, et juba Maailmasõda nimetati sõjaks demokraatia eest, ent tema tagajärgede hulka kuuluvat demokraatia ning kodanikuvabaduste allakäik, eriti mandril. Küsitakse, kas uus sõda, mis rahvusvahelist viha kasvatab, inimesi toorestab, erakorraliste võimuvahenditega harjutab ja majanduslikku olukorda raskendab, ei too endaga veel sügavamalt demokraatia langust. Igasugused sõja või selle ettevalmistamisega seoses olevad vabaduste kitsendamised on leidnud kiiret kommenteerimist selles mõttes. Agressiivse Saksamaa suhtes on soovitatud Saksamaa majandusliku häda tõsist arvestamist ja tõhusat vastutulekut. Ja kui need ohvrid ei peaks andma tulemust, siis taotletakse ikkagi loobumist sõjalisest vastupanust, äärmisel juhul passiivset vastupanu. Viimase paremusi propageeris juba maailmasõja ajal Bertrand Russell. Vastupanuta sissetungi korral jääksid ära sõja metsikused, aga ka võidu au. Kui võõrad tahavad aga maal valitsema hakata peremeestena, ignoreerides inglise traditsioonilisi õigusi, vabadusi ning korraldusi, siis tekib üldine sabotaaž — ametnikud lahkuvad, sadama ning raudteetöölised streigivad, õpetajad ei õpeta, vanemad ei saada lapsi kooli jne. jne. Ainult sabotaaži eest võiks maha lasta küll üksikuid, ent mitte iial sel määral inimesi, kui Inglismaa kaotas maailmasõjas. Kui seesuguse vastupanu juures osutada sama distsipliini ning enesetalgamist, mida nõuab sõda, siis peaksid sissetungijad varsti järele andma. Seda laadi mõttekäikude kõrval rõhutatakse moodsa sõja koledusi.

Sõja algusest päälle domineerivad P. P. U. häälekandjas aga konkreetsed ettepanekud kiireks rahusõlmimiseks. Suurema kaalu saavutamiseks astus P. P. U. septembris Rahvusliku Rahunõukogu, väga mitmesuguste, ka vähem nõudlikult patsifistlike Inglise rahuorganisatsioonide keskasutise liikmeks. Rahunõukogu president Chelmsfordi piiskop Henry Wilson esitas septembri keskpaiku Rahunõukogu deklaratsiooni, milles soovitakse, et pääminister avaldaks konkreetsemalt ning detailsemalt sõja eesmärgid ning alused, millel ta on valmis rahu sõlmima. Hitlerismi hävitamise loosung üksi jätab ju liiga

palju küsimusi lahtiseks! Briti valitsus peaks Rahunõukogu arvates deklareerima, et ta sõlmib rahu poolte vajadusi arvestavate läbirääkimiste, mitte diktaadi korras, ja püüab igati kaasa aidata selleks, et Euroopa rahvaste elujärg paraneks seesuguste ümberkorralduste läbi, kui vabakaubanduse jalulesäädmise, kolooniate rahvusvaheline valitsemine (arvestades pärismaalaste huve) ja võrdsed toormaterjali hankimise, kauplemise ning investeerimise võimalused sääl kõigile rahvastele, et toimuks riikide föderaalne liitumine ja vastastikune toetamine relvastuse kaotamisel ning üleminekul rahumajandusele. Muidugi toetab neid soove kõigiti ka P. P. U., kuigi üksikud tema tegelased on sõna võtnud veel muudegi rahutingimuste kasuks, nagu rahvahääletus kõigis vald-lusealustes territooriumides Euroopas, mille tulemusi tuleb piiri tõmbamisel val-jult arvestada kõrvale jättes strateegilised kaalutlused, samuti on nõutud üld-tähtsate strateegiliste punktide andmist rahvusvahelise kontrolli alla ning Rah-vasteliidu ümberloomist. Oktoobri alul, nagu tähendatud, levitas P. P. U. suure-mal arvul lendlehti, milles propageeriti kiiret rahuõlmimist. Samasuunalist propagandat teevad Inglismaal ka fašistid kommunistid. Nagu P. P. U. president sel puhul *Times*'i esindajale seletanud, on aga P. P. U. oma lendlehte-dega varem väljas kui fašistid. Ja mis puutub inglise kommunistidesse, siis võib siin tähendada, et P. P. U. opositsioon kujunevale sõjale on olnud kaugelt vanem ning järjekindlam, kuna kommunistide oma vankus seoses Briti-Vene koostööläbirääkimiste saatusega. Rahuõlmimine kui seekordne ühine eesmärk ei tähenda siin koguni liikumiste põhilisemat liitlust. Selleks on P. P. U. ring-konnad liialt selgesti väljendanud totaalsete režiimide sobimatust nende põhi-liste ideaalidega. Kapitalistliku korra teravuste kaotamine kuulub küll ka P. P. U. arvates kontraktiivsesse rahupoliitikasse, ent seda loodetakse saavu-tada selgituse ning kasvatusena, vägivaldala. Tulevat selgitada seda, kuidas praeguses huviste ning sidemeterikkas maailmas murerikas tohutute varanduste kogumine endale anakronistlik nähtus, samuti tulevat rakendada kasvatus, et leevendada võimuiha seda teist tähtsat tegurit kapitalistlikkude vägivaldala näh-tuste tekkimisel.

Propaganda kõrvale on P. P. U. oma osakondadega mõndagi teinud patsifis-tide vastastikuseks lähendamiseks ja üksteise toetamiseks. (Viimane muutub mõnikord vajalikuks sellegi tõttu, et esineb töölt vallandamisi patsifistliku meel-suse pärast. Tööleidmist raskendab m. s. see, et otseselt sõda teenivad tööstus-harud on põhjaliku sõjatõrkuja juures põlu all). Üle maa on loodud P. P. U. poolt hulk nõuandebüroosid väeteenistuse tõrkujale. Väeteenistuse tõrkumine südametunnistuse põhjustel on teatavasti Inglise seadustes legaliseeritud näh-tus (samuti kui Skandinaavias ning Hollandis). Ent võimudel on õigus määrata tõrkujale tsiviiltööd või panna nad sõjaväkke kohtadele, kus pole tegu otsese võitlusega. Küsimust, kas igal juhul on tõesti tegemist tõrkujaga südametun-nistuse pärast (nn. conscientious objector'iga), otsustavad vastavad komisjonid, kes patsifistide meelest teevad eitavaid otsuseid liiga kergelt. (Seda küsimust on ka käesoleva sõja ajal puudutatud alamkojas). Maailmasõja päevil kippus tõrkujale määratud tööteenistus võtma mõnikord karistuse ilmet. Et see näh-tus ei korduks alustas P. P. U. septembris läbirääkimisi tööministeeriumiga, mille tulemuste kohta kahjuks pole nende ridade kirjutajal andmeid. Lisaks muule on P. P. U. koos sõjatõrkujate Internatsionaaliga osutanud oma jagu aktiivsust rahvusvaheliste põgenikkude küsimuses. Paljudele olevat hangitud P. P. U. kaudu Inglismaale sissepääsemiseks vajalikke käemehi. Abistatud ole-vat lugematuid. Internatsionaal, kelle ainsaks võimsamaks osakonnaks on P. P. U. omab lastekodu Tšehhimaal ja hispaania põgenike laste jaoks Lõuna-Prantsusmaal ning Inglismaal. Poliitilistele põgenikele, eriti väejookskuitele patsifistlikele motiividel on aidatud hankida elamisvõimalusi ka väljaspool Euroo-pat, nii näit. mõningaile hispaania perekondadele Mexikos ning Kolumbias.

Nagu juba öeldust peaks paistma on Inglise valitsus olnud sõjatõrkumise liikumise suhtes väga salliv. Sõjatõrkujate internatsionaali väljaandeks koh-tame mõnigi kord komplimente Inglise siseministeeriumile. Inglise tsensuur paistab seni olevat pedantne ainult nende teadete suhtes, mis võiksid omada strateegilist tähtsust. Vaatamata neile soodsatele eeldustele tundub utoopiline oodata seesuguse poolreligioosse ning tingimusteta, isegi tagatise mitteküsi-va patsifismi tooniandvaks muutumist Inglise poliitikas lähemal ajal. Aga ühe tegurina avalliku arvamise kujunemisel tohiks P. P. U küll arvesse tulla. Ta on kindlasti üks häältest, mis, ükskõik kui kibedalt saavutatud, võidu juhul manit-seb mitte kordama Versailles' rahulepingu rangust. Sõja eesmärkide täpsem deklareerimine näib nende ridade kirjutamise ajal päevakorraks kerki- vat. Nii kuuleb Stefani agentuur 26. oktoobril Londonist, et tööerakond kavatsevat esi- neda deklaratsiooniga eesmärkide kohta, mida ta taotleb sõjas. Sellele oletat- take järgnevad teiste erakondade ning lõpuks valitsuse vastavaid avaldusi. Nii laial demokraatlikul alusel püstitatud ning küllalt varakult avaldatud ees- märgid võiksid kujuneda võrdlemisi siduvaks. Võib-olla aitab see, vastavalt muidugi deklareeritud eesmärkide laadile, isegi tõsta inglise propaganda veen- vust vastase juures. Peaks sõjaeesmärkide üksikasjalisem fikseerimine toime tulema, siis on patsifistide päälekäiminegi siin etendanud oma osa. Käesoleva kirjutise piiratud ruum ei luba arutada küsimust, kas füüsilistest relvadest loo- bumine ja enda täieline usaldamine ainult vaimsete kaitse alla on teeneks või karuteeneks Inglismaale ning demokraatiale. Igal juhul jääb märkimisvää- rseks nähtuseks, et meie ajalgi leidub hulk inimesi, kes püüavad harrastada hää- kohtlast impulsiivset ligimesearmastust säälgil, kus traditsiooniline käsitus rahva, klassi või muu grupi huvidest nõuab võitlemist.

LEO ANVELT

ÕIGLUSE ANTINOOMIA ANTIKSES ÜHISKONNAS

Antinoomiaaks nimetatakse teatavasti kahe teineteist eitava otsus- tuse vastuolu. Eriti kuulsad on I. Kant'i poolt esitatud nn. kosmoloogilised antinoomiad, milledest esitame mõned näiteks. Nii väidab üks otsustus, nn. tees: „Maailmal on kindel algus ajas ja ta on suletud ruumilistesse piiridesse“. Teine otsustus, nn. antitees, väidab seevastu: „Maailmal ei ole mingit algust ega ruu- millisi piire, vaid ta on nihästi ajaliselts kui ka ruumiliselts lõpmatu“. Need kaks teineteist välistavat otsustust moodustavad Kant'i I antinoomia. Teine anti- noomia: Tees: „Iga kokkuliidetud substants koosneb lihtsaist algosadest ja üldse eksisteerivad ainult lihtollused või see, mis nendest on kokku liidetud“. Seevastu antitees: „Ükski liitese maailmas ei koosne lihtsaist osadest ega ole maailmas üldse olemas midagi lihtsat.“

Sääraseid antinoomiaid või irratsionaalsusi esineb paljudel aladel. On ole- mas antinoomiaid matemaatikas, näit. hulgateoorias, kosmoloogi- lisi antinoomiaid, millest äsja oli juttu, moraaliseid antinoomiaid, mille hulgas võib eriti mainida kolme, need on 1) õigluse antinoomia, mis tuleb kohe lähema vaatluse alla, 2) altruismi probleem vastuoluga eetilise indi- vidualismi ja universalismi vahel ja 3) tahtevabaduse antinoomia, mis haarab sama põhiküsimust kui Kant'i III kosmoloogiline antinoomia; lõpuks on antinoomiaid teoloogias, näit. kuulus predestinatsiooni probleem ehk küsi- mus inimese igavese saatuse jumalikust ettemääramisest. Meid huvitavad siin- kohal muidugi ainult moraalised irratsionaalsused, mille hulka kuulub, nagu nimetatud, ka õigluse antinoomia. Sofistide poolt esiletõstetud moraalsete irrat-

sionaalsuste hulgest võtame lähema vaatluse alla ainult ühe, nimelt õigluse antinoomia.

Seni oldi naiivsel viisil harjunud vaatama kohalikele, esiisadelt päritud kombeile kui endastmõistetavatele. Aga mida enam avardus geograafiline vaatepiir, mida enam õpiti mõne Hekataiose või Herodotose uurimuste varal tundma võõraid rahvaid ja kombeid, oli see siis vana auväärne oriendi kultuur või mahaäänud barbarrahvaste primitiivne kultuuritase Sküütias, Traakias või Liibüas, seda enam kadus usk ja tärkas kahtlus ka oma enda kohalike kommetsel ilmtin-gimatu sunduslikkuse kohta ja sofistika oli siis see, mis tõmbas kogu selts-kondliku elu astendiku jumalate kuningast kuni viletsaima orjani kaugeulatus-liku tähtsusega küsimuse alla: kas rajanevad kõik need korraldused ja normid loodusele (*φύσις*) või ainult sättele (*θεός*)?

Antitees looduse ja sätte vahel oli kreeka mõtlejale juba tuttav. Selle esimese kirjandusliku esindajana nimetatakse Archel-aost, Anaxagorase õpilast, kes vaatlus ilu, õiglust ja seadusandlust mainitud antiteesi tähe all ja käsitles selles seoses ka inimese erinevust teistest elusolen-deist ja seltskondliku suhtluse algmeid. Just vastuolu looduse ja sätte vahel on võõras kõigile ajastikele, milles kriitikameel pole tõusnud tähelepanuvale are-nemisastmele. Kõikjal, kus autoriteet ja traditsioon on piiramatult võimutsemas, tunduvad kehtivad normid ainsate loomulikkudena või õigemini öelda nende vahetõrge loodusega ei paku üldse ainet kahtlusele ega isegi disputeerimisele. Muhameedlane, kellele Allah'i ilmutus, nagu see esineb koraanis, tundub kõigis usu-, õiguse-, moraali- ja poliitikaküsimuses ülima, mitte mingit apellatsiooni võimaldava kohtumõistjana, rändab veel tänapäevalgi meie hulgas ringi tolle varajase mõtteviisi esindajana, just nagu mõni elav kivistis, fossiil. Kaks suurt toimetete rida sõltuvad looduse ja sätte ülitähtsa antiteesi ülesseadmisesest ja tunnustamisest. See annab ühelt poolt relvad avameelseks löikavaks kriitikaks, mida hakatakse kohe harrastama kõige kehtiva kohta; ta annab teisest küljest uue kõrgeima mõõdupuu reformi jaoks, mida taotletakse varsti kõige mitme-kesisematel aladel.

Vaatleme kõigepealt looduse ja sätte eristamise kriitilist ehk negatiivset äraarvamist. Nagu juba tähendatud, võimaldas avardatud ülevaade mitme-suguste suuharude, rahvaste ja ajastike kombelistest ja riiklikest olundeist süvendatud äratundmise inimlike kommetsel ja seaduste proteuslikust mitme-palgelisusest. Juba Herodotos armastas kõrvutada sellel alal ilmnevaid tera-vaid vastuolusid.

Jõuti peagi veendumusele, et ükski teguviis või korraldus pole nii inetu ega kõlvatu, et ta ei võiks kuskil inimkonna mõne väikese murdosa juures olla suu-res austuses. Selle relativistliku vaateviisi vabastav toime oli äraarvamatu. Kuskil ei ilmu ta meile nii käegakatsutaval kujul kui Euripidese draamades, kes lööb igasugusele sünnipärasele päritolule ja kõigile seisuslikele vahedele lihtsalt käega kui konventsionaalsetele eelarvamustele, millel pole looduse poolt antud seaduste ja õigustega midagi ühist. Vähe puudub, et siin oleks murdunud ka rahvuslikud vaheseinad, et oleks esile kerkinud kosmopolitismi ideaal, mis esineb küünilikutele oma täies väljakujunduses.

Kuid antiteesi ülesseadmine looduse ja sätte vahel avab veel teise, hoopis vastupidise värava kriitilisteks refleksioonideks. Kui me seni mõistsime „looduse“ all sotsiaalset tungi ja tõelist või oletatavat esialgset võrdsust inimeste vahel, siis ei võinud ka vastupidisel käsitusel puududa oma esindajad. Tugevama võit nõrgema üle, andekama võim vähem andekate üle, kuidas võinuks see tõsiasi jätta tähelepanu endale tõmbamata kui loodusliku korra loomulik tulemus, seda eriti veel ühiskonnas, mis rajanes vallutustele ja orjapidamisele? Võime meenutada Herakleitost ja tema ülistust sõja kohta, mis kõikide asjade isana ning kuningana olevat lahutanud niihästi jumalad inimestest kui

ka vabad orjadest. See Efesose tark oli vist esimene, kes oli jõudnud selgele äratundmisele sellest määratust tähtsusest, mis on sõjal või üldse vägivald-tarvitusel riikide rajamise ja ühiskonna liigenduse kohta, ja kes tõi seda siis ka kujukalt esile. Sellele teataval määral lähedast vaateviisi kohtame hiljem Aristoteelse juures, kes seab endale ülesandeks põhjendada orjapidamist loodusliku korruga, õigustades seda ka orjade eneste huvides, kes olevat enese-määramiseks võimetud, ja astudes vastu neile, kes näevad orjastuses ainult sätte omavolilist akti. Et niisugusel vaatel ei puudunud Kreekas oma pool-dajad ja kaitsjad ka sofistlikul valgustusajajärgul, seda võime juba arvata. P l a t o n igatahes, kellele see vaateviis oli vastuvõetamatu, valib selle esitajaks ning advokaadiks ühe praktilise poliitiku, meile muidu tundmatu Kállikles'e. Sellel laseb ta dialoogis „G o r g i a s“ esindada väga temperamentlikult õpetust tugevama loodusõigusest. Kállikles juhib tähelepanu tugeva võimule nõrgema üle kui tõsiasjale, mis rajaneb loodusele ja mida ta sellepärast nimetab loodus-seaduseks. Loodusseadusest saab tema suus aga varsti loodusõigus ja nii väi-dab ta, et ülekohtutegemine on ainult inimeste sätte kohaselt inetum kui ülekohtutalumine, mitte aga loodusliku korra põhjal. Loodusõiguse järgi olevat asi just ümberpööratud: inetum olevat ülekohtu taluda kui ülekohtu teha. Sellele vastupidist vaateviisi nimetab Kállikles orjamoraaliks. Seadus ja kombus ole-vat ainult köidikud, millega nõrkade enamus püüab aheldada tugevat. Tõeline õigus olevat tugeva tulusus. Õige eluviis ja tõeline voores (*ἀρετή*) seisnevat ihade rahuldamisest ja mitte nende ohjendamises. Õnnelikkus aga seisnevat selles, et ei tarvitse olla kellegi teenijaks. Kes tahab õigesti elada, peab laskma kasvada oma ihaldustel nii tugevaks kui võimalik ja peab siis olema suuteline neid vapruste ja kavaluse kaasabil täiel määral rahuldama. Kõik muu olevat nõrkus (*ἀνανδρία*).

Selle ohjeldamatu lõbuhimu evangeeliumi kohta laseb Platon Sokratesel tähendada, et Kállikles ütleb siin puikleematult välja seda, mida teised küll mõt-levad, kuid mida nad kardavad väljendada. Kálliklese jõugeeniuse ülistus eri-neb ometi üsna oluliselt nii Herakleitose kui ka Aristoteelse äsjamainitud vaate-viisist. Kállikles nimelt ei taotle mitte inimkonna väikese murdosa, vaid terve inimkonna alistamist ühele ainsale tugevale ja ka tema sümpaatia kaldub peamiselt tugevale ning üleolevale just vastandina nõrkade ning andetute m a s s i l e. Ta võtab partei jõugeeniuse, ülinimese kasuks rahvamassi vastu, kes püüab orjastada tugeva hinge juba varajasest noorusest peale ja kiskuda seda alla oma enda madaluse tasemele. Ta juubeldab mõtte juures, kuidas see tugev üksikindiviid viimaks ometi sarnaselt pooltalsutatud lõviga tõuseb äkit-selt üles oma uhkes jõukülluses, purustab oma ahelad, puistab endast maha kogu selle paberiräisi, seaduste ja nõiduste tühise pudipadi, mis takistab teda arendamast loodusepärast oma jõudu, ja astub meie ette looduse õiguse koha-selt meie isandana ja mitte meie orjana.

Nii oli „loodus“ ja „loodusõigus“ saanud ühelt poolt vähehaaval kosmopoli-tismiks areneva ühtlusepüüde ja teiselt poolt aristokratismi ja tugeva isiksuse kultuse toeks ning kilbiks. Ühine oli mõlemale voolule püüe purustada kütkeid, millesse pärimuse võim ja traditsioonide autoriteet oli mähkinud inimeste hinged.

Dialoog „Gorgias“ peateemaks on küsimus: Missugune on õige eluviis? ja ühenduses sellega tuleb seal paljude muude asjade kõrval üsna tõhusalt kõne alla ka õigluse antinoomia. Ent Platoni valjult tõetsija meel ei rahuldunud selle kardinaalse eluküsimuse käsitlemisega niisama muuseas teiste samalaadi-liste küsimuste kõrval ühes ja samas dialoogis. Ta võttis selle õigluse antinoo-miaga seoses olevate küsimuste kompleksil veel kord terava juurdluse alla ja sellest kasvas Platoni geniaalseim ning peaaegu mahukaim teos, tema „P o l i - t e i a“ 10 raamatus. Selle avang on lühidalt järgmine:

Vana Kephalos'e majas Peiraieusis vestleb Sokrates Kephalosega, tema poja Polémarchos'ega, Platoni vendade Glaukon'i ja Adeimantos'ega ja sofist Thrasymachos'ega. Vestluse kestel kerkib üles küsimus õigluse olemusest. Esi-
 algu likvideeritakse mõned pealiskaudsed definitsioonid, näiteks õiglus seisnevat kellegi hoolde usaldatud vara tagasiandmises või jälle sõprade abistamises ning vaenlaste kahjustamises. Sokrates ei taha tunnustada õiglaseks isegi ainult heade inimeste abistamist ja halbade kahjustamist, sest ei tohtivat üldse mitte kedagi kahjustada. Sellele väitele vaidleb ägedalt vastu sofist Thrasymachos, kes Sokratese ja Polémarchose sõbraliku arutluse kestel oli katsetanud juba mitu korda katkestavalt vahele astuda, olles aga juuresolijate poolt selles takistatud. Nüüd kasustab ta vestluses tekkinud väikest pausi, mitte suutes end enam tagasi hoida, ja hüppab nagu puurist vabanenud metsloom Sokratese ja Polémarchose kallale. Selgub, et vastandina Sokratese idealismile, mis Thrasymachose silmis kui lapsikult naiivne vaateviis ei leia mingit armu, tema ise on paadunud realist. Sunnitud ka omalt poolt esitama õigluse mõistepiiringu, seletab ta, et õiglus ei olevat muud midagi kui see, mis on tugevamale tuluks; tugevama all aga mõistab ta riigi parajasti mõõduandvat võimu, olgu see siis monarhistlik, aristokraatlik või ka demokraatlik. Missugune ka ei oleks kehtiv riigikord, ikkagi on olemas mingi valitsev klass, kellel on võim seadusi anda; nendele seadustele alistuda ongi see, mida nimetatakse õigluseks. Sest et seadused antakse niisiis tugevamate poolt, kaob Kálliklese poolt „Gorgiasese“ tehtud vahe loodusõigluse ja sätteil rajaneva õiguse vahel. Kállikles oli alavääristanud suurt massi, kes annab seadusi, kuna Thrasymachos arvestab seda, et suur hulk on just oma arvu poolest tugev, nagu Sokrates oli seda toonitanud Kálliklese vastu „Gorgiasese“. See ometi ei takista veel Thrasymachost ülistamast eriti türanniat. Nii nagu karjane karja, ekspluateerivat ka valitsejad nende poolt valitsetuid oma enese kasuks; selles seisnevatki valitsejate õnnelikkus, ja kõige kõrgemale astmele selles tõusvat türann ehk usurpaator, kes oma ülekohtuse tegevuse läbi võivat saavutada ülimalt õnne, sest ta omandab vägivaldselt võõra vara mitte tükati, vaid kõik korraga, nii era kui ka riikliku, kodanliku ja jumalaile pühendatu, rõõvib alamailt koos nende omandusega ka nende vabaduse ja mida põhjalikumalt ta seejuures talitab, seda kindlamini jääb ta varjatuks kõigest lahtusest ning teotusest, mis tabab pigemini seda, kes teostab sääras röövingut vähemal määral; türanni aga ülistatavat kõigi oma-
 maalaste ja võõraste poolt õnnelikuks. Sokrates seevastu teeb selgeks, et valitseja kohus on hoopis töötada oma alamate kasuks ja et õigus on võimeline muutma tugevamaks igasugust ühiskonda, olgu see või röövlisalk, ja et ta võib teha inimesed niimoodi õnnelikuks. See on „Politeia“ I raamatu peasisu.

Teises raamatus avaldab Glaukon rahulolematust Sokratese tõendite üle ja võtab koos Adeimantosega enda peale ebaõigluse kaitsmise, kuid ainult puhtteoreetilisest huvist, ilma et nad ise jagaksid Thrasymachose arvamist. Sokratese väite peale, et õiglust tuleb eelistada mitte ainult tema tagajärgede pärast tulevikus, vaid tema enese pärast, nõuavad Glaukon ja Adeimantos, et küsimus seatagu üles päris puhtalt omaette, arvestamata igasugust tasu või karistust; täiuslikult õiglane, keda kõikide inimeste poolt peetakse aga ülekohtuseks ja kes seetõttu langeb vihkamise ja tagakiusamise ohvriks, kõrvutatagu täiuslikult ülekohtusega, keda kõikide poolt peetakse aga õiglaseks ja kes sellepärast saab esiteks ise oma ülekohtu läbi igasuguste kasude ning lõbude osaliseks ja keda teiselt poolt austatakse ka kõigist kaasinimestest ning kellel pole karta isegi pärast surma mingit karistust, sest oma ülekohtuselt kokkuriisunud rikkalikust varandusest on ta võimeline tooma jumalaile oma elu ajal rohkesti ohvreid, neid sel viisil endaga lepitades. Kumb neist kahest on siis õnnelikum?

Seda Glaukoni ja Adeimantose esitust on nimetatud mõttetavuse, selguse ning ehtsa teaduslikkuse imeks antiikses filosoofias ja see meenutab täielikult

uusaja ranget eksperimentaaluurimise menetlust. Rakendusele on võetud, nagu näha, J. St. Mill'i teine induktsioonimeetod, nn. *Method of Difference* ehk erinevusmeetod. Tuleb mõttes luua kaks instantsi, mis ei erine teineteisest milleski muus kui küsimusealuse teguri, mille toimet tuleb proovida (käesoleval juhul õigluse), olemasolus ja puudumises. Selleks otstarbeks seatakse esiti vastamisi täiuslikult õiglane täiuslikult ülekohtusega. Siis paljastatakse õiglus ja tema vastand kõigist neile tavalisti kaasuvaist kõrvalnähtusist, nagu hea ja paha kuulsus, tasu ja karistus jne., ja mis veel enam, need kaasnähtused vahetatakse koguni üksteisega ära. Nii seisavad teineteise vastu kaks diametraalselt vastupidist juhtu: Ühes on õiglus olemas, kuna kõik tema kaasnähtused puuduvad, teises on õigluse kaasnähtused olemas, tema ise aga puudub. Oletuse näitlikumaks muutmiseks tarvitatakse kuulsat Gyges'e sõrmust, millest nähtamatuks muudetuna ülekohtune võib teostada igasuguseid kuritegusid, ilma et kannatada mingit karistust ja koguni ilma et kaotada midagi oma aust ja lugupidamisest. Nii kujutatakse teda sammuvat takistamatult ülekohtu äärmise piirini, olles ise külluslikult õnnistatud kõigi maapealsete varadega. Tema vastaspooleks on too õiglane, kellele tema voooruslikust tegevusest ei tule mingit kasu ega tulu, vaid keda pealegi kogu ta eluaeg mõistetakse valesti, vihatakse, põlatakse, kiusatakse ja vaevatakse kui ülekohtutegijat. Ja nii siis võetakse õiglane lõpuks kinni, pannakse ahelaisse, pekstakse rooskadega, piinatakse kõiksugustel piinariistadel, pistetakse tal tulise oraga silmad peast välja ja viimaks pärast igasuguseid piinamisi lüüakse ta veel risti, nii et kõigile kaasaeglastele ja tulevastele põlvedele oleks teada, et on tegemist maailma suurima kurjategijaga. Niisugune olgu Glaukoni nõudmisel õiglase inimese lõpp. Ja nüüd, kui Sokrates suudab selgeks teha, et isegi niisuguste eelduste puhul õiglane on õnnelikum kui ülekohtune, ainult siis võib ta oma teesi pidada tõestatuks.

Sokrates tunnistab end paugupealt võimetuks niimoodi seatud probleemi vahetult lahendada. Ainult kaudsel teel olevat see vahest võimalik. Kui meie nägemisvõim ei küüni mõnd peent kirja suurest kaugusest lugema, siis võime pidada õnnelikuks juhuseks, kui me leiame kuskil mujal sama teksti suuremate tähtedega kirjutatult suuremal pindalal. Missugune tähendus on õiglusel oma olemuselt üksikhingese, see selgub meile, kui otsime ta üles esmalt seal, kus ta esineb meile suurendatud mõõtkavas. Selleks otstarbeks tahab Sokrates konstrueerida ideaalse riigi; kui see on tõesti täiuslik, siis peab seal olema leida ka õiglus; on aga õiglus riigis üles leitud, siis peab võrdlus riigi ja indiviidi vahel suutma selgitada ka õigluse kohta ja tähenduse üksikindiviidi elus. Seega on avatud tee ideaalse riigi geneetilisele vaatlusele, mis täidab järgmised raamatud kuni seitsmendani *inclusive*.

Kaheksandas raamatus kujutatakse meile vastandina ideaalsele, õiglust kehastavale riigikorraile neli halba riigikorda: timokraatia, oligarhia, demokraatia ja türannia; nendega kõrvaltatakse neli üksikinimest, kelle hinged sisaldavad samasuguseid ebanormaalseid komponentide segusid kui vastavad riigikorradki. Niihästi ühiskonnas kui ka indiviidide puhul ei kirjeldata üksnes olukordi, vaid ka arenemist nende olukordade suunas, mida kujutatakse pideva degenererumisenä. Viimasel astmel jõuame türannilise loomuse, s. o. inimese juurde, kelle hing on raketud türannia eeskujul, sel viisil, et üksainus tung või kirk on haaranud enda kätte ainuvalitsuse, Sokrates näitab, kuidas niisugune inimene on õnnetutest õnnetuim maailmas, eriti veel siis, kui ta on ühtlasi veel mõne riigi türann. Niisuguse paralleelsmi kaudu riigi ja üksikindiviidi vahel saavutab Sokrates lõpuks pärast herkuleslikke jõupingutusi õigluse olemuse, tähenduse ja väärtuse kohta teda ja tema kaasvestlejaid rahuldava lahenduse. Antinoomia on likvideeritud; tees on võitnud antiiteesi.

Ent seda esialgu ainult teoreetilises arutluses. Tegelikult pidi aga mööduma ligi pooltuhat aastat, enne kui maailm sai näha, et Glaukoni poolt postuleeritud

rigoroose õigluse printsiip on kõigi tema hirmuäratavate konsekventsidega tõesti sajabrotsendiliselt rakendatav ka praktilisse ellu, ja seda mitte ainult mõne üksiku askeetliku filosoofi, iseäratseva eraku või jälle mõne ainulaadse kangelase, jumalinimese poolt, vaid just tolle laia massi poolt, kellest aristokraatliku hoiakuga Platon loomulikult ei teadnud loota midagi erilist head, vaid kelle ainsaks vooruseks ta pidas *εωφροσύνη*'t, mõõdukust ehk tagasihoidlikkust, s. o. et igaüks rahulduks oma olukorraga ega piüaks võimu enda kätte haarata, mis tegelikult ja õiguslikult kuulub andekamalle ning võimekamalle. Mõtlen siin nimelt kristlaste tagakiusamisi, mis algasid keiser Nero ajal a. 64 p. Kr., s. o. umbes 440 aastat pärast Platoni „Politeia“ koostamist, ja kestsid väikeste vaheaegadega tervelt kaks ja pool sajandit kuni Milano ediktini Constantinus Suure ajal a. 313 p. Kr. Need tagakiusamiste seeriad, mida arvult oli 10 ja mis teostusid enam-vähem kogu tolleaegse Rooma riigi territooriumi ulatuses, andsid otse masendavas külluses tõendeid selle kohta, kuidas Glaukoni poolt postuleeritud otse ilmvoimatutes välistes elutingimustes inimesed, kelle sisemise minaga olid asjad täiesti korras ehk, piltlikult öeldes, kelle sisemaailmas valitses ideaalselt täiuslik riigikord õigluse juhtimisel, suutsid siiski tõusta maksimaalse õnnelikkuse läbielamiseks, mis niivõrd silmanähtavalt peegeldus nende välimuses, et igal ajal leidis ka kõige jubedamate piinamisstseenide ajal isikuid pealtvaatajate hulgas, kes sealsamas omal algatusel andsid endid üles kristlastena, et ühineda piinatavatega õnne ekstaasis, nagu seda võib lugeda näiteks Karpos'e, Papylos'e ja Agathonike märtriaktidest, kes kannatasid Pergamonis Marcus Aureliuse valitsuse ajal umbes a. 165 p. Kr. Asi läks mõnikord isegi niikaugele, et piinajad ise, vangivalvurid või paganlikud sõdurid, nähes kristlike kannatajate õilsameelset rahu ning kindlust ja võrreldes sellega oma enda sisemise mina rahuldamatust, elasid sealsamas üle seemise murrangu ja tunnistasid esmakordselt, et nemad ise on ka kristlased. On ju võrdlemisi tuntud too lugu 40-st märtrist Sebaste linnas Väike-Armeenias, kes keiser Licinius'e ajal umbes a. 310 p. Kr. pandi talvel külma põhjatuule kätte alasti kinnikülmanud järvele surma ootama, kusjuures sõduritevõõ piiras neid, et keegi ei pääseks põgenema. Ainult üks kannatajaist salgas oma usu ja toodi ära teiste hulgast järve pealt. Hommikul vaatama minnes leiti aga jäält ikkagi 40 laipa. Selgus, et üks valvureist oli ülejäänud märtrite õilsast hingerahust olnud seesmiselt niivõrd haaratud, et võttis endal ise rõivad seljast ja läks kristlaste hulka järvele, et täita tolle ühe usutaganeja aset ja saada osa teistele varutud õndsusest. Glaukoni nõuetega, mis ta teoreetilises huvis seab üles õiglase inimese surma tingimuste kohta, on eriti õpetlik võrrelda Lugdunumi ja Vienna koguduste kirja Aasia ja Früügia kogudustele Eusebios'e „Kirikuloo“ V raamatus, milles kirjeldatakse Marcus Aureliuse aegseid hirmsaid kristlaste tagakiusamisi Gallias a. 177/8 p. Kr. Me näeme, kuidas siin otse ülevoolaval kujul teostuvad piinatavate kallal kõik need õndsused, mida Glaukon kujutles ja ka tema viimne tingimus, et õiglase surgu kõige maailma silmis suurima kurjategijana, leiab Lugdunumi martrite juures täieliku teostuse, sest nende paganlikud teenrid, kes kartsid, et neid võidak vahest hakata samuti piinama kui nende kristlike perevanemaidki, tunnistasid vabal algatusel oma isandate peale igasuguseid väljamõeldud kuritegusid, nagu Oidipus'e abielusid, Thyestes'e sööminguid ja mitmesuguseid teisi veel koledamaid roimasid, mida vaga Eusebios häbenes isegi nimetada oma teoses. Seeläbi rõõviti Lugdunumi kristlastelt igasugune enesekaitse võimalus ja nad surid maailma silmis mitte mingisuguste kangelastena, vaid inimekonna põlastusväärseimate jätistena, kelle jaoks isegi kõige õelamat surma peeti liiga pehmeks karistuseks. Nende laibad põletati ja tuhk puistati Rhodanus'e jõkke, mis maailma silmis pidi tähendama seda, et neil pole ka pärast surma loota midagi paremat, vaid et ka teises ilmas nad on määratud igavesele piinlemisele. Seegi vastab Glaukoni

teoreetilisele nõudmisele, et õiglase voorus jäägu tundmata ja tasumata niihästi inimeste kui ka jumalate poolt, nii siinses kui ka pärast surmases elus. Neile kristlastele, kes olid Rooma kodanikud, oli seaduslikult garanteeritud teatav isikupuutumatus; nende kohta kehtis „keisri kohus“. Marcus Aurelius kirjutas Lugdunumi maavalitsejale, et sealsed Rooma kodanikud, kes tunnistavad endid kristlasteks, surmatagu ilma piinamisteta lihtsa peamaharaiumise teel; ülekohutune maavalitseja aga laskis rahvamassi meeleheaks ka mõnd Rooma kodanikku enne surma koledasti piinata, mis oli ilmselt seadusega vastuolus. Siingi täitub Glaukoni nõue, et õiglase vastasrindlane sammugu ülekohtu äärmise astmeni, jäädes ikkagi maailma silmis õiglaseks, kuna õiglane ise surgu suurima ebaõigluse näokatte all. Ja mis oli kõige selle tulemus? Kümned tuhanded kristlased kõigis Rooma impeeriumi osades, kus seda Lugdunumi koguduse kirja ette loeti, kadestasiid Gallia märtreid nende usukindluse ja julge tunnistluse pärast ja ihaldasid saada nende saatuse väärrikaiks osanikeks. Nii leiab siin Platoni hulljulge tees täiusliku õigluse täielikust autarkias õnnelik-olemiseks piisava tõestuse just rohkearvuliste praktiliste näidete varal, mida tuleb pidada asja seisukohast kahtlemata otsustavamaks igasugusest kuivõrd tahes teravmeelsest teoretiseeringust.

Märtrite olukorra tõelisest kokkumisest Glaukoni postulaatidega Platoni „Politeias“ olid haritumad kristlased muidugi täiesti teadlikud ja nad juhtisid sellele eventuaalselt ka oma ülekuulajate — maavalitsejate tähelepanu. Eriti huvitav sellelt seisukohalt on lugeda püha Apollonios'e martüüriumi, kes kannatas keiser Commodus'e valitsuse ajal Roomas umbes a. 182 p. Kr. Kõnet, mille ta pidas enda ja ristiusu kaitseks oma ülekuulamise puhul prefekt Perennis'e ees, on nimetatud kristluse väärrikaimaks apoloogiaks antiikajal. Apolloniose ülekuulamisele, keda Roomas tunti kui senaatorit targa ning sõnaosava mehena, oli kohtuhoonesse kogunenud suur hulk senaatoreid — Apolloniose ametivendi —, nõunikke ja filosoofe, kes lootsid kuulda haruldast sõnalahingut, kus arvatav jumalatesalgaja pidi loodetavasti omadega haledasti häтта jääma. Kuid asi kujunes hoopis vastupidiseks. Apollonios pareeris kõik vahelehiüded, mis talle esitati eriti küüniliste filosoofide poolt, suurejoonelise üleloekuga ja valmistas oma põhjaliku eruditsiooniga klassilisest antiiksusest oma ülekuulajatele nende eneste vitstega kibeda sauna. Siin nüüd tsiteeribki Apollonios muuseas toda Glaukoni ütlust õiglase surma kohta Platoni „Politeias“, kuidas õiglane võetakse kinni, aheldatakse, pekstakse, piinatakse, pimestatakse ja lüüakse viimaks risti. Seda kõike sündivat kristlastele, mis aga ometi ei suutvat neid veenda nende usu ja õpetuse ekslikkuses, kristlaste tagakiusajad aga peavad paratamata leppima õiglase vastasrindlaste, täiuslike ülekohtuste hulka kuulumisega. Kohusetundlik prefekt Perennis jääb viimaks Apolloniose võimsa argumentatsiooni ees niivõrd kimpu, et otsib pääsu, nagu see niisugustel kordadel ikka juhtub, välise autoriteedi poole pöördumises: ta apelleerib senati otsusele, mille põhjal kristlasi ei tohtivat Rooma riigis olla, ja lisab juurde, et ta laseks Apolloniose meelsasti lahti, kuid ta on takistatud selles keiser Commoduse poolt antud määruse poolt. Sellega on ülekuulamise lõpp. Perennis teeb kaebaluse kohta leebeima otsuse, lastes tal ilma piinamiseta mõõgaga pea maha raiuda, nagu selgub kohtuakti armeeniakeelsest redaktsioonist. Oma viha äpardunud ülekuulamise ja nurjaläinud lootuste pärast selles asjas valas Perennis välja paganlikule orjale, kes oli Apolloniose kui kristlase peale esitanud tema juures kaebuse. Perennis laseb tal purustada sääreluud ja jätta ta niiviisi surma ootama, nagu sellest kirjutab Eusebios oma kirikuloo V raamatus (pt. 21).

(Järgneb.)

PRAKTILISEST FILMIKÄSITLUSEST AKADEEMILISES PERES

Läinud aastal oli mul võimalus sama ajakirja veergudel akadeemilise pere tähelepanu juhtida teadusliku filmi valmistamisele ja kasutamisele.

Käesolev sõnavõtt on vastuseks neile, kes üksikult ja organisatsioonide kaudu on esitanud küsimusi, kuidas oleks otstarbekohane valmistada ja tarvitada filmi ülikoolis, üliõpilaskonnas ja ka akadeemilistes organisatsioonides.

Ülikooli asutistes on tarvilik valmistada teaduslikku filmi nendelt aladelt, mis käsitlevad meie kodumaisi teadusi ja meie omapäraseid katseid ning katsete tulemusi. Nendel aladel, mis kuuluvad rahvusvahelisse valdkonda, ei ole mõtet filmida, sest neid filme on võimalik välismailt mõõduka hinnaga osta. Mõnelt poolt on avaldatud arvamusi, nagu ei jääks viimasel juhul meil üle midagi filmida. Ometi on elu näidanud, et meil on palju omapärast, mida maksab filmida ja mida peaks filmima.

Rõõmustaval viisil on sellel alal juba tulemusi andvaid katseid tehtud ja need peaksid tiivustama ka teisi. Igas teaduskonnas praktilistelt elualadelt on aineid, mis filmituna ei huvita mitte üksi meid, vaid pakuvad suurt huvi ka välismaade teadlastele ja teaduslikkudele asutustele. Kuidas seda praktiliselt teostada? Seni on üksikuid töid tehtud kitsasfilmil. Nagu filmivalmistajad tõendavad, on seda tehtud summade puudusel ja rohkem asjaarmastaja seisukohalt väljudes. Üldiselt ei ole teadusliku filmi valmistamine kitsasfilmil, liiatigi ümberpöörataval filmil, kuidagi soovitatav. Tuleb tähendada, et kitsasfilmi aparaadid ei ole nii täiuslikud kui laifilmi aparaadid ja kitsasfilm ise on oma omadustelt tuimem kui normaalfilm. Sisevõtete puhul annab see end kohe tunda. Ka ilmastikuolud rikuvad palju kitsasfilmi välisvõtteid. Kitsasfilmi pärsine koostamine on filmi väiksuse tõttu raske ja sellepärast tekib sinna palju lünki puhttehnilisest seisukohast. Laifilmi kasutamine teeb filmi küll kallimaks, kuid selle eest saadakse väärtuslik film, millest võib valmistada koopiaid. Et õppeasutistes on mõeldav kasutada ainult kitsasfilm, kuid normaalfilm laseb end kitsasfilmile üle viia, andes väga kõrge kvaliteedilise filmi. Sellel alal on kõigil maadel suured kogemused ja need on kõnelnud normaalfilmi kasuks.

Kuid arvestades olukordi, kus film ei ole veel populaarne ja raha vähe, nagu tavaliselt ikka tarvilikkude asjade jaoks, siis tuleb algul paratamatult tarvitada kitsasfilmi. Siin tuleb juba alguses seda silmas pidada, et tarvitataks ainult üht laiust. Seni on meil ja ka teisis mais tarvitusel 16 mm kitsasfilm. Kuigi 8 mm odavus võib mõnda, siis peab ütlema, et see võlu on vaid näilik ja saadud tulemused ei rahulda valmistajat ega vaatajat. Pealegi tuleb meil tarvitada ainult üht laiust, kuna meil puuduvad võimalused mitmesuguste ülesvõtte- ja projektsiooniaparaatide muretsemiseks. Jäädes esialgu 16 mm kitsasfilmi juurde, tuleb kindlasti loobuda ümberpööratavast filmist. Ümberpööratav film, kui seda on projekteeritud, ei anna enam koopiaid teha. Ja kui sellest algulgi koopiaid teha, siis kulub selle ümbertöötamiseks negatiiviks materjali ja teisi kulutusi nii palju, et see teeb selle filmisordi õige kalliks. Ümberpööratava filmi tarvitamisele on nähtavasti ekslikult asutud, olles arvamusel, et selle tarvitamine tuleb kõige odavam. Tegelikult on see kallim kui kitsasfilmi negatiivil töötamine, sest sellest ei saa valmistada koopiaid ja üheainsa originaallind kadumisel tuleb töö uuesti teha. Ümberpöörataval filmil võivad töötada amatöörid, kes valmistavad filme oma lõbuks ja kelle seisukohalt ei ole negatiivil mingit väärtust. Pealegi on sõjaolude tõttu ümberpööratava filmi ilmutamine raskendatud, sest ilmutamata filmi ei lubata välismaile

saata. Kodumaal ei ole mõtet ümberpööratava filmi ilmutamist sisse seada, kuna see sisseseade, et saada kvaliteetfilmi, end filmi kvantumi väiksuse tõttu kuidagi ei tasu. Küll on aga Eesti Kultuurfilmi juures moodsate masinate muretsemisega avanenud võimalus kitsasfilmi ilmutada ja seda kitsasfilmile kopeerida. Et vastu tulla asutustele ja amatööridele, võetakse tasu kitsasfilmi ilmutamiselt 10 senti meetrilt ja kopeerimiselt 32 senti koos materjaliga. Seega on võimalik ühest kitsasfilmi negatiivist saada 42 sendi eest esimese koopia. Iga järgmine koopia maksab ainult 32 senti koos materjaliga. Sellejuures olgu tähendatud, et ümberpööratava filmi meeter maksab kroon ja üle selle. Isegi kõige odavamad sordid ei ole rakendatavad selle hinnaga. Pealegi jääb järele negatiiv, mida igal ajal saab uuesti kasutada.

Ülaltoodust selgub, kuidas ülikooli asutised saaksid teaduslikku filmi valmistada. Muidugi amatööridena, kuna suuremaid ja komplitseeritumaid ülesvõtteid tuleks küll lasta valmistada filmivalmistajatel asutistel, kellel selleks vastavad täielikud seadeldised olemas.

Üliõpilaskonna kui terviku seisukohalt on oluline, et üliõpilaskonna juhatasele jääks üliõpilaskonna tähtsamatest eluavaldustest ja ettevõtetest filmilised dokumendid. See on tarvilik ajaloolisest seisukohast kui ka kasvatuslikust seisukohast. Üliõpilaskonna tegevust käsitlevad filmid jääksid pärast päevahuvide rahuldumist arhiivi ja neid oleks võimalik kasutada siis, kui tahetakse tõmmata paralleele endise ja praeguse elu vahel. Ei ole huvitavamaid dokumente, kui näiteks üliõpilaskonna organiseerimisajastu koos nende ettevõtetega (söögisaal j. t.), mis loodi esialgsete tarvete rahuldamiseks, kõrvaltades neid pilte praeguse korraldusega. Nii on iga minevikku vajuv ajastu uue kõrval suure väärtuse ja huviga. Arvan, et iga üliõpilasorganisatsioon oleks ühest niisugusest filmikoopiast huvitatud, kui mitte muuks, siis loengute saateks noorliikmetele, kus käsitletakse üliõpilaskonna ajalugu ja praegust tegevust. Praegusest ja tulevases tegevusest valmistatavad filmid aitaksid üliõpilaskondliku elu vastu huvi säilitada. Kolmandaks oleks võimalik Eesti Üliõpilaskonna ettevõtteid ja eluavaldusi saata välismaa üliõpilaskondadele, kellelt vastutasuks saadaks nende elu ja eluavaldusi käsitlevaid filme. Need omakorda saadetuna üliõpilaskonda suudavad huvi äratada välismaa üliõpilaselu vastu.

Nii nagu üliõpilaskonna kultuurtoimkonna kavatsusist aru saada, on küsimus nendel juba aasta ümber päevakorral olnud. Arvatavasti on nüüd juba midagi konkreetselt tehtud. Siin on soovitatav koostöö ülikooliga, kes ehk majanduslikult aitab muretseda esimesi vajalikke sisseseadeid.

Praktiliselt on soovitatav siin käia järgmist teed: üliõpilaskonna praegused ettevõtted ja ruumid lasta filmida filmivalmistajal ettevõttel. See film jääks siis nagu alusvaraks, millele juurdeehitusi saab teha amatöörina — üliõpilaskonnas endas leiduvate amatöör-filmioperaatorite kaudu. Juurdetulevad ülesvõtted käsitleksid päevahuvilisi eluavaldusi ja üritusi, nagu: ülikooli aasta-päevapidustused, maipäevad, üliõpilaspäevad, valimised jne. Kõiki neid töid võiks seni, kui ei ole üle saadud majanduslikkudest muredest, valmistada 16 mm kitsasfilmil — negatiivil, kusjuures asja käik oleks samasugune õpetliku filmi valmistamiskäiguga.

Üliõpilaskonnal tuleks muretseda ülesvõtte- ja projektsioonaparaadid. Nende kulu ei ole ülesaamatu. Valgustussisseade muretsetagu koos ülikooliga. Filmide ekraanistamisvõimalusi on nii üliõpilasmajas kui ka auditoriumiruumides.

Üliõpilasorganisatsioonid võiksid filmi valmistada täielikult 16 mm kitsasfilmil, kasutades negatiivi, millest pärastpoole võib teha uusi koo-

piaid. Negatiivi käsitlemine on oluline veel sellepöolest, et sellest on varianemise korral võimalik teha uut negatiivi ja nii võidakse teatud filmi alles hoida pika aja kestel. Üliõpilasorganisatsioonidele on film tarvilik organisatsioonide tähtpäevade ja jooksva elu jäädvustamiseks. Võttes eelarvesse igal semestril teatud summa filmimistöodeks, saadakse mõne semestri jooksul jäädvustada juba mõndagi. Juurdetulevad osad nõuavad vähem kulu ja need tehakse muude kulutuste kõrval, ilma et see eelarvet koormaks.

Organisatsioonile pakub iga eluavalduse film teatud naudingut esmakordselt seda oma organisatsioonide ruumides näidates. Peale selle on filmil ajalooline väärtus ja osa valmistatud filmist on vahetatav sõprusorganisatsioonidega teistel maal.

Igas organisatsioonis leidub asjaarmastajaid kaasvõitlejaid, kes filmi valmistavad. Siin ei ole isegi tarvis muretseda filmi ülesvõtteaparaati, sest asjast huvitati kaasvõitleja teeb seda meeeldi oma aparaadiga. Organisatsioonil tuleb kanda ainult toorfilmide kulu ja teinekord leidub neidki kaasvõitlejaid ja kaasvilistlasi, kes kingivad omavalmistatud filme organisatsioonile.

Üliõpilasorganisatsioonil peab aga olema projektsiooniaparaat. Peab arvama, et projektsiooniaparaat ei jää ainuüksi oma filmide näitamiseks, vaid organisatsioonid võivad oma organisatsiooni ruumides näitamiseks tuua üliõpilaskonna ellu puutuvaid filme, kuid ka teaduslikke filme.

Üldse on filmirakendamisevõimalusi üliõpilasorganisatsioonis küllalt. Seda saadakse kasutada ajaviitefilmina ja teaduslikuks otstarbeks. Palju filme on kitsasfilmi keskklaos juba praegu olemas, mida saaksid ka üliõpilasorganisatsioonid kasutada.

*

Lõpuks, mis puutub projektsiooniaparaatide muretsemisse, mille üle mõtted seni lahkuminevad on olnud, siis olgu tähendatud, et nii ülikoolil kui üliõpilaskonnal ja üliõpilasorganisatsioonidel ei tuleks mõne poolt tehtud vigu korrata sellega, et omandatakse aparatuure, millega pärastpoole hätta jäädakse, kuigi algul odav hind meelitab. Praegu maksavad meie turul kõlbulikumid aparaadid 600 krooni ümber. On ka odavamaid, kuid katsed on näidanud; et nende iga on lühike ja nad rikuvad filme. Ühtlasi on tarvilik, et ostetav projektor oleks kergelt kohandatav ka helifilmile. Algul kohe helifilmi projektorit muretseda ei maksa, sest selle aparaadi jaoks ei jätku praegu helifilmi ja vaevalt ülikooli ja üliõpilaste seisukohalt seda ka praegu tarvis oleks. Kuid võimalus peab olema, sest niisugusel korral, kui saadakse helikitsasfilme, siis ei tohi aparaat selleks takistusi teha.

A. PEEL

KEELEMEESEST, KEELEKORRALDUSEST JA KIRJANIKEST

Prof. J. M ä g i s t e on osutand suurt lähelepanu allakirjutanu esimesele teaduslikule katsetööle, tutvustades seda väga üksikasjalikult meie haritud üldsusele „Akaadeemias“ 1939 nr. 4, ühtlasi esitades mõningaid kriitilisi märkusi, mille eest allakirjutanu avaldab oma siirast tänu. Asja huvides lubatagu alamal omalt poolt esitada mõningaid lisaseletusi mõnede prof. J. Mägiste poolt esileõstetud küsimuste kohta.

1. Minu raamatus lk. 110 esitatud väide, et S a a r e s t e on „üldiselt jäänd püsima oma alguses võetud seisukohale,“ käib S. õigekeelsuspõhimõtte kohta, mida ma olen nimetanud ühiskeelsuse p-ks. Et see nii on, seda tõendavad minu poolt esitatud tsitaadid alates S. esimesest raamatust „Tegeliku eesti foneetika alged“ a. 1920 ja lõpetades S. kirjutusega E. Kirj-s a. 1936—1937 (vt. minu raamatus lk. 106—110). Teine asi on S. seisukoht keelenormi suhtes, mida ma käsitlen ptk-s „Kirjakeele normimisesest“. Siin on tõesti S. 1920-ndate aastate kindlama normi nõue „viimaseil aega-

del tublisti mahenend keeleliste vabaduste nõudmise suunas.“ Kuid ma olengi oma raamatus selgesti märkinud, et vabaduse põhimõtet S. kaitseb „viimasel ajal“ (lk. 241). Et ma ei ole keelenormi küsimuses esitanud S. vanemat seisukohta, see on seletatav sellega, et ma ei ole pidanud keelenormimise probleemi nii tähtsaks, et siin esitada ka autorite poolt mahajäetud seisukohti, kuna üldse ptk. „Kirjakeele normimisest“ esineb minu raamatus nagu rohkem lisapeatükina.

2. Kahjuks allakirjutanu ise ei saa kuidagi omaks võtta seda, nagu oleks ta Saareste seisukohtadele osutand „suhteliselt suurimat respekti“, vaid on enda arvates objektiivselt püüdnud valgustada kõigi keeleteadlaste vaateid. Pealegi õigekeelsusküsimustes allakirjutanu ei ole kunagi olnud prof. S. õpilane. Faktidele vastav tohiks siiski olla minu väide, et S. on esimene, kes ühiskeelsuse p-t on teadlikult soovitanud õigekeelsuskriteeriumiks (a. 1920). Tõsi on küll ka, et juba a. 1910 G. Suits soovitas peale murrete tähele panna ka linnaharilaste keelt (ja a. 1920 ka Jõgever), kuid päris identsed „harilaste keel“ ja „ühiskeel“ ju ka ei ole, kuigi allakirjutanu ühenduses ühiskeelsuse p-ga lk. 209—210 märgib ka G. Suitsu ja Jõgeverit vastavaid väljendusi; seega ei tohiks olla ka nendele ülekohut tehtud. Saareste on siiski esimene, kes seob sõna „ühiskeel“ õigekeelsuskriteeriumiga. S. psühholoogilise otstarbekohasuse p. ei leia allakirjutanu poolt „arvustavat suhtumist“ seepärast, et ka kõigi teiste autorite vaated on jäetud ajaloolises osas arvustamata. Arvustatud on ainult raamatu III osas (lk. 147—158) kõige tähtsamaid õigekeelsusprobleemi lahendusi ja nimelt ainult nelja autorit (Noreen, Seitalä, Jespersen, Aavik), kes seda probleemi on kõige põhjalikumalt käsitlenud. S. ühes kirjufuses (E. Kirj. 1933) esitatud ja teises, hilisemas (E. Kirj. 1937) ainult teiste p-te hulgas kord mainitud kõnesolevat p-t ei ole allakirjutanu (ega vist ka selle autor ise) nii tähtsaks pidand. Seega ei saaks siit vist liigset respekti S. seisukohtade vastu välja lugeda.

3. Tahaksin juhtida tähelepanu sellele, et oma raamatu teises osas „Eesti õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid“ ma ei ole püüdnud mitte anda eesti keelekorralduse ajalugu, vaid ainult õigekeelsuspõhimõtete ja keelekorralduse meetodite ajalugu. Kui ühe, kuigi väga suurt osa etendand, keelemehe põhimõtted on väga selged ja lühidalt ning lihtsalt ta enda poolt kokku võetud ja avaldatud või neid saab lühidalt kokku võtta, siis läheb selleks tarvis vähe ruumi. Pealegi kui kõnesolev autor on väga vähe põhimõttelist kirjutand. Selline lugu on nimelt J. V. Veski ga. Vaevalt saaks kõige parema tahtmise juures minu poolt tarvitatud lehekülgede arvu palju suurendada, ilma et tunduks sihilikku venitamist. Ühinen täiel määral J. Mägiste ga, et „teatava õigekeelsuslase juhtprintsiipe ei saa välja lugeda ainuüksi tema teoreetilistest seisukohavõtudest,“ vaid neid tuleb tuletada ka „keelekorralduslikest reaalsammudest“. Kuid seda olen ma ka teind (vt. ka minu raamatus lk. 27). Aga V. puhul on need kõige tähtsamad juhtmõtted kokkuvõetavad ühte lausesse või pikemal juhul ühte lõikesse ja need on juba V. enda poolt sõnastatud (vt. minu raamatus lk. 98 teist lõiget). Vastupidine on lugu siis, kui teatava keelemehe õigekeelsusvaated ei ole nii lihtsalt ja lühidalt avaldatud või kokkuvõetavad ja kui autor on väga palju kirjutand, esindades paljusid erinevaid põhimõtteid, kusjuures vaadetes on aja jooksul märgata isegi muutumisi. Sel juhul tuleb autentsuse taotlemisel esitada rida tsitaate, et nende varal näidata autori mitmesuguseid seisukohti. Selline on lugu näit. K. Leetbergi ga. Allakirjutanu peab kahetsema, et Veski käsitletaval kõnesolevas raamatus on võind näida natuke „jahedana“, kuna see tegelikult kaugelki nii ei ole mõeldud ega kirjutatud. Veski keelekorralduse peapõhimõtted, lihtsus, reeglipärasus, järjekindlus ja pedagoogiline p., on ju täpselt samad, millele allakirjutanu sümpatiseerib oma raamatu III osas (vt. lk. 196—205) ja millised tendentsid ilmnevad ka keelte loomulikus arenemises, nagu seda on näidand eriti O. Jespersen ja ka A. Meillet. Erinevused allakirjutanu ja Veski vaadetes ei ole põhimõttelist laadi, vaid puudutavad ainult meetodeid. Üldse peaks V. käsitletulema

täiesti objektiivne ja tunnustav, kuna tema mõju eesti kirjakeelde kõrvutatakse Aa-
viku omaga (lk. 101).

4. Lubatagu lähemalt selgitada ka allakirjutanu seisukohta kirjanike ja keele-
korralduse vahekorra suhtes. Minu terav ots on sihitud literaarse p. vastu (nime-
tus võetud Jespersenilt). See vaade, mille peaesindajad on Noreen ja Se-
tälä ja mille järgi õigekeelsusküsimuste lahendus on jäetud ainult ja täiesti kirjanike
hooleks, kusjuures keeleteadlase ülesanne on ainult kirjanike keele kirjeldamine ja
jälgimine, on veenvalt kritiseeritud juba Jesperseni poolt (vt. minu raamatus
lk. 151) ja neid vastuväiteid ei ole minu teada keegi, ka mitte J. Mägiste, ümber
lükand. Mägiste väidab: „on ju teada näit., kui võrra suure tähtsusega on eesti
keele arengus ja keeleuuenduse edasitõukamises olnud „Noor-Eesti“ ja ka „Siuru“ pari-
mate esindajate-kirjanike keeletarvitus. Printsibiteadlike keelearendajate teoreetilised
sõnavõttud üksi vaevalt oleksid meie keele juhtind ta praegustele radadele.“ Kes
tahaks seda salata, kuigi kirjanike osa on sageli üle hinnatud, nagu sellele ka L. Ha-
kulinen on tähelepanu juhtind (vt. minu raamatus lk. 7). Kuid see ei tähenda seda,
et me peame ainult passiivselt vaatama, mis kirjanikud kirjutavad, ja siis selle järgi
käima. Tegelik keeleteadlane peab tingimata hoolega jälgima paremate kirjanike keelt
ja seda arvestama muude allikate, esmajoones rahvamurrete ja ühiskeele kõrval, kuid
ainsaks mõõdupuuks ei saa ta kirjanike keelt mitte võtta. Praegune loomuvastane
olukord peaks ka minu arvates olema üleminekuaja nähtus ja peaks küll võimalikult
kiiresti kaduma. Praegu on ju lugu nii, et me ei saa kirjandusest üldse jälgida kir-
janike keelt, vaid ainult korrektorite keelt, mis omakorda on (sageli asjatundmatu)
koopida ametlikust keelenormi koodeksist. Loomulik olukord oleks niisugune, et kir-
janikud ise tunnevad täielikult keelt ja selle seadusi, ja kui nad kalduvad kõrvale
„ametlikust“ keelenormist, siis teevad nad seda teadlikult (kas oma keele- või stiili-
tunde huvides), aga mitte teadmatusest. Korrektorid peaksid ilukirjanduslikes töis
parandama ainult trükivigu. Kirjandusteos peaks ilmuma trükist sellise keelega, nagu
seda teadlikult on tahtnud näha kirjanik-sõnakunstnik. Kui keelenorm on mõistlik ja
kirjanik on tõsine kunstnik, siis ei erine teose keel kunagi niivõrd „normkeelest“, et
see häiriks publikut või keelemeest. Teatavad kõrvalekaldumised tavalisest normist
peaksid aga olema mitte üksi lubatud, vaid isegi teretulnud, sest nii saab keeletead-
lane näha ka, millist keelt eelistab sõnakunstnik. Kui keeleteadlase arvates kirjanik
on mõne keelendiga eksiteel, siis võib ta vastava kriitikaga kirjaniku tähelepanu sellele
juhtida ja üldsusele soovitada ikkagi teist keelendit. Lõppsõna peab ikka jääma,
nagu igal alal, spetsialistile — tegelikule keeleteadlasele, mitte kirjanikule. See oleks
keelemeeste, keelekorralduse ja kirjanike normaalne vahekord.

5. On tõsi, et astmevahelduse hindamine keele edu seisukohalt pole
lihtne küsimus. Selle uurimine on praegu veel teostamata, kuid paistab siiski olevat
tõenäoline, et igatahes lihtsuse seisukohalt astmevaheldus on negatiivne nähtus ja et
eesti nooremas rahvakeeles on siiski olemas tendents astmeüldistuse poole. Kas
astmevahelduslikud vormid alati on halvemad kui astmevahelduseta, see on muidugi
raskem küsimus, kuid näit. sõna *pale* eelistab allakirjutanu (ühes laialdase kõnekeele
tendentsiga) käänata: (selle) *pale, palet, pälasse, paled, palede*, kuna näit. J. Aa-
viku eelistab kindlasti: (selle) *palge, palet, palgesse, palged, palete*. J. Mägiste väidab,
et hilisemad laensõnad nagu *pood* — *poē, praad* — *prae, pekk* — *peki* on alitund
astmevaheldusele, ei tõenda veel seda, et rahvakeele tendents eelistab astmevahel-
dust, vaid see nähe on seletatav sellega, et astmevaheldus on praegu eesti keeles
veel nii elav ja nii laialdane sellistes ühesilbistes sõnades nagu *pood, prae, pekk* jne.,
et on täiesti loomulik, et iga selline laensõna on alitund vastava genuliinse astme-
vaheldusliku sõnatüübi analoogiale (väike astmevahelduseta tüüp *aus, õel*, ei tule
palju arvesse). Eesti keele keeruline vältevaheldus võib aga väga hästi olla ka üle-
minekuaja nähtus, mis on tingitud peamiselt kontraktsioonist, ega pruugi sugugi
tõendada eesti keele tendentsi keerulise vältevahelduse kui vooruse poole; seda

enam, et eesti murretes on olemas (vähemalt kõrvalrõhulises silbis) ka uuem tendents vältevahelduse tasandumise suunas. Küsimus ei ole teiselt poolt ka nii lihtne, nagu võiks järeldada J. Mägiste lausest: „küllap siis ikka astmevahelduses on olnud mingi salapärane edu.“ Mis puutub Jesperseni teooriasse, siis see ei põhjene mitte ainult indoeuroopa keelte vaatlusel, vaid seal on tegu märksa suurema eruditsiooniga. Eri keelkondadesse kuuluvate ja välisilmelt nii erinevate kõigi maailma keelte arenemises on siiski sarnaseid jooni rohkem, kui seda a priori võiks arvata, nagu seda on osalt näidand Jespersen ja Meillet. Võib-olla mõne indoeuroopa prepositsiooni nagu *de* ja eesti kaasuslõpu nagu *-ga* vahel ei olegi nii suur lõhet. Kas aga liivi ja vadja keel on astmevaheldust arvestades mõlemad võrdsel kaugusel keele ideaalist ja kas astmevahelduse vastupidine areng on kummalegi olnud eduks, see on veel väga küsitav. J. Mägistel on kahtlemata õigus, et edu mõiste selgitamine nõuab palju tööd.

6. Luulekeele jaoks ei ole vaja eristada erist normi mitte seepärast, et luulekeel peaks täpselt tarvitama kõiki neid keelendeid, mida lubab tavaline keelenorm, ilma et luuletaja fohiks teha mõnd kõrvalhüpet luuletuse kunstilise külje huvides, vaid seepärast, et luuletaja ja eriti luuletaja võib, nagu ka proosakirjanik, normist ise vabalt kõrvale kalduda. Aga ei ole mitte vaja välja töötada erist luulekeele normi, nagu seda mõtet on avaldatud (näit. Aaviku poolt). Keelenorm peab olema ainult üksainus — n. ö. hariliku sureliku, õpilase, ametniku, ajakirjaniku ja kõigi teiste kutseliste tarvis, ja kui see on vähegi mõistlik, siis käivad selle suurema osa reeglite järgi vabatahtlikult ka kirjanikud ja keeleteadlased. Kui aga mõne keeleteadlase, kirjaniku või luuletaja südamefunnistus ei lepi mõne „normi“ reegluga, siis võib ta sellest üle astuda. Ja need üleastumised ei häiri tõsise luuletaja-kunstniku juures kunagi luuletuse nautimist.

7. Kui ma oma raamatus räägin teoreetilises võimaluses „akadeemiaolise asutuse loomisest kas ainult selleks eriotstarbeks looduna või üldise teaduste akadeemia osakonnana,“ siis ei mõelnud ma selle all mitte meie praegust (raamatu kirjutamise ajal veel olemata) Eesti Teaduste Akadeemiat, vaid veel loomata võimalikku akadeemiaolise asutust, mis oleks olnud mõeldav ka teiselaadilisena.

V. TAULI

EELMISE PUHUL

On vist küll meie ajakirja lugejate huvides, et ma siinkohal toimetuse lahkel loal mag. Tauli eelnevale sõnavõtule vastaksin võimalikult lühidalt, eesti keelekorralduse üksikasjadesse tungimata. Teen seda punkt-punktilt, mag. T. punktidejärjestust silmas pidades.

1. Mag. T. arvab, et kui prof. Saareste oma õigekeelsus põhimõtete suhtes on „üldiselt jäänd püsima oma alguses võetud seisukohale“, nende tegelikus rakendamises aga ilmselt on tunduvalt vabamale pinnale nihkumise ja oma keelelise vabaduse nõude motiveerimiseks on esile tõstatand koguni uue „psühholoogilise otstarbekohasuse“ põhimõttegi (mida mina muide k. a. „Akadeemias“ lk. 283 riivangi, et mind õieti mõistetakse), siis minul poleks põhjust kahelda, et prof. S. ka põhimõtteliselt aa. 1922 ja 1939 vahel on oma seisukohti teisendand. Jätan lugeja otsustada, kummal meist on õigus. Mina, vastuoksa mag. T-le, pean keelenormimise probleemi nii tähtsaks, et seda ei suuda vaadelda täiesti lahus õigekeelsus põhimõttest, nagu seda näikse võimalikuks pidavat mag. T.

2. Pole mulgi kahtlust, et mag. T. on „objektiivselt püüdnud (harvendus minult; J. Mg.) valgustada kõigi keeleteadlaste vaateid“. Ent et prof. S. keelelisi seisukohti ta pole võtnud ligema arvustamise alla, kuid teiste keeleteadlaste omade suhtes, keda ta võib-olla peab koguni oma õigekeelsuslikeks

õpetajaiks, on mõnigi kord võrdlemisi terav, siis pole inestada, et arvustaja, kes oma ülesannet on püüdnud objektiivselt täita, neist asjaoludest kipub järeldusi tegema. Mina oma arvustavas sõnavõtus muide ei ole pannud rõhku sellele, kes esimesena „sõna (minu harvendus; J. Mg.) ühiskeel' seob õigekeelsuskriteeriumiga“, vaid kes selle sõna taga peituvat mõistet on esmakordselt meil sidund õigekeelsusprobleemidega.

Punkt 3. mag. T. kirjutises toob ainult lisaseletusi selle kohta, miks eri keelemeeste käsitlemise proportsioonid tema töös pole kujunenud täiesti ühtlasi, nende meeste erikaalule eesti keelekorraldustöös täiesti vastavaiks, mis on teretulnud ka minule, sest et ma omas sõnavõtus Veski ja Leetbergi käsitlemise „ruumiproportsioonide“ kohta umbes samu põhjusi aimasingi. Vaidlemiseks neis asjus pole põhjust.

4. Mina väitsin (oma kirjutises lk. 285): „Printsiibiteadlike keelearendajate teoreetilised sõnavõttud üksi vaevalt oleksid meie keele juhtind ta praegustele radadele“, s. t. et ma säälin hindan kirjanike kaasa tegevust printsiibiteadlike keelearendajate kõrval ega mõtle soovitada kirjanike ainumääravat domineerimist keelekorraldustöös, mille vastu mag. P. poleemika on sihit. Pean aga siinkohal rõõmuga konstaterima, et seekordses poleemilises sõnavõtus minu arusaamise järele mag. T. on kirjanike keelekorralduslike õiguste ja kohuste suhtes rõhkemat lubav kui seda tema arvustet teose mõnelt leheküljelt võib välja lugeda. Järelikult ka T. enda nüüdse seletuse järele literaarsel printsiibil, mida ta oma teoses hülgab, on edaspidigi õigus nii või teisiti keelekorralduses kaasa rääkida, kuigi mitte määravalt. Ja ainult selle vastu ma ju oma arvustises olingi, et seda printsiipi „tasa ei lülitetaks“, s. o. mängust hoopis välja ei jäetaks. Minu sõnadest ei peaks saama välja lugeda, nagu näikse tegevast mag. T., et ma oma arvustises asun täpselt Nooreni ja Setälä seisukohal ja peaksin hakkama viimaste advokaadiks, nende vastu sihitud väidete „ümberlühkamise“ enda kohuseks võttes.

5. Mag. T. mõönab: „J. Magistel on õigus, et edu mõiste selgitamine nõuab palju tööd“, järelikult tal pole põhjust arvata, et ma olen astmevahelduse ja keele edu vahetõrva pidand väga lihtsaks küsimuseks („Küsimus ei ole teisalt nii lihtne...“). Muidugi „Akadeemia“ veerud ei ole selleks õigeks kohaks, kus see küsimus võiks kogu oma keerukuses käsitlemisele tulla. Ma ei saa mag. T-st aru, kui ta ütleb, et eesti vältevaheldus olevat „üleminekuaja nähtus“, ega ma taipu ka, kuidas rahvakeele tendents ei eelista astmevaheldust, kui rahvakeel ise hilliseid laensõnu keeles olemasolevate eeskujul astmevahelduse alla painutab (pood, omast. poe). Kas peab tendents olema tingimata vastuolus tendentsi tulemustega?

Mööda minnes punkt 6-ndast, milles meil mag. Tauliga pole erilisi eriarvamusi, lubatagu öelda p. 7-nda puhul, et E. Teaduste Akadeemia oli mag. T. teose trükkimise ja arvatavasti ka käsikirja viimistlemise ajal juba olemas ja kirjakeele ning akadeemia vahetõrva kohta käiv märkus esineb just teose lõpposas, nii et mag. T. oleks võind küll selle märkuse redigeerida mitte mingi üldise „akadeemiataolise asutise“, vaid otse olemasoleva E. Teaduste Akadeemia kohta käivaks.

J. MAGISTE

„Akadeemia“ ilmub 8—10 korda aastas. Tellimishind aasta lõpuni kr. 5.—

Toimetuse: Alfred Koort, Hans Kruus, Ants Pilp,
tegev- ja vastutav toimetaja Jaan Ots.

Talitus avatud kella 11—14. Toimetaja kõnetund kella 13—14.

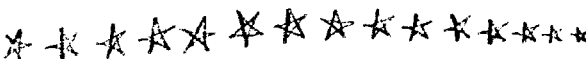
Väljaandja: Üliõpilasseltside Vlistlaskogude Liit. Toimetuse aadress: Ülikooli
15—3 Tartu, telefon 33-49, posti jooksev arve nr. 2389.

Ilmus 5. dets. 1939.

Tuuluvad pühadekaaslased

ETK Külaliste- ja Jõukohvid
ETK maitsvad veinid ja
naudingsuitsud Ahto, Viking,
Pallas

A/S. Esimene Eesti Põlevkivitööstus

ENDINE RIIGI PÕLEVKIVITÖÖSTUS

TALLINN, VALLI TÄN. 4-5. TELEFONID: 450-85, 474-76 JA 450-62

POSTI JOOKSEV ARVE NR. 296

Põlevkivi. Toorõli. Kütteõli. Bensiin. Mootor-
petrooleum. Mootornafta. Diiselnaftha. Rasked õlid
Bituumen („Estobituumen“). Asfalt-Emulsioon.
Maanteeõli. Immutusaine „Fenolaat“. „Estokarbo-
lineum“. Immutusõlid. Viljapuu-karbolilineum. Pu-
tukamürk „Puttox“. Katuselakk. Raulakk ja Asfalt-
Mastiks.

Eesti kauneima ja sisukaima pildiajakirja

„NÄDAL PILDIS“

tellimiste vastuvõtmine 1940. a. peale on alanud.

„NÄDAL PILDIS“ on ainuke ühe- kui ka kahevärvilises vasesügavtrükipiltides ilmuv ajakiri, mis on ehteks igale kodule.

„NÄDAL PILDIS“ ilmub peale kodu- ja välismaisi küsimusi käsitlevate pildimontaažide veel hulk artikleid igalt alalt, nagu reisikirjeldusi, lühijutte, kultuurpoliitilisi ja muid aktuaalseid kirjutisi.

„NÄDAL PILDIS“ peegeldub kaasaegne elu kogu selle mitmekesisuses ning temast leiavad täit rahuldust lugejad igasugustelt huvialadelt.

„NÄDAL PILDIS“ tahab ka oma viiendal ilmumisaastal täielikult rahuldada oma järjest suurenevat lugejaskonda, selleks tõstes oma trükitehnilist ja sisulist külge. Uudusena hakkab eeloleval aastal igas numbris ilmuma **naisnurk**, sisaldades alati värskaid

moeuudiseid ja küsitöid.

„NÄDAL PILDIS“ ilmub 2 korda kuus ja maksab tellides: aastas kr. 5.—, 1/2 aastas kr. 2.50 ja 1/4 aastas kr. 1.25. Välismaale 50% kallim. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja ajakirjanduse kontorid.

Kõik vähemalt veerandaasta tellijad, kes tellimise ära annavad enne 14. jaanuari, saavad tasuta rebitava värvitrüki **seinakalendri**.

Üksiknumbri hind 25 s.

TOIMETUS ja TALITUS:

Tallinn, Tartu mnt. 49.

Kõneiraat 416-93